

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
FILOSOOFIA JA SEMIOOTIKA INSTITUUT

Pille Tekku

**FILOSOOFILISTE TEOSTE TÕLKED EESTI KEELDE
JA NENDE RETSEPTSIOON 1944. AASTANI**

Magistritöö

Juhendaja: Ülo Matjus (*PhD*)

Tartu 2018

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Filosoofia mõiste ja selle päritolu (etümoloogia).....	7
1.1. Filosoofia defineerimine ja selle koolkondlikkus.....	7
1.2. Sellest, mis kuulub filosoofialiteratuuri alla 19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole eestikeelsetes tõlketeostes.....	9
1.2.1. Filosoofilise teose mõiste käesolevas magistritöös.....	10
2. Tõlkimise ja tõlke mõisted ning nende päritolu (etümoloogia).....	13
2.1. Tõlkimise ja tõlke mõjud sihtkultuurile. Tõlkimise tähendus Eesti kultuurile.....	15
2.2. Tõlkelugu ja selle koostamise põhimõtted käesolevas magistritöös.....	17
3. Filosoofiliste teoste tõlkimine ja selle tähtsus eestikeelse filosoofia kujunemisele.....	19
3.1. Sellest, missugune filosoofia tuleb Eestisse läbi tõlketekstide 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel.....	20
3.2. Eestikeelse filosoofilise tõlkekirjanduse algus 19. sajandil.....	23
3.2.1. Thomas à Kempise teose „Käimissest Kristusse järrel“ tõlge 1821.....	25
3.2.2. Näited erinevate filosoofiliste tõlketeoste retseptsioonist 19. sajandil.....	27
3.3. Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde 1901–1917 ja nende retseptsioon.....	28
3.3.1. John Stuart Milli teose „Vabadusest“ tõlge 1909.....	32
3.3.2. Karl Marxi retseptsioon Eestis 20. sajandi esimesel poolel	33
3.3.3. Karl Marxi teose „Kapital“ tõlked 1910–1914 ja 1936	35
3.3.4. Näited erinevate filosoofiliste tõlketeoste retseptsioonist 1901–1917.....	39
3.4. Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde Eesti Vabariigi ajal 1918–1940 ja nende retseptsioon.....	41
3.4.1. Friedrich Nietzsche retseptsioon Eestis 20. sajandi esimesel poolel.....	46
3.4.2. Friedrich Nietzsche teose „Vastkristlane“ tõlge 1919.....	48
3.4.3. Friedrich Nietzsche teose „Nõnda kõneles Zarathustra: Raamat kõigile ja eikellelegi“ tõlge 1932.....	50
3.4.4. René Descartes'i traktaadi „Arutlus meetodist“ tõlge 1936.....	53
3.4.5. Artur Schopenhaueri teose „Elutarkus“ tõlge 1940.....	55
3.4.6. Oswald Spengleri retseptsioon Eestis 20. sajandi esimesel poolel.....	57
3.4.7. Oswald Spengleri teose „Õhtumaa allakäik“ tõlge 1940.....	58
3.4.8. Näited erinevate filosoofiliste tõlketeoste retseptsioonist 1918–1940.....	62

3.5. Filosoofiliste teoste tõlked esimese Nõukogude okupatsiooni ajal 1940–1941.....	65
3.6. Filosoofiliste teoste tõlked teise Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944.....	66
3.7. Kokkuvõte filosoofiliste tõlketeoste üldisest retseptsioonist.....	67
4. Filosoofiliste tõlketeoste osa eestikeelse professionaalse filosoofia kujunemises.....	70
Kokkuvõte	72
Kasutatud kirjandus	74
Resümee	85
<i>Summary</i>	86
Lisad	87
Bibliograafia koostamiseks kasutatud kirjandus (ERRB)	88
Bibliograafia 1525–1850.....	90
Bibliograafia 1851–1900	91
Bibliograafia 1901–1917	93
Bibliograafia 1918–1940	103
Bibliograafia 1940–1941	114
Bibliograafia 1941–1944	115
Tõlgitud filosoofiliste teoste autorid tähestikulises järjekorras	116
Kaitstud väitekirjad filosoofias: <i>Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1940</i>	119

Sissejuhatus

Magistritöö teemaks on iseseisva trükisena, eelkõige raamatuna ilmunud filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde ning nende retseptsioon 1944. aastani. Eesmärgiks on uurida filosoofiliste tõlketeoste retseptsiooni kaudu nende tõlgete mõju eestikeelse filosoofia kujunemisele. Teema valiku üheks põhjenduseks on kõigepealt asjaolu, et filosoofiliste teoste tõlkeid eesti keelde ja nende retseptsiooni 1944. aastani on vähe uuritud, samuti puudub ülevaatlik bibliograafia ilmunud tõlgetest. Kuid olulisemaks põhjuseks osutub siiski seisukoht, et filosoofiliste teoste tõlked moodustavad ühe osa eesti filosoofia ajaloost (sealhulgas Eesti mõtteloost) ning nende tõlkimine on erineval määral ka mõjutanud, st toetanud ja ette valmistanud eestikeelse filosoofia kujunemist. Eristan magistritöös tõlkimise ja tõlke mõisteid. Uurin tõlkimise üldist mõju sihtkultuurile ehk Eesti kultuurile filosoofiliste teoste tõlgete retseptsiooni kaudu.

Tõlkimise üldine mõju sihtkultuurile on niiöelda viljastav, st avanevad uued võimalused algupärase loomingu tekkeks. Sarnaselt väidab kirjandusteadlane August Annist (1899–1972)¹ juba 1939. aastal: „Tõlkekultuuri eest hoolitsemine on s a m a v ä ä r n e t e i s t e k u l t u u r i t ö ö a l a d e g a [...]. See on samaväärne, kuna see on lahutamatus seoses ka algupärase loomingu, jah, enamasti isegi selle eelkäija ning ettevalmistaja.“ (Annist, 1939: 200)

Filosoofia ja tõlkimise suhet on võimalik käsitleda mitmeti. Filosoof Bruno Mölder (1975) ütleb tõlkimise mõju kohta, et tõlkimine arendab filosoofia keelt, muudab emakeelse filosoferimise võimalikuks. Mölder sõnul arenebki filosoofia sõnavara aktiivse kirjutamise, tõlkimise ja arutelu käigus. (Mölder, 2014: 461) Tõlkimine on tema meelest väärtuslik teatud mõtlemise vormina, kuid pole filosoferimisega võrdne (Mölder, 2014: 464). Teisiti näeb filosoofia tõlkimist filosoof Eduard Parhomenko (1966), kes väidab, et ka olemuslik tõlkimine võib olla filosoofia: „Ülo Matjuse, Tõnu Luige ja Vilja Kiisleri Heideggeri-ümberpanekute puhul pole tegemist pelgalt tekstide tõlgetega, vaid ühtlasi ja olemuslikult *tõlkimise kui filosoofiaga*“ (Parhomenko 2016: 260). Kumba lähenemist kasutatakse, olenebki palju tõlkija vaadetest filosoofia tõlkimisele ja ka tõlgitavast filosoofiast. Vaadeldaval perioodil siiski tõlkimist *filosoofiana* eespool näidatud mõttes ei esinenud, seega käesolevas magistritöös ei keskendu ma tõlkimisele kui filosoferimisele, vaid eestikeelse filosoofia arengu soodustajale. Nõustun sellega, et filosoofia tõlkimine on algupärase filosoofilise loomingu üheks eelduseks ja soodustajaks juba ainult filosoofilise terminoloogia arendamise tõttu. Samuti on

¹ Filosoof Rein Ruutsoo (1947) sõnul on A. Annist ka kultuurifilosoof (Ruutsoo 1984: 101).

filosoofiliste teoste tõlked mingil määral mõjutanud sotsiaalkultuurilise konteksti kujunemist laiemas mõttes. Filosoofilised tõlketeised on vaadeldaval perioodil avaldanud mõju ka poliitikutele. Need hüpoteesid vajavadki põhjendamist eestikeelse filosoofilise tõlkekirjanduse ja selle retseptsiooni põhjalikuma uurimise näol.

Magistritöö eesmärgiks on niisiis kuni 1944. aastani ilmunud filosoofiliste, eelkõige traditsioonilisse filosoofiasse kuuluvate teoste tõlgete mõju uurimine eestikeelse filosoofia kujunemisele. Selleks vaatlen täpsemalt olulisemate filosoofiliste tõlketeoste arvustusi ning teoste ees-ja järelsõnu. Kuna tegemist on paljuski uurimata alaga, siis on töö suures osas just uurimata retseptsiooni esitav, tutvustav ja tõlgendav. See mõjutab ka magistritöö stiili, mis tähendab, et teema nõuab tavapärasest pikemat konteksti selgitamist ning kirjeldamist. Vaatlen ka seda, kuidas on kultuuriline ja poliitiline kontekst Eestis ja mujal Euroopas tõlgete valikut mõjutanud, mis tüüpi teoseid on millalgi tõlgitud ning mismoodi on teoseid tutvustatud ja arvustatud. Keskendun magistritöös täpsemalt omas ajas (kuni 1944. aastani) ilmunud traditsioonilise filosoofia alla kuuluvate tõlketeoste retseptsiooni (vahetu vastuvõtu) vaatlemisele. Retseptsiooni vaatlen eelkõige tõlketeoste retsensioonide ehk arvustuste kaudu, mis ilmusid tõlke ilmunisega samal vaadeldaval ajaperioodil ajakirjanduses või ka teoste endi ees- ja järelsõnades. Üldiselt vaatlen tõlketeoste retseptsiooni ka kogu vaadeldava perioodi vältel 1944. aastani (nt kogu K. Marxi tõlketeoste retseptsioon kuni 1944. aastani). Nõukogude ajal ilmunud retseptsioon jääb seega käesolevas töös käsitlemata, samuti 1944. aastani ilmunud filosoofiliste teoste tõlgete kohta tänapäeval tagantjärele ilmunud käsitlused.

Siinkohal tuleks ka mainida, kes on varem uurinud filosoofilisi tõlketeoseid ja nende retseptsiooni vaadeldaval ajaperioodil. Filosoofiliste teoste tõlkimist eesti keelde on varem käsitlenud Ülo Matjus kogumikus „Eesti-ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal“ (2009) artiklis „Eesti filosoofiline trükis 1801–1917, samuti artiklites „Filosoofiast Tartu Ülikoolis 1940/1941 ja 1944–1991: Filosoofia ajalugu, esteetika, filosoofiliste teoste tõlkimine“, „Õhtumaa allakäigu“ tulemisest Eestisse: Tagasivaateid. Rein Ruutsool on artikkel kogumikus „Raamatu osa Eesti arengus“ 2001: „Filosoofiakirjandus eesti keeles ja filosoofiline kultuur aastail 1918–1940. Jaanus Soovälil on kogumikus „Tagasi mõteldes“ (2016) artikkel „Friedrich Nietzsche ja Eesti kultuur“ ning Margit Sutropil samas artikkel „Eesti filosoofia või filosoofia Eestis“ (2016). Eduard Parhomenkol on artikkel „Filosoofia Eestis. Üks metaentsüklopeediline esitus“ (2002). Andrus Tooli artikkel „Filosoofiline teadmiskultuur Eestis aastail 1946–1991“ (2016) käsitleb siiski juba hilisemat ajaperioodi selle magistritöö seisukohast.

Esimeseks tööks teemasse süvenemisel on olnud filosoofiliste tõlketeoste bibliograafia

koostamine, seega otsustamine, millised teosed on filosoofilised, millised mitte. Selleks tuleb kõigepealt määratleda, mis on filosoofia ehk mida käesolevas töös lugeda filosoofiaks, filosoofiliseks. Puudub üks „õige“ filosoofia definitsioon, erinevatel definitsioonidel on teatud sarnasusi, mingi ühisosa. Näiteks filosoof Margit Sutrop leiab, et erinevate filosoofia definitsioonide vahel võib näha perekondlikku sarnasust Wittgensteini mõistes, kuigi Wittgenstein kasutas väljendit perekondlik sarnasus hoopis „mängu“ mõiste puhul (Sutrop, 2016: 22–23). Ka Bruno Mölder rõhutab filosoofia vormilist mitmekesisust – saab kirjutada nii luule-kui proosavormis (Mölder, 2014: 457). Kasutan ka siin magistritöös erinevaid filosoofilise teose määratlusi. Eelkõige on töö sisulises osas põhiline rõhk traditsioonilise (klassikalise) filosoofia alla kuuluvatel teostel ning nende retseptsioonil (nt Rene Descartes'i „Arutlus meetodist“). Lisaks on töö bibliograafiasse võetud ka (tinglikult) filosoofilised teosed, mis esindavad filosoofia piirialasid – ühiskonnateadused, psühholoogia, loogika, esteetika, sotsioloogia, teoloogia, ka majandusteadus ja esoteerika. Kuna bibliograafiasse teoste valiku puhul tuleb iga teose puhul eraldi otsustada, kas see on filosoofiline või mitte, kuulub magistritöö sisulisse osasse ka arutlus selle üle, mis on filosoofia käesoleva magistritöö seisukohalt ning vaatlus, missuguseid teoseid on käsitletaval ajaperioodil filosoofiliseks peetud.

Magistritöö koosneb neljast peatükist. E s i m e s e s peatükis vaatlen lühidalt filosoofia võimalikke definitsioone, ehk seda, mida on filosoofiaks peetud ning selgitan, milliseid teoseid käsitlen filosoofilistena käesolevas magistritöös. Eristan traditsioonilise filosoofia teosed ning filosoofilised teosed. T e i s e s peatükis vaatlen tõlkimise ja tõlke mõistet ning tõlkimise mõjusid sihtkultuurile, seejuures Eesti kultuurile. Samuti tutvustan tõlkeloo koostamise põhimõtteid. K o l m a n d a s peatükis vaatlen erinevatel ajaperioodidel ilmunud filosoofiliste teoste tõlkeid nende retseptsiooni alusel. Tutvustan ajaperioodide juures ka üldist poliitilist ja kultuurilist konteksti, milles kõne all olevad tõlked ilmusid, kuna see on oluliselt mõjutanud tõlgete valikut. Samuti käsitlen ajakirjanduses ilmunud artiklite põhjal lähemalt mõne olulisema autori retseptsiooni Eestis sel ajaperioodil. Lõpuks esitan üldise ülevaate ilmunud tõlgete retseptsioonist leitud. N e l j a n d a s peatükis, vaatlen, millist mõju on tõlked avaldanud eesti filosoofia kujunemisele. Rõhutan sihtkultuuri ja tõlgete omavahelist vastastikust mõju. Väidan, et filosoofiliste teoste tõlgetel oli sel perioodil eestikeelse filosoofia kujunemisele väike mõju, nende mõju ilmnes eelkõige filosoofiliste mõistete arendamises tõlkimise käigus. Töö oluliseks osaks on lisas esitatav bibliograafia, milles on erinevate perioodide kaupa välja toodud ilmunud tõlked.

1. Filosoofia mõiste ja selle päritolu (etümoloogia).

Kuna magistritöö teemaks on „Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde ja nende retseptsioon 1944. aastani“, alustan teema käsitlemist filosoofia mõiste ja definitsioonide vaatlemisega. Filosoofia defineerimine on üldiselt väga mahukas ning ambitsioonikas ettevõtmine, seetõttu selgitan filosoofia mõistet vaid niipalju, kui on vajalik käesoleva magistritöö seisukohast. Kuna käsitlen magistritöös läbivalt eesti autorite töid, siis toon ka põhiliselt eesti autorite näiteid filosoofia defineerimise viisidest. Vaatlen kõigepealt lühidalt ka filosoofia etümoloogiat, selle esitusi vaadeldaval perioodil.

Vaadeldavast perioodist 1944. aastani leiame kõigepealt filosoof Alfred Koortilt (1901–1956) sarnase lähenemise filosoofia mõiste selgitamisele tema raamatust „Sissejuhatusest filosoofiasse“ (1938). Seal alustab ta filosoofia mõiste selgitamist samuti selle sõna etümoloogiaga. Kreeka keeles tuleneb A. Koorti sõnul sõna „filosoofia“ sõnadest *φιλεῖν* (*filein*)² = armastama ning *σοφία* (*sofia*) = tarkus, filosoofia on niisiis *t a r k u s e a r m a s - t u s* (Koort, 1938a: 1). Kreekakeelne filosoofia sõna – *φιλοσοφία*. Filosoofiat nimetati Eestis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses ka mõttetarkuseks. Mõttetarkuseks ja ka tõeteaduseks nimetamist on näha ka selle aja artiklitest ajakirjanduses. Juba 1884. aastal ilmus Eesti Postimehes artikkel „Mõttetarkuse ajaloost“, kus nimetatakse olemise viimaseid põhjuseid uurivat teadust mõttetarkuseks, kreeka keeles *philosophiaks* (tarkuse-armastuseks). Veel öeldakse artiklis, et mõttetarkust kutsutakse vahel ka maailmatarkuseks vastandina usutarkusele. (Mõttetarkuse ajaloost, 1884: 2) Mihkel Kampmaa nimetab Postimehe artiklis „Milleks mõttetarkust tarvis läheb“ (1903), mõttetarkust samuti tõeteaduseks (*philosophia*), mis vaatlleb keha- ja vaimuoleku viimaseid põhjuseid (Kampmaa, 1903: 2).

Filosoofia mõistesõna etümoloogiline tähendus on muidugi väga üldine, seetõttu vaatlen järgnevalt täpsemalt ka erinevaid filosoofia definitsioone.

1.1. Filosoofia defineerimine ja selle koolkondlikkus

Üldiselt võib öelda, et pole olemas ainsat kõigi meelet niiöelda „õiget“ filosoofia definitsiooni, võimalikud on ainult erinevad filosoofia määratlused. Ometi võivad igal ajajärgul siiski olla oma eelistatumad filosoofia definitsioonid. Alustan filosoofia definitsioonide vaatlemist siingi kuni 1944. aastani ilmunud filosoofia definitsioonidega.

² Ehk kr *phileo*, *philein*.

Esimeseks näiteks on Rootsi õigusteadlase Andreas Bjerre (1879–1925) Tartu Ülikoolis peetud „Õigusfilosoofia loengutes“ (1923), mis on eesti keelde tõlgitud, järgmine filosoofia definitsioon: „Filosoofia all mõistame teadust, mis otsib tõelikkuse viimast põhjust, selle viimase põhjuse all mõistame niisugust, mis on tarvilik iseenesest ja mida ei saa teiste läbi ära seletada“ (Bjerre, 1923: 1).

Eesti Entsüklopeedia (1934) III köites aga juba on filosoof Walter Freymanni (1883–1960) filosoofia definitsioon, mis esitab filosoofiat kõrgeima maailmamõistmise vormina: „„Filosoofia“ (kr „tarkusearmastus“) kõrgeim printsiipide- ja ühtlasi maailmavaateõpetus, s.t. õpetus tunnetuse, olemise ja toimimise eeldustest ja alustest“ (Freymann 1934: 42). Filosoof Rudolf Kulpa (1906–1997) peab filosoofiat samuti teaduseks, tõde uurivaks teaduseks: „Filosoofia on tõe objektiivne teadus, filosoofia on tõe paratamatuse teadus, mõistva tunnetamise teadus“ (Kulpa, 1938: 340).

Tänapäevastes filosoofia definitsioonides rõhutatakse teaduslikkuse asemel sageli filosoofia koolkondlikkust. Filosoof Eero Loone (1935) märgib, et filosoofiat tehakse koolkondades (hegeliaanid, kantiaanid, kartesiaanid jt) (Loone, 1993: 133). „Teatavas mõttes pole rahvuslikke filosoofiaid“ (Loone, 1993: 133). Filosoofiat saab tema sõnul õigustatult defineerida vaid järgnevalt:

„...kui keegi väidab ennast teadvat, mis on filosoofia, või siis et „filosoofia on alati olnud see-ja-see“, siis esitab ta veenvat definitsiooni ja kultuurilist võimupretensiooni. Õigustatult väita saab ainult: „Minu jaoks on filosoofia see-ja-see“ või „Filosoofiaks on nimetatud x -i, y -d, z -i, w -d ja q -d; y , w ja q on identsed tänapäeval teisi nimesid kandvate mõttetegevuse valdkondadega, x ja z jagavad tunnuseid P , R , S , kuigi on programmiselt üksteist välistavad; mina nimetan filosoofiaks normatiivselt x -i ja deskriptiivselt kaasajal x -i ja z -i.““ (Loone 2002: 18)

Filosoof Margit Sutropi (1963) meelest võib filosoofiat käsitleda avatud mõistena, (sarnaselt Wittgensteini perekondliku sarnasuse näitele „mängu“ mõiste puhul). Filosoofiat võiks tema meelest samuti vaadelda perekonnana, kelle liikmetel on sarnaseid tunnuseid, millest ükski pole kohustuslik. Filosoofia mõiste jääbki Sutropi sõnul avatuks, sest ei leita tunnuseid, mis sobiksid kõikides koolkondades tehtavatele filosoofiatele. (Sutrop, 2016: 23) Samuti pole M. Sutropi meelest leitud tunnuseid, mille kaudu saaks filosoofiat teistest vaimsetest distsipliinidest eristada (Sutrop, 2016: 22). Filosoof Ülo Matjus leiab (1842) artiklis „Eesti filosoofiline trükis 1801-1917“, et teemaga tegelemiseks tuleb kõigepealt otsustada, mis on filosoofia ja sellest lähtuvalt saab otsustada, mis on filosoofia-literatuur:

/.../ teemaga tegelemist on raskendanud asjaolu, et on tulnud ja tuleb vastuvõtvalt otsustada, mis on filosoofia ja mis seega kuulub nn. filosoofia-literatuuri alla ja mis mitte. Filosoofias on see – erinevalt teadustest – filosoofia enda probleem, s.t. et filosoofiasse kuulub filosoofia olemusliku ja olulise probleemina ka arutlus selle üle, mis on filosoofia, mistõttu otsustamise „tulemus“ sõltub *väliselt*

sellest, missugust suunda, voolu või koolkonda filosoofias „pooldab“ arutleja. (Matjus, 2009: 34)

Ka filosoof Rein Ruutsoo kinnitab filosoofia koolkondlikkust ja lisab filosoofia tähenduse muutumise ajalises perspektiivis. Näiteks 19. sajandil filosoofiaks peetu ei kvalifitseeru tema sõnul 20. sajandi alguse filosoofia nõuetele. Samuti pole 20. sajandi alguses filosoofiaks peetu seda enam sajandi lõpus. (Ruutsoo 2001: 253)

Ühe näitena filosoofia koolkondlikkusest saab kasutada filosoof Friedrich Nietzschet (1844–1900), keda filosoof Jaanus Sooväli (1982) sõnul paljud filosoofid peavad pigem kirjanikuks, kui tõsiseltvõetavaks filosoofiks (Sooväli 2016: 197). Sooväli artikli „Friedrich Nietzsche ja Eesti kultuur“ andmetel jagunebki Nietzsche retseptsioon mitmeks suundumuseks. Esialgu peeti teda Sooväli sõnul kirjanikuks- esseistiks, ka paljud filosoofid pidasid teda eelkõige kirjanikuks (nt Rudolf Carnap). Samas Martin Heidegger pidas F. Nietzschet tema sõnul üheks olulisimaks lääne filosoofiks, kellega lääne metafüüsika lõpetusse jõuab. (Sooväli 2016: 197)³

Kuigi näiteks Alfred Koort leiab „Sissejuhatuses filosoofiasse“, et ka filosoofia definitsioonide vaatlemine meid filosoofia olemusele palju lähemale ei vii (Koort, 1938a: 1), on filosoofia erinevatest määratlustest käesoleva magistritöö seisukohast siiski kasu. Erinevad filosoofia definitsioonid ning filosoofia koolkonnast sõltuvus jätavad nimelt filosoofilise kirjanduse määratlemiseks sel perioodil laiemad võimalused. Väga kitsa filosoofia definitsiooni kasutamise korral jääks ka filosoofiliste teoste tõlgete nimekiri sel perioodil üsna lühikeseks, seetõttu pole ka magistritöös toetutud ühele kindlale filosoofia definitsioonile.

Järgnevalt vaatlengi täpsemalt, missugune võiks olla filosoofiline tõlkekirjandus kuni 1944. aastani ning milliste kriteeriumite alusel valin filosoofilisi tõlketeoseid käesolevasse magistritöösse.

1.2. Sellest, mis kuulub filosoofialiteratuuri alla 19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole eestikeelsetes tõlketeostes

Siinkohal tulebki täpsemalt määratleda, mis osutub filosoofiliseks tõlketeoseks 19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole (u 1820–1944) eestikeelsete tõlketeoste kontekstis. Tutvustan kõigepealt Rein Ruutsoo poolt uuritud Eesti Vabariigi aegse filosoofilise tõlkekirjanduse käsitlust artiklis „Filosoofiakirjandus eesti keeles ja filosoofiline kultuur

³ Siinkohal üks näide ka Nietzsche vastuvõtu kohta Eesti ajakirjandusest – Eesti Kirjanduses leiduvas „Nõnda kõneles Zarathustra“ (1932) tõlke arvustuses nimetab H. Paukson Nietzschet literaadiks (Paukson, 1932: 244).

aastail 1918–1940“ (2001) nägemaks, missugust kirjandust on tema pidanud filosoofiliseks sel perioodil.

Ruutsoo sõnul määrab filosoofiliste tõlketeste hulga eksperthinnang, mida pidada filosoofiaks ning seega on võimalikud ka erinevad valiku kriteeriumid (Ruutsoo, 1978: 470). Erinevatel uurijatel on tema sõnul erinevad andmed filosoofilise kirjanduse ilmumise arvudes 1940. aastani. Erinevus tulenebki sellest, mida ükski uurija on filosoofiaks pidanud. Näiteks bibliograafid/bibliofiilid liigitavad tema sõnul filosoofia alla ka teoseid sellistelt aladelt, mida filosoofid sinna ei liigitaks (teosoofia, astroloogia, okultism jms). (Ruutsoo, 2001: 250–251) Raamatustatistikas on Ruutsoo sõnul tihti liigitatud filosoofiaraamatuks ka need teosed, mis mujalt „üle jäävad“, mis kunagi on funktsioneerinud kultuuris filosoofiana või mida lihtsalt filosoofiana tajutakse. Ka filosoofia ilmnemine erinevates vormides muudab otsustamise keerulisemaks (esseedes, dialoogides, traktaatides, teesides jne). (Ruutsoo, 2001: 253) Rein Ruutsoo osutab ka Walter Freymanni 1934. aastal „Eesti Entsüklopeedias“ ilmunud artiklile „Filosoofia“, mille andmetel peeti Eesti Vabariigi ajal filosoofiaks loogikat, teadusfilosoofiat, õigusfilosoofiat, usundifilosoofiat, sotsiaalfilosoofiat ja sotsioloogiat (Freymann, 1934: 46 / Ruutsoo 2001: 254). Ka „filosoofiline pedagoogika“ oli entsüklopeedia andmetel filosoofia osa (Filosoofiline pedagoogika, 1934: 47 / Ruutsoo 2001: 254). Freymanni öeldu on muidugi ekspertarvamus bibliograafide arvamuste kõrval.

Järgmisena vaatlen Ülo Matjuse poolt tutvustatud filosoofilise kirjanduse määratluse võimalusi ning kirjeldan sellest lähtuvalt edasi, missugust kirjandust ise käsitlen magistritöös filosoofilise kirjanduse all.

1.2.1. Filosoofilise teose mõiste käesolevas magistritöös

Nagu eespool märgitud, on ka Ülo Matjus ütelnud artiklis „Eesti filosoofiline trükis 1801–1917“, et filosoofiliste tõlgete uurimisel tuleb enne selgeks teha, mida saab lugeda filosoofilise kirjanduse alla, ehk – mida tähendab filosoofia. See, mis on filosoofia, on Matjuse sõnul ise filosoofiline probleem ning selle otsustamine sõltub arutleja koolkondlikest eelistustest. (Matjus, 2009: 34) Ü. Matjuse enda filosoofia määratlus artiklis vaadeldava perioodi filosoofiliste trükiste käsitlemisel on järgmine:

„Kõneleja on piirdunud traditsioonilise, s. t. pigem intuiitiivselt konsensusliku arusaamaga filosoofiast, arvestades, et ka trükiteose autor ise peab oma arutlusainet filosoofiliseks ja/või arutleb selle üle filosoofiliselt või valdavalt filosoofilist sõnastikku tarvitades. Seejuures ei ole püütud trükiteoste tinglikku nimekirja mitte ahendada, vaid ennem avardada põhimõttel: pigem rohkem kui vähem!“ (Matjus, 2009: 34).

Tõlketeste valikul ongi magistritöös suunda näitavaks Ülo Matjuse määratlus, kelle sõnul tuleb arvestada, et sageli osutub filosoofiliseks ka osa niinimetatud piirialade literatuurist – ühiskonnateadustest, psühholoogiast, loogikast, esteetikast, sotsioloogiast, teoloogiast, ka majandusteadusest ja esoteerikast⁴ (Matjus, 2012a). Olen käesolevas töös bibliograafiat koostades sellega arvestanud. Eristangi teoseid valides traditsioonilise filosoofia teoste tõlkeid, ehk mida on läbi aegade filosoofiasse kuuluvaks peetud (R. Descartes'i, J. S. Milli, F. Nietzsche jt teosed) ning laiemas mõttes filosoofiliste teoste tõlkeid. Laiemas mõttes filosoofiliste teoste all pean silmas eespool nimetatud nn piirialade kirjandust. Bibliograafia koostamisel olen arvesse võtnud mõlemaid. Traditsioonilise filosoofia teosed kuuluvad samuti filosoofiliste teoste üldmõiste alla, st filosoofiline teos võib tähendada nii piirialade kirjandust kui ka traditsioonilisse filosoofiasse kuuluvaid teoseid. Retseptsiooni uurimisel keskendun enamasti traditsioonilise filosoofia klassikaliste teoste tõlgetele ja nende arvustustele. Filosoofiliste teoste alla kuuluvad näiteks ka sellised teosed, mida on mingil kindlal ajajärgul filosoofia alla kuuluvaks peetud, kuid tänapäeval ei peeta (marksism-leninism) ning teosed, mida pole omas ajas filosoofiliseks peetud (nt teoloogilisest kirjandusest), aga tänapäeval kuuluvad siiski filosoofiasse. Ü. Matjuse sõnul on üks selline teos Thomas a Kempise „*De imitatione Christi*“ (Matjus, 2009: 34). Kuigi ka nt F. Nietzschet ei peetud sajandi algul alati traditsioonilises mõttes filosoofiks, vaid sageli hoopis kirjanikuks, nagu Sooväli mainis (Sooväli, 2016: 197), käsitlen Nietzsche teoste tõlkeid praegu tagasi vaadates ikkagi traditsioonilise filosoofia teostena nende mõju ja olulisuse tõttu juba sel perioodil. Filosoofiliste teoste valikul bibliograafia koostamiseks on aluseks ka info selle kohta, kas autor on filosoof, kas teos on funktsioneerinud omas ajas filosoofiana, (nt teoloogia filosoofia funktsioonis) ning mida üldiselt vastaval ajajärgul filosoofiaks on peetud (nt marksism-leninism Nõukogude ajal).

Eespool piirialade literatuuri filosoofilisuse kohta öeldu kehtib valdavalt 20. sajandi alguse kirjanduse kohta, see tähendab, siis ilmus rohkem e r i n e v a t e piirialade kirjandust. Varem esineb valdavalt teoloogia-alane (tõlke)kirjandus. Keerulisem tundub olevat filosoofilisuse määratlemisega just esimeste, 19. sajandil tehtud tõlgete puhul. 20. sajandi alguses ilmub filosoofilisi tõlketeksteid rohkem. Esimesi tinglikult filosoofilisi käsitlusi leidubki 19. sajandil just teoloogilises kirjanduses, ka üksikute lõikudena. Ülo Matjuse sõnul võib neid tinglikult filosoofilisi teoseid nimetada ka metateoloogia poole kalduvateks (Matjus, 2009: 34). 19. sajandi kirjanduse puhul võiksid filosoofiana kõne alla tulla ka arutlused eluviiside üle, kuidas peaks elama, moraali-või eetikaprobleemid. Neid võib leida nii

⁴ Viimased kaks jäid Freymanni käsitlusest välja.

vaimulikus kirjanduses kui ka karskusliikumiste kirjanduses (nt Thomas a Kempise „Kristuse järel käimisest“, 1821 ning H. Zschokke / Fr. R. Kreutzwaldi „Wina-katk“, 1840). Eestisse jõuab filosoofiakirjandus üldiselt hilinemisega, eriti puudutab see tõlkeid. Alates 20. sajandi algusest on tõlgitud selliseid teoseid, mis tänapäevalgi traditsioonilise filosoofia alla kuuluvad – nt John Stuart Milli „Vabadusest“ (1909) ning Rene Descartes'i „Arutlus meetodist“ (1936). Sajandi esimesel kümnendil on siiski mõnevõrra lihtsam teoste valiku üle otsustada. Tõlgitakse palju sotsiaal-poliitilise kallakuga filosoofilist kirjandust. Samuti tõlgiti palju loodusteadusliku kallakuga (sageli darvinistlikku) filosoofilist kirjandust. Väga laiaks ka ei saa filosoofia määratlust jätta, tuleb tunnistada, et filosoofilise kirjanduse, eriti traditsioonilises mõttes filosoofiliste teoste tõlkimine sai põhiliselt alguse ikkagi võrdlemisi hilja, 20. sajandil. Seni olid ilmunud ikkagi tinglikult filosoofilised tekstid, sageli osaliselt teoloogilise kirjanduse hulgas. Üksikuid tõlkefragmente on erinevate filosoofide teostest ilmunud ajakirjanduses ka varem, aga keskendun magistritöös iseseisva trükisena ilmunud filosoofilistele tõlketeostele ning kõrvale jäävad tõlkefragmendid, samuti muu kirjanduse sees ilmunud filosoofilised käsitlused.

Järgmises peatükis tutvustan tõlkimise ja tõlke mõisteid ning nende mõju sihtkultuurile, sealhulgas Eesti kultuurile. See on ka varajaseks sissejuhatuseks edaspidisele filosoofiliste tõlgete mõju hindamisele eesti professionaalse filosoofia kujunemises.

2. Tõlkimise ja tõlke mõisted ning nende päritolu (etümoloogia).

Tõlkimise ja tõlke mõistetele on tänapäeval omane mitmetähenduslikkus, mistõttu nad vajavad eriti käesolevas kontekstis selgitamist. Eristan kõigepealt omavahel tõlkimise ja tõlke mõisted. Semiootik Elin Sütiste (1975) viitab oma doktoritöös „Tõlke mõiste dünaamikast“ (2009) tõlke mõiste problemaatilisusele ning mõiste kasutamisele nii tõlkeprotsessi kui selle tulemuse tähenduses. Eesti keeles saab tema sõnul siiski eristada „tõlkimist“ kui tegevust ja „tõlget“ kui tõlkimise tulemust. (Sütiste, 2009b: 13) Uuringi magistratöös filosoofiliste teoste tõlgete mõju nii eestikeelse filosoofia kujunemisele kui ka sihtkultuurile laiemas mõttes.

Elin Sütiste märgib, et ladina keeles tähendab *translatio* ‘üleviimine, ülekanne’ < *transfero*, -*ferre* (täpsemalt *trans* ‘üle’ + *ferre* ‘kandma’), kreeka keeles on *μεταφορά* *metafora* samuti ‘ülekanne,’ < *μεταφέρω* ‘üle kandma, viima’ (täpsemalt *μετά* ‘vahel’ + *φέρω* ‘kandma’) (Sütiste, 2014). Saksa keeles on tõlge *Übersetzung*, vene keeles *перевод*. Eesti keele etümoloogilise teatmiku järgi on sõna tõlk < vn. tolk laen vene keelest (Raun, 2000, *sub* tõlk). Uno Liivaku ja Henno Meriste on leidnud teoses „Kuidas seda tõlkida“, et esimest korda leidub sõna *tõlkima* nüüdses tähenduses Hupeli eesti keele õpetuses (1780): „tõlkma oder ärratõlkma...auslegen; dollmetschen“ (Liivaku; Meriste 1975: 29). Samuti märgivad Liivaku ja Meriste, et sõna on tulnud vene *толковать*- verbist. Väljend *ümbەر panema* on nende sõnul tulnud siia saksakeelsest sõnast *übersetzen* 19. sajandil. Sajandivahetusest alates nimetati eesti keelde tõlkimist *eestistamiseks*, ka *eestindamiseks* (soome sõna *suomentaa* – soome keelde tõlkimine – eeskujul). Üheks sünonüümiks on veel *järeltormatus*.“ (Liivaku; Meriste 1975: 29–30)

Tõlketeadlane Anne Lange (1962) viitab teoses „Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut Eesti tõlkeloost“ (2015) ka sõna *tõlk* seletustele Wiedemanni sõnaraamatus (1893) ning Timotheus Kuusiku (1900) eesti-vene sõnastikus.⁵

Tõlkimise traditsioonilist mõistet iseloomustab näiteks Märt Väljataga ütlus, kelle sõnul on tõlkimise ideaaliks püüd väljendada ühes keeles üteldut võimalikult samamoodi teises keeles (Väljataga, 2008: 4). Semiootik Peeter Toropi (1950) sõnul on traditsiooniline tõlkekäsitlus ühe tervikteksti tõlkimine teiseks (Torop, 1999/1998: 21). Teisest küljest on tõlkimine ühtlasi ka tõlgendamine, interpreteerimine. P. Torop ütleb, et tõlkimine on ka

⁵ „Wiedemanni sõnaraamatus (1893) on *tõlk* – genitiiv nii *tõlgi* kui ka *tõlgu* (lõunaeesti kirjakeeles) – *Erklärer, Dolmetscher, Denunciant* sünonüümne sõnaga *tõlge* – *Uebersetzung*. Timotheus Kuusiku koostatud 1900. aasta eesti-vene sõnastikus on juba *tõlk* (om *tõlgi*, *tõlgu*) *переводчикъ* ja *tõlge* (om *tõlke*) *переводъ*“ (Lange 2015: 42).

kultuurimehhanisme selgitav tegevus. Tõlge on üldse metodoloogiliselt koormatud mõiste. Toropi sõnul on kultuur tõlge ja tõlge on kultuur. (Torop 2002: 854) Ka Eesti keele seletav sõnaraamat annab sõnale „tõlkima“ erinevaid tähendusi – tõlkimine on kas teksti ühest keelest teise vahendamine või mingi märgisüsteemi teisega asendamine (EKSS 2009, *sub* tõlkima).

Mis puudutab „tõlgenduse“ ja „tõlke“ mõisteid filosoofias, ütleb Jaan Kangilaski, et need omavahel seotud mõisted on filosoofidele aastakümneid suurt huvi tekitanud. *Tõlge* ja *tõlgendus* on tema sõnul seotud ka selliste kesksete mõistetega nagu *mõistmine*, *teadmine*, *arvamus*, *tõde*, *keel*, *tähendus*, *kommunikatsioon* jt. (Kangilaski 2000: 136)

Käesolevas magistritöös kasutan filosoofiliste teoste tõlgetest rääkides tõlke mõistet eelkõige traditsioonilises tähenduses. See tähendab, et vaatlen, milliseid filosoofilisi ning traditsioonilise filosoofia teoseid on üldse tõlgitud. Tõlgete keelelist ja üldist kvaliteeti, ka tõlgendamise seotut vaatlen ainult niipalju, kui on retseptsioonist vastavat infot leida, kuna filosoofiliste teoste tõlgete võrdlemine oleks magistritöö seisukohalt liiga mahukas.

Üheks võimaluseks tõlkimisest kõneleda on ka juba sissejuhatuses mainitud filosoofia tõlkimise vaatlemine filosoofiana, nagu osutab filosoof Eduard Parhomenko. Näiteks toob ta Ü. Matjuse, T. Luige ja V. Kiisleri poolt tehtud tõlked Heideggerist. (Parhomenko 2016: 260) Näide Heideggeri tõlkemõtlemisest :

„Ümberpanemine“ [ehk „tõlkimine“ – Ü. M.] ei ole hoopiski mitte nii väga üks „*über-* panemine“ ning pärisomase keele abil üleminek võõrasse. Tõlkimine on pigem päris oma keele äratusi, selitusi, arendusi võõraga vaidlemise abil. Tehniliselt rehkendades on tõlkimine võõra keele asendamine [*Ersetzen*] päris omaga või ümberkäänatult. Ajaloolise teadvuse poolest mõteldult on tõlkimine vaidlus [*Auseinandersetzung*] võõra keelega oma keele pärisomaseks saamise [*Aneignung*] pärast.“ (Heidegger, 1984: 74–76/Matjus, 2003: 309 kaudu).

Käsitletaval perioodil sel kombel mõistetud „olemuslikku“ tõlkimist siiski veel ei esinenud, tõlkimist tõlgendamisena aga kindlasti. Käesolevas töös ei käsitle ma seega pikemalt tõlkimist filosoofilise probleemina, vaid (metafooriliselt väljendudes) sihtkultuuri viljastajana, rikastajana ja soodustajana, uute võimaluste avajana ning algupärase loomingu tekkesse panustajana.

Tõlkimise ja tõlke mõisteid käsitati metafooride kaudu üldiselt ka magistritöös kõne all oleval perioodil. Tõlke mõiste metafoorilisi käsitusi sel ajaperioodil on lähemalt uurinud Elin Sütiste artiklis „Märksõnu Eesti tõlkeloo 1906–1940“. Vaatluse all olid ajakirjades Eesti Kirjandus ning Looming ilmunud tõlkearvustused. Tihti on tema sõnul tõlkimist iseloomustatud kunsti, elusolendi, kaubanduse ja ümberistutamise kujundite kaudu. Tõlkimise kujund ümberistutamiseks esineb tema sõnul varasemates tõlkearvustustes, põhiliselt 1906–1916. Tõlke käsitlemine kunstina (vastandina käsitööle) esineb 1920ndate teisest poolest kuni

1940ndateni. Majanduslikud terminid, nagu näiteks „kultuuri rikastamine“, on levinuimad terve perioodi vältel. (Sütiste, 2009a: 919) Sütiste märgib, et sarnane sõnavara pole mitte Eestile kultuurispetsiifiline, vaid on levinud ka mujal Euroopas ning jõudnud siia tõenäoliselt peamiselt saksa kirjanduse kaudu (Sütiste, 2009a: 920).

Tõlkimine oli Eestis vaadeldaval perioodil sageli ka mugandamine, kohandamine. Palju oli refereerimist, ümberjutustamist, tekstiosade välja jätmist jms. Mugandamise teemat vaatlen lähemalt vastava perioodi tõlketeoste tutvustuses.

Järgnevalt vaatlen tõlkimise üldist mõju sihtkultuurile ja kitsamalt Eesti kultuurile selle ajastu kontekstis.

2.1. Tõlkimise ja tõlke mõjud sihtkultuurile. Tõlkimise tähendus Eesti kultuurile

Kuna käsitlen ka filosoofiliste teoste tõlgete mõju kultuurilisele kontekstile, siis vaatlen järgnevalt tõlkimise üldist mõju sihtkultuurile, käsitledes nii varasemate kui tänapäevaste eesti autorite (A. Oras, A. Annist, R. Raud, P. Torop, M. Tamm) vaateid tõlkimise ja kultuuri seoste kohta.

Alustades siingi varaseimastest käsitlustest, toon kõigepealt näiteks tõlkija Ants Orase (1900–1982), kes rõhutab tõlkekirjanduse olulisust väikerahvale võrreldes suurrahvaga. See olevat väikerahvale üks olulisemaid küsimusi vaimuelus. Tõlkekirjandus on tema sõnul seda olulisem, mida vähem on rahvas ise saanud midagi luua. (Oras 1931: 609) Kuna ka eesti rahvas⁶ oli väikerahvana saanud 20. sajandi alguses väga vähe oma kirjandust luua, pidi ka siin tõlkekirjandus Orase meelest väga oluline olema. August Annist lisab, et „[...] väikerahva juures on kõrge tõlkekultuur otse paratamatu eeldus ka omakeelse ja omapärase kultuuri kõrguseks“ (Annist, 1939: 200).

Kultuuriteadlane ja ajaloolane Marek Tamm (1973) peab tõlkimist universaalseks kultuurimehhanismiks. Tõlkimine on tema sõnul kultuuri arengu tagaja ning „oma“ ja „võõra“ kultuuri piiride eristamise kaudu ka kultuurilise identiteedi ehitaja. (Tamm, 2010) Kirjanik ja kultuuriteoreetik Rein Raud (1961) väidab aga tõlke olevat kultuuriimpordi tähtsaima kanali. Kultuuriimport võib tema sõnul olla nii vabatahtlik kui ka sunniviisiline (näiteks poliitilise ekstsessi mõjul) (Raud, 1988: 826). Rauda poolt kirjeldatud sunniviisilise kultuuriimpordi näiteks tooksin Nõukogude Liidu ajal tehtud sundtõlked. Rauda sõnul toovad tõlked noores kultuuris, kus neid on veel vähe, kaasa tugevaid (sageli kasulikke) mõjutusi. Suvalise valiku

⁶ Siin „eesti rahvas“ – mitte vaid geograafiliselt Eesti pinnal elav rahvas, kuna eestlased tõlkisid ka välismaal.

või suure hulgana ilmuvatena võivad nad ka kultuuri algupärast tuuma ohustada. Rahuliku arengutempo puhul ning kultuuri täisealisuseni jõudmisel hakkavad tõlked tema sõnul aga kultuuri oma sisu tugevdama. Tõlgete mõju on nüüd väiksem, kuna suheldakse võrdsete partneritena. (Raud, 1988: 826) Ka Eesti kultuur oli vaadeldaval ajal noor ning Raua seisukoha järgi pidanuks ka siin tõlked küllalt suurt mõju avaldama. Filosoofiliste teoste tõlgete mõju sel perioodil vaatlengi lähemalt edaspidises töös.

Ka Peeter Torop vaatleb tõlketeksti ja kultuuri seoseid ning leiab, et tõlketekst ei toimi kultuuris üksinda. Tõlketekst on tema sõnul autonoomne tekst, mis võib kanda erinevaid sõnumeid ja funktsioone: esindada teatud teemat, originaali autori seisukohti edasi anda, tuua ühiskonda uusi kultuurielemente, kirjandus- ning keelevorme või lihtsalt aidata originaali mõista. See on tema sõnul traditsiooniline tõlkekäsitlus, ehk ühe tervikteksti tõlkimine teiseks. Torop ütleb tõlke kohta veel, et tõlge lähtub küll algtekstist, kuid sekundaartekstina puudub tal originaali unikaalsus; tõlge on vaid üks originaali asendamise viis, on võimalikud ka teistsugused tõlked. (Torop, 1999/1998: 21)

Prantsuse tõlketoreetik Henri Meschonnic (1932–2009) annab tõlkele väga suure rolli Euroopas: „Euroopa sündis tõlkest ja tõlkes. Euroopa rajanebki vaid tõlgetel“ (Meschonnic, 2000: 108). Marek Tamm parafraseerib eelnevat, andes tõlkimisele Eesti kultuuri püsimisel määrava tähenduse: „[...] eesti kultuur on sündinud tõlkest ja tõlkes ning püsib ainult senikaua, kuni püsib tõlkimine. Meie keel sai kirjakuju piiblitõlkimise käigus, meie kirjandus võrsus muganduste ja tõlgete pinnal, meie keeleuuendus viidi ellu tõlkekirjanduse toel“. (Tamm, 2010) See annab ettekujutuse tõlke tähendusest ka Eesti kultuurielu kujundajana.

Eespool on vaadeldud erinevate autorite käsitlusi selle kohta, kuidas tõlkimine mõjutab sihtkultuuri, sealhulgas ka Eesti kultuuri. Eelnevale lisaks võib aga öelda, et sihtkultuur mõjutab ka tõlkimist. Tõlkimine ja sihtkultuur mõjutavad teineteist vastastikku. Sihtkultuur mõjutab näiteks tõlgete (ka filosoofiliste teoste tõlgete) valikut ning tõlgendamist. Sihtkultuuri mõju tõlgete valikule on nähtav kas või sellest, mida peetakse tõlgete valiku puhul oluliseks ning mida lubatakse üldse tõlkida (okupatsioonide ajal olid nt piirangud ka selles). Sihtkultuuri mõju teoste tõlgendamisele on näha näiteks püüdest rakendada tõlgitud teoste ideesid poliitiliste või usuliste eesmärkide teenistusse.⁷ Neid väiteid käsitlen arvustuste näitel täpsemalt juba tõlketeste retseptsiooni uurivates peatükkides.

Olles eelnevalt andnud ülevaate filosoofia ja tõlkimise/tõlke mõistetest ning tõlkimise üldisest mõjust sihtkultuurile, liigun edasi tõlkeloo koostamise üldiste põhimõtete juurde.

⁷ Nt A. Koort mainib F. Nietzsche „võimutahte“ õpetuse rakendamist poliitikasse rahvussotsialistide poolt (Koort, 1996: 60) ning J. Sooväli Kristuse meelevaale tõlgendamist üliinimesena Theodor Tallmeisteri poolt (Sooväli, 2016: 204).

2.2. Tõkelugu ja selle koostamise põhimõtted käesolevas magistritöös

Kuna käesolev magistritöö uurib filosoofiliste teoste tõlkeid eesti keelde kuni 1944. aastani, vaatlen järgnevalt veidi ka tõkeloo koostamise üldisi põhimõtteid. Tõkelugu on tõlkimise ajalugu. Tõlkimise ajaloonä kuulub ta otseselt ka mõtteloo, ehk mõtlemise ajaloo alla. Käesolev töö vaatleb mõlemat valdkonda, ehk uurib tõkeloo kaudu ühtlasi mõttelugu, kuulub mõtteloo valdkonda. Tõkeloo koostamise põhimõtteid vaatlen kõigepealt Peeter Toropi artikli „Tõkeloo koostamise printsiibid“ (1989) põhjal.

Tõkelugu võib P. Toropi sõnul uurida mitme nurga alt – kui tõlgitud teoste ajalugu, tõlkemeetodite ja tõlketeooriate ajalugu või tõlgete kvaliteedi hindamist (Torop, 1999/1989: 42). Tõkeloo peamiseks ülesandeks peab ta selle vaatamist, kuidas tõlgiti, mitte lihtsalt tõlgete kvaliteedi hindamist (Torop, 1999/1989: 46). Käsitlengi käesolevas magistritöös just tõlgitud filosoofiliste teoste tõlkimise ajalugu. Vaatlen, missuguseid filosoofilisi teoseid kunagi tõlgiti ning arvustuste kaudu ka nende tõlketeoste retseptsiooni. Kuna arvustustes hinnati sageli sajandi alguspoolel ka tõlgete kvaliteeti, märgin sellegi ära. Samuti tuleb mainida tõlgete mugandamist, refereerimist ja ümberjutustamist tõlkeviisidena ning osaliselt ka tõlgete kvaliteedi näitajatena.

Tõlketeoreetik André Lefevere (1945–1996) ütleb, et tõlkeid ajalooliselt uurides peaks vastama ka sellistele uurimisküsimustele nagu kes tõlgib, miks ja millistes oludes ta seda teeb, ning kellele tõlge on suunatud (Lefevere 1992: 7). Vaatlen ka ise filosoofiliste teoste tõlgete retseptsiooni uurides neid küsimusi lähemalt. Näitena sellest, miks tõlgiti eesti keelde 19. sajandi lõpus, võib tuua kirjandusteadlase Ülle Pärli (1952) väite, et kirjutamine oli tegevusena sel ajal olulisemgi, kui selle produkt (ehk tõlkimine oli tõlgitavast tähtsam). Tõlkimise tähtsus seisnes tema sõnul näitamises, et eesti keel ja kultuur suudavad võõraga kontakti saavutada ja ise seekaudu edasi areneda. (Pärli 2000: 100)

Tõlketeadlased Anne Lange (1962) ja Daniele Monticelli (1970) leiavad sedagi, et sõna „tõkelugu“ peaks eelkõige rõhutama ajaloo ja tõlke omavahelist seotust, see ei tähenda lihtsalt tõlgete uurimist ega ka tõlgete ja ajaloo „teisiti“ uurimist. Nende sõnul mõistame tõlke toimet ja anname sellele kultuurilise tähenduse, käsitledes seda omal ajal tehtud ning kultuuri arengut mõjutanud teadliku teona. (Lange, Monticelli 2013: 881)

Lange ja Monticelli toovad niisiis välja tõlgete vastastikuse seotuse kultuuri- ja ajakontekstiga, milles tõlked ilmuvad. Võib öelda, et sihtkultuuri ja tõlke vastastikune mõju ongi nähtav just kindlas ajahetkes vaadatuna. Muidugi tuleb siinkohal hoiduda ka teoste

kultuuri tulekule meelevaldselt sellist tähendust omistamast, mida neil omas ajas olla ei saanud. Üldiselt võib aga siiski näha mingisuguseid üldkultuurilisi- ja poliitilisi olusid, mis teose väljaandmist soosisid (nt kuidas mõjutas olemasolev kultuur teoste suhtes tehtavaid valikuid). Vaatlengi magistritöös edaspidi ka filosoofiliste teoste tõlgete seotust ajaloolise, kultuurilise ja poliitilise kontekstiga. Samuti vaatlen seda, kes (ning millistes oludes) tõlgib ja miks otsustatakse teatud ajal mingisugust teost tõlkida.

3. Filosoofiliste teoste tõlkimine ja selle tähtsus eestikeelse filosoofia kujunemisele

Käesolevas peatükis hakkam erinevate ajaperioodide kaupa vaatama filosoofiliste teoste tõlkeid ning nende retseptiooni. Filosoofilise teose enda mõistet käsitlesin lähemalt juba eespool filosoofia peatükis.

Nagu eespool öeldud, saab tõlgete olulisust eestikeelse filosoofia kujunemisele seletada sellega, et filosoofia (ajalugu) toetub põhiliselt kirjalikele allikatele, sageli tõlgetele. Euroopa ja maailma filosoofia tuleb ka eesti keelde tõlgete kaudu. Samuti tõin välja August Annisti arvamuse tõlkekultuuri väärtuslikkuse kohta kultuurialana, kuna see aitab otseselt algupärast loomingut ette valmistada (Annist, 1939: 200). Ka filosoof Bruno Mölderil sõnul arendab tõlkimine filosoofia keelt, mis võimaldab emakeeles filosofoerida. Täpsemalt öeldes arendavad arutelu, kirjutamine ja tõlkimine sõnavara. (Mölder, 2014: 461) Mainisin ka seda, et tõlkimine on Mölderil jaoks väärtuslik eelkõige teatud mõtlemise vormina, mis pole filosofoerimisega võrdne (Mölder, 2014: 464) ning et leidub ka sellele vastandlikke käsitlusi. Filosoofia tõlkimist peetakse vahel filosofoerimisega samaväärseks – kui sisu läbi mõtlemist ja omas keeles taasloomist. Näiteks tõin filosoof Eduard Parhomenko väite, et ka olemuslik tõlkimine võib olla filosoofia. Tõlkimist filosofoerimisena on tema sõnul näha Ü. Matjuse, T. Luige ja V. Kiisleri Heideggeri-ümberpanekutes. (Parhomenko 2016: 260) Kumba lähenemist filosoofiliste tekstide tõlkimisele kasutatakse, oleneb palju tõlkija vaadetest filosoofia tõlkimisele ja ka tõlgitavast filosoofiast.

Vaadeldaval perioodil siiski tõlkimist *filosoofiana* eespool näidatud mõttes ei esinenud ja tolleaegset filosoofiliste teoste tõlkimist ma siin filosofoerimisena ei käsitle. Üldiselt ei keskendu ma käesolevas magistritöös tõlkimisele endale kui filosofoerimisele, vaid fookuses on tõlkimine eestikeelse filosoofia arengu soodustajana. Nõustun sellega, et filosoofia tõlkimine on algupärase filosoofilise loominguga üheks eelduseks ja soodustajaks juba ainuüksi filosoofilise terminoloogia arendamise tõttu.

3.1. Sellest, missugune filosoofia tuleb eesti keelde läbi tõlketekstide 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel

Selleks, et vaadata, missugune filosoofia tuleb Eestisse 19. sajandil ja 20. sajandi alguses ja miks ta tuleb just niisugusena, on vaja kõigepealt vaadata üldisi ajaloolisi sündmusi ning filosoofia ajaloolist tausta aastatel 1821–1944. Järgnev ülevaade on lühike ja valikuline, valik on tehtud töö üldistest vajadustest lähtuvalt. Filosoofiliste teoste tõlkimist on üldiselt mõjutanud poliitiline olukord meil ja mujal maailmas. Magistritöös kõne all olev 19. sajand ja 20. sajandi esimene pool (1944. aastani) hõlmab poliitilises mõttes mitut perioodi. Vaatlen lühidalt, missugused taustasündmused sel ajaperioodil aset leidsid. Kõigepealt tutvustan aga veidi üldist poliitilist ja filosoofilist konteksti 19. sajandi Eestis.

19. sajandil oli Eesti veel Vene tsaaririigi koosseisus. Ka Tartu Ülikool oli sajandi algusest kuni 1893. aastani küll saksakeelne, sealt edasi kuni 1919. aastani aga venekeelne (Vihalemm; Mürsepp, 2016: 363). Siinkohal mõni sõna ka filosoofilisest suundumusest 19. sajandil Tartu Ülikoolis ning nimekamatest filosoofidest. 19. sajandi alguses Tartu Ülikoolis oli Immanuel Kanti (1724–1804) filosoofia esiplaanil (Vihalemm; Mürsepp, 2016: 366). Tuntumatest Eestis elanud ja töötanud filosoofidest nimetavad samad autorid 1971–1888 Tartu Ülikoolis filosoofiat õpetanud Gustav Teichmüllerit (1832–1888) ning sajandi algusest Gottlob Benjamin Jäschet (1762–1842) (Vihalemm; Mürsepp, 2016: 366/Vt ka Sutrop, 2016: 38). M. Sutrop mainib lisaks veel kriitilise fenomenoloogiaga tegelenud baltisakslast Hermann Alexander von Keyserlingi (1880–1946) (Sutrop, 2016: 38).

19. sajandi teise poole üldistest oludest rääkides oli eestlaste jaoks tähenduslik rahvuslik liikumine sajandi teises pooles. Liina Lukase (1970) sõnul jõudsid siia baltisakslaste kaudu mitmed filosoofilised ideed. Eriti mõjutasid tema sõnul Eesti kultuuri kujunemist Herderi ideed rahvuse ainulaadsusest. (Lukas 2012) Ka Eva Piirimäe (1974) ütleb, et rahvusliku liikumise filosoofilisteks läteteks olid Herderi, Fichte ja Rousseau ideed (seostuvad ka rahvusliku ärkamisega) (Piirimäe, 2013). Eduard Parhomenko märgib, et „[...] eestlaste rahvuskultuuri seisukohalt tähenduslik kokkupuude filosoofiaga osutuski võimalikuks alles 19. sajandil“ (Parhomenko, 2002: 1581). See tähendab oma haritlaskonna kujunemist, filosoofiliste mõistete eesti keelde sõnastamise püüdu, üldist haritlastaotlust ja rahvavalgustuslikku publitsistikat (Vt Parhomenko, 2002: 1581.) Eespool nimetatud puudutab veel vähe filosoofiliste teoste tõlkimist, kuna põhiosa tõlgetest jääb 20. sajandi esimesse poole, annab aga siiski üldise ettekujutuse Eesti poliitilisest ning kultuurilisest olukorrast eelneval 19. sajandil. Tõlkimist mõjutavad rohkem siiski järgnevad sündmused 20. sajandi

alguses.

20. sajandi algul on Eesti veel Vene tsaaririigi koosseisus. Peale 1905. aasta revolutsiooni hakkab siingi vabamalt ilmuma revolutsiooniliste ideedega sotsiaal-poliitilist kirjandust. Ilmuma hakkab ka filosoofiline tõlkekirjandus. Traditsioonilise filosoofia teoste tõlked jõudsidki siia alles alates 20. sajandi algusest. Lühidalt öeldes toimusid vaadeldaval ajaperioodil järgnevad poliitilised sündmused: 1905.aasta revolutsioon, Esimene maailmasõda 1914–1918, esimene Saksa okupatsioon 1917–1918, osaline Eesti Tööraha Kommuun 1918–1919, Vabadussõda 1918–1920, (Eesti Vabariigi aeg 1918–1940), esimene Nõukogude okupatsioon 1940/1941, teine Saksa okupatsioon 1941–1944, Teine maailmasõda 1939–1945. Enamasti on need sündmused mõjutanud trükitootangu väljaandmist. Peale juba mainitud 1905. aasta revolutsiooni mõjude kirjanduse ilmumisele on ka näha ka okupatsiooniaegade mõjutusi kirjandusele. Seda on näha kasvõi eelmise võimu ajal välja antud kirjanduse hävitamisest või tõlgete mitte trükki jõudmisest.

19. sajandi Euroopa ja maailma filosoofiat laiemalt vaadates seostab Epp Annus artiklis „Modernsuse filosoofiad“ (2009) 19. sajandi filosoofiat modernismi sünniga. Annuse sõnul mõjutasid modernismiaja küsimused inimesest ja teadusest ka 20. sajandi mõtlemist. (Annus, 2009: 9–10) 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses olid Annuse sõnul mõjukad elufilosoofia ideed, mis ilmsid A. Schopenhaueri, F. Nietzsche ja H. Bergsoni filosoofias. Elufilosoofiat iseloomustab Annus ratsionalismile vastandumise ja eluläheduse kaudu. (Annus, 2009: 11) 20. sajandi algul kerkisid tema sõnul üldsuse huviorbiiti ka Karl Marxi ja Sigmund Freudi ideed (Annus, 2009: 14). Marxi teoseid tõlgiti sajandi alguspooles eesti keelde ka siin. Varakult jõudsid Euroopast Eestisse ka Friedrich Nietzsche ideed. Sellest kirjutab lähemalt vastava ajaperioodi juures. Elufilosoofia esindajate teostest tõlgiti eesti keelde A. Schopenhaueri „Elutarkus“, ehkki alles 1940 aastal.

Tuntumatest 19. sajandil elanud filosoofiast võib nimetada Georg Wilhelm Friedrich Hegelit (1770–1831), Søren Kierkegaardi (1813–1855), John Stuart Milli (1806–1873), Karl Marxi (1818–1883), Friedrich Nietzsche (1844–1900) ja Artur Schopenhauerit (1788–1860). Eesti keelde jõudsid tõlgete kaudu 20. sajandi esimesel poolel A. Schopenhaueri, F. Nietzsche, K. Marxi ja J. St. Milli üksikud (vahel ka justkui juhuslikult siia sattunud) olulisemad teosed. Algkeelsetena olid mitmed nendest teostest Eestis muidugi varem olemas, aga esialgu ilmselt mitte eestlastel, kuna haritlaskond oli alles kujunemas. Rein Ruutsoo sõnul oli filosoofia klassikute teoste tutvustamine siin siiski ka aastail 1918–1940 veel juhuslik. Ta ütleb, et ilmus küll tõlketekste Nietzsche, Schopenhauerilt, Descartes'ilt ja Marxilt, kuid samas Kanti, Locke'i, Hume'i ja Hegeli teoste tõlkeid ei olnud, kuigi nad mõjutasid samuti tugevalt üldist

filosoofilist kultuuri 20. sajandil. Samuti ei ilmunud allikotõlkeid pragmatismist, eksistentsialismist, elufilosoofiast, positivismist, neotomismist jt. (Ruutsoo, 2001: 266)

Teistest olulisematest sajandivahetusel ning 20. sajandi esimeses pooles elanud filosoofidest⁸ tutvustas Alfred Koort kokkuvõtlikult Friedrich Nietzsche, Wilhelm Dilthey, Edmund Husserli, Martin Heideggeri, Karl Jaspersi, Max Weberi, Henri Bergsoni, William Jamesi, John Dewey, Alfred Whiteheadi jt filosoofiat, kuid tõlgeteni on jõutud palju hiljem.

20. sajandi alguses saab tõlgitud filosoofias Ülo Matjuse sõnul üldiselt eristada valdavalt kahte põhilist suunda: kõigepealt pahempoolne, peamiselt marksistliku kaldega sotsialistlik ühiskonnafilosoofia, mida esindasid sellised autorid nagu Karl Marx, Friedrich Engels, Karl Kautsky, August Bebel ja Jules Guesde; teiseks materialistlik, peamiselt ateistliku-darwinistliku kaldega loodusteaduslik filosoofia, mida esindasid Paul Lafargue, Ludwig Büchner ja Anton Pannekoek. Viimastele vastandusid ideoloogiliselt Eduard Dennerdti ja Dr. phil. v. Schwartzi teoste tõlked. Osa eesti keelde tõlgitud marksistlikust filosoofiast ilmus Ü. Matjuse sõnul näiteks ka Nõukogude Venemaal. (Matjus. 2009: 37) Üldiselt võib öelda, et Euroopa ja maailma filosoofia teekond eesti keelde näib küllalt juhuslik, Eesti Vabariigi algusest alates oli see küll teadlikum ja valikulisem.

Järgnevalt asungi esimese filosoofilise tõlkekirjanduse perioodi tutvustamise juurde. Siinkohal ütlen mõne sõna ka tõlketeoste temaatilisest ja ajalisest jaotamisest magistritöös. Filosoofiliste tõlketeoste perioodide ajaline jaotus järgib siin üldist eestikeelse raamatu ajaloolist jaotust Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia (ERRB) järgi. Perioodide ajaline jaotus on magistritöös esitatud seega järgmiselt: 1525–1850, 1851–1900, 1901–1917, 1918–1940, 1940–1941, 1941–1944 ning esineb sellisena üldiselt nii bibliograafias kui magistritöös. Kahel esimesel kirjanduse ilmumise perioodil (1525–1850 ja 1851–1900) ilmunud filosoofiliste teoste tõlked on magistritöö põhiosas koos käsitletud 19. sajandil ilmunud filosoofilise kirjanduse all, kuna siis ilmus üldiselt vähe filosoofilisi tõlketeoseid. Bibliograafias on need perioodid siiski eraldi välja toodud, et järgida täpselt ERRB eestikeelse raamatu ilmumise perioodide bibliograafilist jaotust. Igas perioodis ilmunud teoste loetelud on lühidalt välja toodud ka töö põhiosas vastavate ajaperioodide tutvustuste juures.

⁸ Theodor Adorno (1903–1969), Alfred Ayer (1910–1989), Henri Bergson (1859–1941), Rudolf Carnap (1891–1970), Ernst Cassirer (1874–1945), John Dewey (1859–1952), Wilhelm Dilthey (1833–1911), Friedrich Ludwig Gottlob Frege (1848–1925), Martin Heidegger (1889–1976), Edmund Husserl (1859–1938), William James (1842–1910), Karl Jaspers (1883–1969), Ernst Mach (1838–1916), Charles Sanders Pierce (1839–1914), Karl Popper (1902–1944), Bertrand Russell (1872–1970), Jean-Paul Sartre (1905–1980), Max Weber (1864–1920), Alfred North Whitehead (1861–1947), Ludwig Wittgenstein (1889–1951).

3.2. Eestikeelse filosoofilise tõlkekirjanduse algus 19. sajandil

On küllaltki keeruline tõmmata selget piiri, millisest teosest või millistest teostest alates algab täpselt filosoofilise kirjanduse tõlkimine. Nagu eespool öeldud, oleneb see palju ka sellest, mida pidada filosoofiliseks kirjanduseks. Üldiselt leidub esimesi filosoofilisi tõlketekste alles alates 19. sajandist. Esimeses peatükis eristasin magistritöö seisukohalt olulisena ka filosoofiliste teoste tõlked ning nn traditsioonilisse filosoofiasse kuuluvate teoste tõlked. Meeldetuletuseks mainin siinkohal uuesti, et filosoofiliste teoste alla kuuluvad käesolevas magistritöös nn traditsioonilise filosoofia teoste (nt R. Descartes'i „Arutlus meetodist“) kõrval ka erinevatel filosoofia piirialadel ilmunud teoseid.

Ühe filosoofia piirialana mainisin ka teoloogiat. Ülo Matjuse sõnul ilmuvad 19. sajandil esimesed tinglikult filosoofilised käsitlused just teoloogiakirjanduses. Neid tinglikult filosoofilisi teoseid võib tema sõnul nimetada ka metateoloogia poole kalduvateks. (Matjus, 2009: 34) Esimesed „poolfilosoofilised-poolteoloogilised“ teosed tõlgiti Ü. Matjuse sõnul eesti keelde peamiselt usulis-harduslikel eesmärkidel (Matjus, 2012b: 1). Ühe näitena sobib siia Madalmaade munga Thomas von Kempeni ehk Thomas à Kempise (Thomas Hammerken Malleoluse) (1379–1471) „Kristusse järrel käimissest“. Palju kasutati Matjuse sõnul ka filosoofiliste teoste puhul tõlke mugandamist (vahel lisati, et teos on kellegi järgi „kirjutatud“) või lihtsalt refereerimist (Matjus, 2012b: 1). Üldiselt oligi tõlkimine Eestis enne 20. sajandit mugandamine. Kirjandusteadlase Sergei Issakovi (1931–2013) sõnul peeti kuni 1895. aastani mugandusi ja tõlkeid üheväärseiks, neid ei eristatud (Vt Issakov 1974: 320). Sellest varasematel aegadel ei lisatud mugandustele alati isegi teose autori nime. Mugandamist esines veel isegi Eesti Vabariigi alguses.

Ühe mugandamise varasema näitena tooksin siin luterliku teoloogi Christoph Christian Sturmi (1740–1786) raamatu „Mõtlemisse Jumala teggude päle“ (1822) tõlke. Teose tõlkija, kirikuõpetaja Gustav Adolf Oldekop (1755–1838) ütleb tiitellehel, et on teose „C. C. Sturm'i järgi [...] omma mele perra ümberkirjotanu“. Raamatu eesmärgiks on Oldekopi sõnul õpetada loomulike (ehk siis looduslike) asjade läbi Jumala väge tundma ja hindama (Oldekop, 1822).

Matjuse sõnul olid enne 1920. aastat ilmunud filosoofiliste teoste tõlked asjaarmastajate tehtud. Tihti tõlkisid üliõpilased varjunimede või initsiaalide all (*Fiat lux!*). (Matjus, 2009: 37) Ühe varjunime näitena tooksin veel *Stud phil* T. K., kes tõlkis eesti keelde Prof Dr Ludwig Büchneri teose „Võitlus elu eest ja meie aja seltskond ehk Darwini õpetus ja sotsialismus“ (1909–1910).

Kuigi filosoofilist kirjandust ja eriti tõlkekirjandust ilmus sel perioodil vähe, peeti siin juba 1884. aastal oluliseks mõttetarkuse tutvustamist. Eesti Postimehes ilmus anonüümne artikkel „Mõttetarkuse ajaloost“ (1884), kus tutvustatakse tähtsamaid vanu mõttetarku. Artikli autor ütleb, et tänu sellele, et mõttetargad on oma mõtted kirja pannud, saavad ka teised mõtlejad inimesed neid tundma õppida ning neile kaasa mõelda. Ka Eestis tutvustatakse mõttetarkust mõtlejatele inimestele sama lootusega. (Mõttetarkuse ajaloost, 1884: 2)

Kuna hakkab järgnevates peatükkides tõlketeoste retseptsiooni tutvustama, siis vaatlen siinkohal, mis kuulub üldiselt filosoofiliste tõlketeoste retseptsiooni alla ning kuidas seda töös edaspidi käsitlema hakkab. Nagu eespool öeldud, tutvustan järgnevalt tuntumate filosoofiliste, enamasti nn traditsioonilisse filosoofiasse kuuluvate teoste tõlgete kohta ilmunud arvustusi ning nende ees-ja järelsõnu. Filosoofiliste teoste tõlgete arvustused ja eessõnad näitavadki, kuidas neid teoseid siin üldiselt haritlaste poolt vastu võeti. Arvustused kujundasid omakorda ka tõlketeoste edasist retseptsiooni, valmistasid ette nende tulevast mõju ning tekitasid diskussioone. Autorite Eesti retseptsiooni tutvustavates üldistes peatükkides (Nt Oswald Spengleri retseptsioon Eestis) vaatlen ka omas ajas ilmunud arvustusi autorite endi kohta.

Retseptsioonina võib Peeter Toropi sõnul muidugi vaadata ka tõlget ennast: „Kõigepealt on iga tõlge originaali implitsiitne kriitika, s.t. ta peegeldab oma suhtumist algteksti samastumise-eristumise skaalal. Juba üksnes uue keele tõttu tuleb eriti ilmekalt esile üks mistahes teksti ontoloogilistest tunnustest – võime erineda iseendast“. (Torop, 1999/1998: 20) Retseptsioonina käsitleb Torop tõlkijapoolset käsitlust tõlgitavast tekstist, tõlke seerialisus võimaldabki tema sõnul iga tõlget retseptsioonina vaadata. Torop vaatleb tõlget tõlkija poolt kujundatava retseptsiooni ruumina: „Seega on tõlge seestpoolt vaadatuna kirjanduse ja kultuuri retseptsiooni ruum, mis võib olla tõlkija poolt teadlikult korrastatud, intuiitiivselt kujundatud või erinevatel põhjustel juhuse hoolde jäetud“. (Torop, 1999/1998: 20–22) Ka M. Väljataga leiab, et: „Tõhusaim tõlkekriitika oleks teha lihtsalt uus ja parem tõlge“ (Väljataga, 2008: 4).

Tõlkijapoolne retseptsioon teosele avaldub juba ka selles, milliseid teoseid otsustatakse üldse tõlkida ehk valikus selle kohta, mis väärib tähelepanu ja tutvustamist. Mõnikord määrab tõlgete valiku tõlkijate eest siiski ka valitsev poliitiline režiim. Igal juhul on tõlkijapoolset retseptsiooni mingil määral ikka näha teose endaga ümberkäimisest. Retseptsiooni alla käib Matjuse sõnul näiteks ka tõlgitava teksti mugandamine ja tekstiosade väljajätmine (Matjus 2018b). Seda on Eestis 20. sajandi alguse tõlgetes väga palju.

Esimestel perioodidel ilmus filosoofiliste teoste tõlkeid üldiselt vähe.

Perioodil 1525–1850 ilmusid filosoofiliste teoste tõlgetest Thomas a Kempise „Käimissest Kristusse järrel. Nelli ramatut, mis Ma kele on üllespannud Karel Maddis Henning“ (1821, 1841) ja Christoph Christian Sturmi „Mõtlemisse Jummal teggude päle“ (1822), „Sadab wiin meile kasso ehk kahjo? Üks jut Wina-võtmisest armsa ma-rahvale luggeda“ (1840) ning Heinrich Daniel Zschokke (Friedrich Reinhold Kreutzwaldi) „Wina-katk. Üks tähhele pannemise wäärt jut, mis wanna ning noore rahwale juhhatusseks ja kassuks wälja on antud“ (1840).

Perioodil 1851–1900 ilmusid filosoofiliste teoste tõlgetest Otto Funcke „Mis tarvis on inimene maailmas: Äratamise hää igale inimesele“ (1891), Thomas a Kempise „Kristuse järelkäimisest“ (1891), Martin Lutheri „Ristiinimese vabadusest: Kohtlane viis Jumalat paluda“ (1883), J. Mironovi „Mis saab inimeste hingedega pärast ihust ära lahkumist?“ (1900), Dr. H. Mülleri „Vaimulikud raasukesed usklikudele usukasvamises, õpetuseks ja usukinnitamiseks“ (1882), Samuel Smiles'i „Mehised mehed: Õpetuse ja äratuse sõnad mehise oleku kasvatamiseks“ (1889) ja „Elutarkus: Inglise kuulsa kirjamehe Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseenese kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks“ (1900) ning Daniel Zschokke (Friedrich Reinhold Kreutzwaldi) „Viina-katk: Üks õpetlik jutustus noore ja vanema inimestele (1881).

Käsitlen järgnevalt lähemalt üht filosoofilise teose tõlget, täpsemalt metateoloogilise tõlke varasemat näidet.

3.2.1. Thomas à Kempise teose „Käimissest Kristusse järrel“ tõlge 1821

Üheks hetkel teadaolevaks meta-teoloogilise tõlketeose näiteks on Ülo Matjuse sõnul 1820. aastal osaliselt ning 1821. aastal tervikuna eesti keeles ilmunud filosoofilise teoloogi Thomas à Kempise (1379–1471) raamat „Die Nachfolge Christi“ (ld „Libri quator de imitatione Christi“, 1473) ehk eesti keeles „Käimissest Kristusse järrel. Nelli ramatut, mis Ma kele on üllespannud Karel Maddis Henning“ (Matjus, 2009: 34). Matjuse sõnul tõlgiti sarnaseid „poolfilosoofilisi“ tekste siiski usulis-harduslikel eesmärkidel, kuigi tänapäeval kuulub näiteks kõne all olev Kempise „De imitatione Christi“ ka filosoofiasse (Matjus, 2009: 34). Matjuse hinnangul võiks seda teost pidada filosoofilise eksistentsialismi eelkäijaks, kus rõhutatakse, et elu on elamine surma poole (Matjus, 2009: 34).

Kempise teose tõlge on ka hiljem korduvalt ilmunud (küll erinevate tõlkijate poolt) – 1841, 1891 ja 1939, mis näitab, et tegemist on olnud siin küllaltki populaarse teosega. Ka Valter Pabson märgib 1939. aastal ilmunud, seekord enda tõlgitud Kempise teose „**Kristuse**

jälgedes“ saatesõnas, et see on üks loetavamaid usuraamatuid peale Piibli nii siin kui ka mujal maailmas. 1939. aastal olevat möödunud täpselt viissada aastat teose käsikirja ilmumisest (kirjutatud järelikut 1439 – *P. T.*) ja et see on olnud ja on ka praegu (1939. aastal – *P. T.*) Piibli kõrval üks loetavamaid raamatuid ning eessõna on lisatud vaid ajaloolistel kaalutlustel. (Pabson, 1939: 5)

Teos jaguneb kolmeks raamatuks – 1. Kasulik manitsus vaimseks eluks, 2. Manitsused, mis meid endasse viivad, 3. Seesmisest trööstist. Nagu juba pealkirjadest näha, on tõepoolest tegemist manitsusega vaimse elu elamiseks ning selleks lisatud praktiliste juhtnõõridega. Ühes selle raamatu kohta toodud Pabsoni eessõnas leiduvatest kommentaaridest on öeldud, et kirjutatu on „[...] vaimne hingeteadus, mis sügavuti praktilist kristlust haarab“ (Pabson, 1939: 9). Ühes teises kommentaaris öeldakse koguni: „Nii hindas teda (Kempise raamatut – *P. T.*) ka üks vaga hing, kes armastas öelda: kui tema maja leekides seisaks, siis ta kõige esiteks tooks sealt välja Pühakirja ja selle raamatu“ (Pabson, 1939: 8). Viimane kommentaar näitab mõnevõrra (ehkki siin üksiku äärmusliku näitena) Kempise raamatu üldise mõju suurust.

Üldiseks infoks Kempeni ja tema mõtlemise kohta mainib Pabson, et Thomas oli pärit Reini jõe ääres asuvast Kempeni linnast, võttis oma nime linna järgi (Pabson, 1939: 5). Pabsoni sõnul tundis ta hästi nii inimese hingeelu kui ka Piiblit (oli Piibli käsitsi ümber kirjutanud), ning neid mõjusid olevat näha ka „Kristuse jälgedes“ (Pabson, 1939: 7). Kempeni mõtlemise kujunemist mõjutas ilmselt ka see, et ta enne mungaks saamist elas ühes teises vendluses, mille põhimõtted toob Pabson välja sellistena: „Kõigi teaduste teadus on teadmine, et meie midagi ei tea“⁹, „Igasugune teadmine, mis kasu ei too, on kahjulik“ ning „Soovi olla mitte midagi; õpi olema soovideta; armasta olla kõigest ilma; ainult need, kel on mainitud kolm omadust, võivad jäävalt õnnelikud olla“¹⁰ (Pabson, 1939: 6–7). Teist põhimõtet on ta oma teoses ka rakendanud, tehes sellest praktiliselt kasutatava käsiraamatu õigeks elamiseks.

Kempise teose kohta rohkem käsitlusi leida ei ole peale vaadeldud V. Pabsoni saatesõna 1939. aasta väljaandele, seegi oli lisatud vaid aastapäeva puhuks teose üldise ajaloo tutvustuseks. 1841 ja 1891 olid veel liiga varajased selleks, et oleks tutvustavaid eesõnu lisatud.

⁹ Sokratese õpetuse mõju.

¹⁰ Ka Artur Schopenhaueri õpetuses on just pime rahuldamatute tahe see, mis ei lase inimesel õnnelikuks saada.

3.2.2. Näited erinevate filosoofiliste tõlketeoste retseptsioonist 19. sajandil

Järgnevalt vaatlen lühidalt veel mõnda sel perioodil ilmunud filosoofilise sisuga tõlketeost. 19. sajandil ilmus enamasti eetilise suunitlusega (tõlke)kirjandus, mida saab omakorda jaotada teoloogilisteks ja mitte-teoloogilisteks. Kui Thomas a Kempise teos kuulus teoloogilise kirjanduse alla, siis mitte-teoloogilise kirjanduse näiteks võib tuua karskuskirjanduse. Järgnevalt toon ka ühe näite selle kohta.

August Annist ütleb, et „[...] Õpetatud Eesti Selts alustab oma tegevust küll ka oma aja kohta üsna hea tõlke raamatuga (minu sõrendus – P. T.), Šveitsi kirjaniku **H. D. Zschokke** „**Viina katkuga**“ 1840 [...]“ (Annist, 1939: 202). Hiljem on selle teose tõlkelus ja ka autorsus vaidlustatud bibliofiil Jaan Roosi (1888–1865) poolt. J. Roos arutab Loomingus (1941) F. R. Kreutzwaldi „Vina-katku“ tekkeloo ja algupära küsimusi. Teos pole ei tõlge ega isegi mugandus tema järgi (Roos, 1941: 211). Teos olevat algupärane vaid osaliselt ning osaliselt hoopis mingist läti teosest¹¹ tõlgitud (Roos, 1941: 213). Zschokke teos olevat Roosi sõnul Kreutzwaldile ainult eeskujuks olnud (Roos, 1941: 212). Üldiselt on siin tegemist siiski külajutu stiilis teosega, milles on dialoogi vormis arutlusi viina mõju üle. Karskuskirjandusest ilmus veel saksa keelest H. E. Gahlnbäcki poolt tõlgitud „Sadab viin meile kasso ehk kahjo? Üks jut vina-võtmisses armsa ma- rahvale luggeda“ (1840), mille autorit pole aga märgitud.

Mitte-teoloogilisest eetilisest kirjandusest, ehk juhtnööridest selle kohta, kuidas peaks toimima, ilmus sajandi lõpus veel Inglise moraalfilosoofi Samuel Smiles'i (1812–1904) „**Elutarkus. Inglise kuulsa kirjamehe Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseenese kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks**“ (1900). Teose tõlkis ajakirjanik ja kirjanik Peeter Grünfeldt (1865–1937). Eesti Postimehes ilmus (1900) ka arvustus, mille autoriks oli anonüümne H. S. Arvustaja sõnul olevat tegemiset väga vajaliku raamatuga, mis näitab: „Kuda ajaliftult edeneda, lugupidamift teenida, kaasinimestele kaufuks olla ja kaufestwa mõjuga tegufid forda kaata [...]“¹² (H. S. 1900: 2). Ümberpanek olevat ladus, mainitakse väikesi vigu tõlkimisel:

„Leidub fiill ka paiguti laufeid, mida paremini olefs wõidud eestistada, nagu näit. „wiitlimängimine wõib lihtne afi olema näidata“ (Ihf 55 jne), ka oleks loowitaw kui Ladina ja Kreeka keeli nimed, nagu Homerus, Horazius, Wirgilius jne. mitte Safla keele õigestikirjutule järele – Homer, Horaz, Wirgil jne. ümber olefs pandud, waid nii, nagu nad alguskeeles on, sest see on loomulikum ja seega õigem.“ (H. S., 1900: 2)

¹¹ ERRB: On kasutatud ka Chr. A. C. Döbneri lätikeelse „Sinnas pahr sahtibas beedribahm“ (1837) Karula pastori Fr. F. Meyeri käsikirjalist saksakeelset tõlget (ERRB 1525–1850, 2000: 938).

¹² Esitan magistratööös mõned tsitaadinäited samuti gooti kirjas näidistena omal ajal ilmunud tekstidest.

Üldiselt olevat aga tegemist kõikidele väga vajaliku ja kasuliku raamatuga (H. S. 1900: 2).

Kokkuvõtteks esimesest perioodist võib öelda, et üldiselt ilmus vähe tõlkeraamatuid, mida võiks filosoofiliseks pidada, ilmunud teosed kuulusid eetilise, eriti just teoloogilise sisuga teoste alla. Põhiliselt ilmuski teoloogilise suunitlusega kirjandus, milles oli sageli praktilisi juhtnööre selle kohta, kuidas peaks elama ja toimima. Peale selle ilmusid siis ka mitte-teoloogilised juhatused elamiseks, kuhu alla kuulub ka karskuskirjandus.

3.3. Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde 1901–1917 ja nende retseptsioon

Põhiosa filosoofilisest tõlkekirjandusest jääbki 20. sajandisse. Nagu eespool öeldud, saab 20. sajandi alguses tõlgitud filosoofias üldiselt Ülo Matjuse sõnul eristada valdavalt kahte põhilist suunda: kõigepealt pahempoolne, peamiselt marksistliku kaldega sotsialistlik ühiskonnafilosoofia, mida esindasid sellised autorid nagu K. Marx, F. Engels, K. Kautsky, A. Bebel ja J. Guesde ning teiseks materialistlik, peamiselt ateistliku-darwinistliku kaldega loodusteaduslik filosoofia, mida esindasid P. Lafargue, L. Büchner ja A. Pannekoek (Matjus, 2009: 37). Nagu eespool öeldud, mõjutas 1905. aasta revolutsioon ka poliitilise kirjanduse tõlkimist ja avaldamist. Ülo Matjus mainib samuti 20. sajandi algul esinevaid (avaras mõttes) revolutsioonilisi olusid, millele sellise kirjanduse ilmumine oli omamoodi vastuseks (Matjus, 2009: 36). Kui vaadata käesoleva magistritöö lõpus olevat filosoofiliste tõlketeoste bibliograafiat, siis on näha, et palju sotsiaal-poliitilist kirjandust ilmuski just aastatel 1906–1910 (nt Th. Hertzka, A. Bebeli, K. Kautsky, F. Lieberi, K. Marxi teosed). Samuti mainib Eesti tõlkija ja keeleteadlane Henno Rajandi (1928–1998) tsaariaja lõppu olulisena J. St. Milli „Vabadusest“ (1909) tõlke ilmumise puhul (Rajandi, 2002: 62). Võib öelda, et teatud ideesid kandvate teoste ilmumine eeldab poliitiliselt soosivaid olusid.

Üldiselt väheneb vaimuliku tõlkekirjanduse osakaal 20. sajandi alguses võrreldes 19. sajandiga. Filosoofia ja usk tunduvad sajandi algul teineteisest eemalduvat ning eralduvat. Kirikuõpetaja Theodor Tallmeister (1889–1947) väidab küll ajalehes „Vaba Maa“ 1933. aastal, et 20. sajandi loodusteadus ja filosoofia on hoopis usule p a l j u lähenenud. Materialism olevat tema sõnul aga juba tõsisel teaduses ajalugu. (Tallmeister, 1933: 4) Sellele mõttele on tuliselt vastu J. Sander (Civis), kes väidab 1933. aastal ajakirjas „Ratsionalist“ end kindlalt teadvat, et 20. sajandil on t õ s i n e teadus ja filosoofia rajatud siiski m õ i s t u s e le ja m a t e r i a l i s m i l e. B. Spinoza ja J. Dietzgeni mõjud olevat selles tema sõnul eeskujuks. (Sander 1933: 154) Filosoofiliste teoste tõlkeid vaadates tundub, et materialismi

käsitlevaid tõlkeid on sajandi esimesel poolel siiski enam teoloogilisest tõlkekirjandusest. Ühe materialismivastase teoloogilis-loodusteadusliku tõlketeose näitena saab nimetada Frédéric Bettexi teost „Loodus ja looduse-seadused“ (1904).

Anne Lange sõnul oli 20. sajandi algul siin tõlkimise üldiseks ülesandeks kultuuri moderniseerimine, „kultuurrahva“ loomine (Lange 2015: 12). Tõlgete avaldamise laiemaks eesmärgiks oligi rahva harimine. Marek Tamm lisab, et 20. sajandi algus oli ka omakeelse tõlkekriitika sünni aeg, hakati nõudma tõlkeid originaalkeelest. Tõlked hakkasid sagedamini ilmuma ka raamatutena. (Tamm, 2010) E. Parhomenko mainib ka F. Nietzsche, K. Marxi ja C. Darwini maailmavaatelist tähenduslikkust eesti haritlastele (Parhomenko, 2002: 1581). K. Marxi ja F. Nietzsche retseptsiooni Eestis käsitletlen järgnevatel peatükkides lähemalt.

Ajalehes Postimees ilmus 1903. aastal ajakirjanik Mihkel Kampmaa (Kampmanni) (1867–1943) artikkel „**Milleks mõttetarkust tarvis läheb?**“, milles põhjendatakse, miks meil filosoofiat (sealhulgas ka filosoofia tõlkeid) vaja on. Kampmaa kirjutas artikli õigustamiseks Platoni õpetuse kasvatuslikku mõju ning selle tutvustamise vajalikkust koolides. Nagu ka eespool mainitud, nimetab autor mõttetarkust siin tõeteaduseks (*philosophia*), mis vaatab keha- ja vaimuoleku viimaseid põhjuseid. Mõtteteadus koos kunsti ja teadusega olevat tema sõnul ülim vaimuvara, millel on oluline koht usuõpetuse kõrval. Filosoofia ei anna küll materiaalselt kasu, aga tema roll on vaimuelu valgustajaks olemine (Euroopas), see aitab kõrvaldada ebausk, eksitusi ja mõistmatust, kuulutada ihu- ja vaimuvabadust. Filosoofia õpetab Kampmaa sõnul vaatama ainet üles ja inimese hingesaladustesse. (Kampmaa, 1903: 2–3) Need põhjendused sobivad ka filosoofia tõlkimise üldiseks õigustamiseks sajandi alguses.

Tõlkimise tasemest sel ajal kõneleb järjeartikkel „**Pääliskaudsuse kasvamine**“ (1908) ajalehes „Isamaa“, milles rõhutatakse omaaegse tõlkekirjanduse pealiskaudsust. Anonüümse autori sõnul valitsevat kirjanduses tühjus ja pealiskaudsus hoolimata mõne tuntud nime esinemisest (nt Häckel). Tõlked tehakse enamasti tõlgete järele, see tähendab, et töid tõlgitakse korduvalt ühest keelest teise. Näiteks prantsuse või inglise keeles ilmunud töö tõlgitakse esmalt saksa, siis vene ning lõpuks eesti keelde. Nii ei saagi artikli autori sõnul töö algkujust palju alles jääda. Isegi teose autor ei tunneks moonutuste tõttu oma tööd enam ära: „Saaks Häckel ehk keegi muu oma tööde Eestikeelset tõlget lugeda, siis arvaks ta kahtlemata, et ta mõne hullumeelse tööd loeb.“ (Pääliskaudsuse kasvamine, 1908: 280) Vene keelde tõlgitakse tema sõnul sellepärast, et vene keele oskus on üldiselt levinuim, kuigi tõlkijad ei oska sedagi alati piisavalt. Samuti ei tunne tõlkijad piisavalt ka ainet, mida tõlgivad ning sellest tulevad suured vead. Sellised olevat autori sõnul kõik „silmi

selgitavad“ tööd – ehk Häckeli, Kautsky jt teoste tõlked. Autor peab pealiskaudsuse üheks põhjusteks materialismi levikut. (Pääliskaudsuse kasvamine, 1908: 283–284)

Ajakirjanikult ja hilisemalt sõjaministrilt August Johannes Hankolt (1879–1952) ilmus Eesti Kirjanduses näiteks üks arvustus tõlkija puuduliku keeleoskuse ja sisu mõistmise kohta „**A. Maide „Sotsialismuse teadusline, utopistiline ja praktiline“**“¹³ (1908). Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuse väljaandmisel ilmunud tõlked on üldiselt siiski parema kvaliteediga. A. Annist ütleb 1939. aastal Eesti Kirjanduses ilmunud artiklis „**Meie iseseisvusaegne tõlkeklassika ja Eesti Kirjanduse Selts**“, et sajandi algul toimus ikkagi kirjanduskultuuriline tõus tänu intensiivsele teoste tõlkimisele sajandivahetusel. Annist mainib, et tõlgiti Zola, Tolstoi ja Lagerlöfi teoseid ning osaliselt ka Nietzsche „Zarathustrat“ Grenzsteini poolt. Varem ei olnud tema sõnul tõlkimiseks sobivaid ühiskondlikke olusid, seltse ega kapitali, seetõttu ei toimunud kirjanduskultuurilist tõusu ka varem. (Annist, 1939: 202) Kuigi Annisti hinnang käib just Eesti Kirjanduse Seltsi poolt välja antud tõlgete kvaliteedi kohta, võis ka eespool Hanko poolt kritiseeritud tõlgete vilets kvaliteet olla varasemate mugandustega võrreldes mõneti edasiminekuks.

Arvustuse tase me kohta leidub ütlusi J. Jürgensteini Eesti Kirjanduses ilmunud artiklis „**Kirjanduslisest ülevaatest Noor-Eesti III.**“ (1909). Jürgenstein kritiseerib siin arvustaja Jaan Oksa, kelle meelest on arvustuse tase siin üldiselt halb: „See kirjanduslike laadaputka jõumees on ütelda tahtnud, et meie siiaaegne kirjandus ja arvustus halb ja Noor-Eesti oma hea on ja uut ajajärku alustab [...]. Ja seal juures ei too ta ühtegi näitust ega põhjenda midagi, mis ta vähese sisuga ja suurte sõnadega ütleb.“ (Jürgenstein, 1909: 484).

Perioodil 1901–1917 ilmusid filosoofiliste teoste tõlgetest August Bebeli „Naisterahva seisukord praegu ja tulevikus“ (1905), „Ristiusk ja sotsialismuse. Kirjavahetus preester Hohofi ja sotsiaaldemokraadi August Bebeli vahel“ (1906), „Seltskonna sotsialiseerimine“ (1907) ning „Naisterahva olukord praeguses ühiskonnas ja sotsialistlikus ilmakorras“ (1917); Frédéric Bettexi „Loodus ja looduse-seadused“ (1904), Aleksandr Bogdanovi „Lühikene majanduseteaduse õpetus“ (1907) ning „Inimese ja masina vahe peal: Tayloriga süsteem“ (1914); Wilhelm Bölsche „Elu võit“ (1908) ning „Inimese põlvnemine“ (1906, 1907, 1913); Ludwig Büchneri „Võitlus elu eest ja meie aja seltskond ehk Darwini õpetus ja sotsialismuse“

¹³ „Kuigi raamatukirjutaja „raamatu kokkuseadmisel tähtsamaid kirjatöösid juhtnööriks on pidanud“ – nagu ta ise eessõnas kinnitab – siis ei tähenda see veel ammugi mitte, et töö sellepärast korralik saab. Esimene asi, mida kirjatöö tegemise juures tarvis läheb, on keele oskamine, milles kirjutatakse, ja ka selle keele oskamine, kust haldlik d võetakse. Pääle selle peaks küsimust ennast sugu tundma õpita ma, millest kõneleda tahetakse. Muidu tuleb niisugune armetu ja selgusetu võõrast keelest „ümbervedamine“ välja, mida piinlik lugeda on. Võib ju olla, et A. Maidel hää tahtmine on korralikku kirjatööd seltskonnale pakkuda, kuid siis peab ta tulevikus küll hoopis teistviisi toimetama, kui oma raamatu I. ande ilmuda laskmisega.“ (Hanko, 1908b: 206)

(1908) ning „Jõud ja ollus. Prof. Dr. Ludwig Büchner'i loodus-teadusline ilma-korra kirjeldus“ (1909-1910); Barholomäus Carneri „Meie aja inimene“ (1908), Artur Chambers'i „Inimene ja Waimumaailm: Tähtjas küsimus: Mis saab meitest pärast surma?“ (1908), Johannes Chrysostomuse „Õpetus õige elu poole“ (1912), Albert Daiberi „Kas teadus või usk?“ (1907), Eberhard Dennerti „Darvinismus ja meie aja rahvaliikumine“ (1908), Auguste-Henri Foreli „Elu ja surm“ (1910), Otto Funcke „Milleks on inimene maailmas“ (1907), Jules Guesde „Kollektivismus“ (1905, 1917), Ernst Haeckeli „Jumal looduses“ (1907), Theodor Hertzka „Sotsialdemokratia ja Sotsialvabameelsus“ (1909), Karl Kautsky „Loomusund ja ühiselu loomade ja inimeste juures“ (1908), „Majanduslik edenemine ja seltskonna-kord“ (1906) ning „Sotsiaalne revolutsion: 1.–2. jagu (1907); Kong Fuzi „Raamat vanemate auustamisest: Con Fu-Tse õpetus“ (1901), Pavel Kovalevski „Piibel ja kõlblus: Piibel ja teadus“ (1908), Paul Lafargue „Ajalooline idealismus ja materialismus“ (1909), Franz Lieberi „Rahvavabadus ja omavalitsus“ (1908), Sir John Lubbock'i „Kuda peab elama?“, A. Malveri „Teadus ja usk“ (1908), Orison Swett Mardeni „Püüa edasi, ehk: kuidas raskuseid võidetakse“ (1902) ning „Mis sa teed, tee õieti!“; Karl Marxi „Kapital. Esimene köide [1.-2. anne] (1910–1914) ning „Palgatöö ja kapital“ (1906); Karl Marxi ja Friedrich Engelsi „Kommunistlise partei manifest“ (1917), Anton Mengeri „Anarhismus“ (1908), John Stuart Milli „Vabadusest“ (1909), J. Mironovi „Mis saab inimeste hingedega pärast ihust ära lahkumist? (1905) ning „Mis tarvis peab inimene siin maa peal elama ja mille eest tema peab kõige rohkem muretsema?“ (1903); Anton Pannekoeki „Marxismus ja Darwinismus“ (1910), Ivan Pavlovi „Loodusteadus ja peaaju: Loodusteadusline tee hingeliste nähtuste tundmaõppimiseks“ (1912), P. Schneideri „Teadus ja usk“ (1909), Dr. phil. Hermann v. Schwarzi „Mis on materialismus“ (1909), Samuel Smiles'i „Elutarkus: Inglise kuulsa kirjamehe Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseene kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks“ (1901–1902), Gabriel Šeršenevitši „Riik ja õigus“ (1910), V. Schimkevitschi „Inimesesoo tulevik loodusteaduse valguses“ (1910), Antero Ferdinand Tanneri „Abielu ja kõlbluseküsimus“ (1911), Kliment Timirjazevi „Charles Darwin ja tema õpetus“ (1907), Leo Tolstoi „Iseenese täiendamisest. 2. Vaimlise aluse äratundmisest“ (1907), „Milles seisab õnn?“, „Krahv Leo Tolstoi kolm kirja: „Mõistusest, usust ja palvest“ (1907), „Krahv Leo Tolstoi mõtted elust“ (1907), „Krahv Leo Tolstoi mõtted Jumalast“, „Ususallivusest“ (1907), „Kas Jumalale või mammonale?“ (1908) ning „Usk ja kõlblus“ (1911).

Alustan perioodi 1901–1917 filosoofiliste tõlketeoste vaatlemist John Stuart Milli teose „Vabadusest“ tõlkega aastast 1909.

3.3.1. John Stuart Milli teose „Vabadusest“ tõlge 1909

John Stuart Milli (1806–1873) teos „Vabadusest“¹⁴ ilmus 1859. aastal Londonis. Eesti keeles ilmus „Vabadusest“ 1909. aastal Jüri Kotsari tõlkes.¹⁵ 1909. aastal ilmus „Vabadusest“ siiski vaid kaks peatükki (70 lk): I peatükk „Sissejuhatus“ ning II peatükk „Mõtte ja mõttevahetuse vabadusest“.

Ei ole teada, millise väljaande järgi 1909. aasta tõlge tehti. Eessõna puudub, samuti puudub 1909. aasta tõlkes originaalis olev J. St. Milli kirjutatud pühendus oma abikaasa mälestusele. Teose üldine tähtsus on Eero Loone sõnul suur, Milli teos kuuluvat läänemaaailma aluste hulka (Loone 1997: 181). Pole teada, kuidas ja mis põhjusel see teos 1909. aastal tõlkimiseni jõudis. Võib aga öelda, et John Stuart Milli „Vabadusest“ on üks esimesi traditsioonilisse filosoofiasse kuuluvate teoste tõlkeid, mis siin mugandamata ning autori nime all ilmus. Tegemist pole ka referaadiga.

Arvustusi J. St. Milli „Vabadusest“ (1909) tõlke kohta omas ajas ei ole, tõlke kohta on üldse vähe andmeid. „Eesti Kirjanduse“ 1910. aasta teises numbris mainitakse 1909. aasta septembri uute raamatute rubriigis vaid John Stuart Milli teose „Vabadusest“ ilmumist raamatukaupmehe ja kirjastaja Jaak Reevitsa (1866–1962) kirjastuses (Eesti Kirjandus 1910: 80). Üldist heakskiitvat hinnangut teosele võib näha ajalehes Sakala 1912. aastal, kus Milli teose „Vabadusest“ tõlget mainitakse „Hää kirjanduse“ (ehk mõistust teritava kirjanduse) nimestikus.¹⁶ Teose sisu selgituseks on öeldud, et raamat selgitab „riiklist majapidamist“ (Hää kirjandus, 1912: 2). Tõlkija Jüri Kotsari kohta on samuti vähe andmeid. J. St. Mill ja tema ideed olid siin tõlke ilmumise ajal ja ka hiljem ilmselt küllaltki tundmatud, isegi Vabariigi ajal ei ole nende kohta retseptsiooni leida.

Tõlget ennast saaks küll vaadata tõlkijapoolse retseptsioonina seda näiteks originaaliga võrreldes, kuid tõlkeid endid ma käesolevas töös siiski ei võrdle. Samas on ka muganduste puudumine tõlkes juba tõlkijapoolne retseptsioon. Nagu eespool öeldud, on ka juba otsus

¹⁴ Tõlkija Henno Rajandi (1928–1998) sõnul oli „Vabadusest“ (On Liberty, 1859) kavandatud kui üks osa väga suurest ja võiks ka öelda, et ka üsna ambitsioonikast teosest, kuhu autor (või autorid) kavatsesid tihendada kogu oma maailmanägemuse, panna selle sinna talle tulevaste väärkamate põlvkondade jaoks, „kes ükskord jälle mõtelda oskavad“. Suurteost ei ilmunud, ilmus „Vabadusest“, mis pidi olema vaid üks osa plaanitud üheteistkümnest“ (Rajandi 1996: 16).

¹⁵ Milli „Vabadusest“ järgmine tõlge ilmus alles 1996. aastal (83 aastat hiljem), mis on Eero Loone sõnul seletatav sellega, et nõukogude ajal oli Mill mittedoovitatav autor. Loone sõnul olid Milli filosoofiast kirjutamisele takistuseks tema enda ideed vabadusest, nende sobimatus totalitaristlikus ühiskonnas arutamiseks. (Loone 1997: 181)

¹⁶ Sama nimekiri ilmus ka ajalehes Postimees 18 augustil 1912.

mingit teost tõlkida laiemas mõttes retseptsioon sellele teosele, kuna peegeldab ajastu väärtusi. Küllap sattus Milli „Vabadusest“ tõlge siia mõneti seetõttu, et sel ajal ilmus üldiselt palju poliitilist kirjandust, peale 1905. aasta revolutsiooni võinuks igasugune samalaadne kirjandus huvi pakkuda. J. St. Mill ütleb „Vabadusest“ 1909. aasta tõlkes: „*Käesoleva kirjatöö aineks ei ole mitte nõnda nimetatud tahtmise vabadus, vaid kodanlik ehk sotsialistlik vabadus, i.e. selle võimuse omadused ja piirid, mille abil seltskond täieõiguslikelt ühifute inimeste üle valitseb*“ (Mill, 1909: 3). Sisuliselt sobitub see hästi revolutsioonijärgse ajastu meeleoludega. Peeter Torop ütleb, et ükski tõlketekst ei toimi kultuuris üksinda (Torop, 1999/2000: 21). Mingis mõttes võib ka öelda, et tekst ei ilmu kultuuri „eikusagilt“. Üldiselt võivad siiski olemas olla vähemalt mingisugused soosivad olud, vajadus vastava kirjanduse järele ning vabadus selle väljaandmiseks.

3.3.2. Karl Marxi retseptsioon Eestis 20. sajandi esimesel poolel

Poliitik Hans Pöögelmanni (1875–1938) „Klassivõitluses“ (1933) ilmunud artikli „**Marx ja marksism Eestis**“ sõnul jõudsid Karl Marxi (1818–1883) ideed siia esimesena tõenäoliselt 1870ndate paiku võõrtööliste kaudu, kes lugesid saksakeelset sotsiaaldemokraatlikku kirjandust. Sel ajal võis olla Eestis vaid mõni üksik saksakeelne raamat või artikkel Marxi ja Engelsi töödest. Sajandivahetuse paiku hakkab marksistlikku kirjandust rohkem ilmuma, hiljem ka revolutsiooniliste vene üliõpilaste kaudu. Sajandi algul olid mõned Marxi teosed Pöögelmanni sõnul kättesaadavamad kui teised, näiteks „Kommunistlik manifest“. Pöögelmanni sõnul esines Marxi õpetusest siin ka palju eksitavaid esitusi, seetõttu võivat tema sõnul ehtsuse poolest usaldada ainult Marxi ja Engelsi enda töid. (Pöögelmann, 1933: 26)

Selle üle, mil määral on Marxi teosed just traditsioonilise filosoofia teosed, võib mitmeti otsustada. Näiteks Eero Loone sõnul ei pidanud ka Karl Marx ja Friedrich Engels end filosoofideks, neid esitlesid filosoofidena G. W. Plehhanov ja V. I. Uljanov (Lenin) ning nende kaudu levis see tõlgendus Nõukogude Liidus (Loone 2002: 21). Kuna terve Nõukogude aja on ka siin marksismi-leninismi filosoofiaks peetud ja marksistlikul (tõlke)kirjandusel on üldiselt tohutu osakaal olnud, tuleb tema teoste tõlkeid ka siinkohal vaadelda. Ülo Matjuse sõnul on Karl Marx'i „Kapital“ ise siiski tugevate filosoofiliste sugemetega. Kuuludes vahetult poliitilisse ökonoomiasse, põhineb ta siiski inimese ja ühiskonna filosoofilisel käsitlusel. (Matjus 2018a)

Marksismi kohta leidub üldine tutvustus Postimehes 1927. aastal ilmunud artiklis

„**Marx-Nietzsche-kristlus**“, kus esitatakse Vene usufilosoofi Nikolai Berdjajevi (1874–1948) samal aastal Eestit külastades peetud kõne. Anonüümse artikli autoriks on märgitud V. E., kelle sõnul Berdjajev ütleb, et marksism on Inglismaalt alguse saanud ning põhineb majanduslikul materialismil. Berdjajev annab marksismile seda kirjeldades ühtlasi hukkamõistva hinnangu:

„Marksismi alus peitub v õ i m u t a o t l e m i s e s maailma üle organiseeritud ühiskondliku kollektiivi, sotsialistliku ühiskonna abil, mis n e e l a b enesesse täielikult i n i m e s e, millele marksism toob teadlikult o h v r i k s inimese, ta vabaduse ja isikliku õnne“. (V. E. Marx-Nietzsche-kristlus, 1927: 5)

Berdjajev hindab kokkuvõtvalt K. Marxi (ja ka F. Nietzsche) õpetusi järgnevalt: „Marxi ja Nietzsche õpetused on tekkinud mõlemad humanismi, inimkultuuri kriisist, ja on mõlemad katsed sellest üle saada, kuigi mitte küllalt rahuldavalt“ (V. E. Marx-Nietzsche-kristlus, 1927: 5). Kuna Eesti Vabariigi ajal peale nimetatud marksismivastase kõne ilmus ka K. Marxi „Kapitali“ teine tõlge, võib öelda, et siin salliti Vabariigi ajal vastandlikke suhtumisi marksismi.

Tõlked eesti keelde ilmusid perioodil (1901–1917) mitmetest Marxi teostest. 1906. aastal ilmus Marxi „**Palgatöö ja kapitali**“ (originaal „*Lohnarbeit und Kapital*“ 1847) tõlge, tõlkijaks on märgitud initsiaal L. 1914. aastal see tõlge hävitati, nagu ka „Kapitali“ esimeste vihikute tõlked (Matjus, 2009: 37). Marxi „**Kapitalist**“ ilmus aastatel 1910–1914 nimelt kaks esimest vihikut O. Sternbecki tõlkes. Selle tõlke retseptsiooni vaatlen pikemalt järgmises peatükis. Karl Marxi ja Friedrich Engelsi „**Kommunistliku partei manifest**“ ilmus eesti keelde 1917. aastal Hans Pöögelmanni (1875–1938) tõlkes. Teose originaal „Manifest der Kommunistischen Partei“ ilmus 1848. aastal. H. Pöögelmann tõlkis veel muidki F. Engelsi, N. Lenini ja K. Kautsky töid. Jüri Lippingu sõnul pidid Marx ja Engels koostama manifesti programmi Kommunistide Liidu ülesandel (asutati 1847. Londonis). Lipping ütleb veel, et see tekst olevat inimkonna ajaloo üks mõjukamaid tekste, kui mitte arvestada suuri religioone. (Lipping, 2009: 539). Eesti Vabariigi ajal ilmus manifest korduvalt, veidi erinevate pealkirjade all – 1919. aastal (1 ja 2 tr H. Pöögelmanni tõlkes), 1929. aastal (N. Andreseni tõlkes) ning 1933. aastal (H. Pöögelmanni tõlkes).

3.3.3. Karl Marxi teose „Kapital“ tõlked 1910–1914 ja 1936

Karl Marxi peateos „Kapital“ ilmus aastal 1867. Filosoof Jüri Lipping (1970) ütleb, et teost on tähenduse poolest nimetatud lausa töölisklassi piiblik (Lipping, 2009: 539). Eesti keeles ilmus aastatel 1910–1914 kaks esimest vihikut Otto Sternbecki (1884–?)¹⁷ tõlkes. 1936. aastal ilmus „Kapital“ I tervikuna Nigol Andreseni tõlkes. Ehkki „Kapitali“ terviktõlge kuulub järgmisse ajaperioodi (1918–1940), käsitlen selle vastuvõttu siin, et teose retseptsioon oleks kergemini koos haaratav ning kuna juba esimese tõlke kohta ilmus olulisi arvustusi.

„Kapitali“ esimese tõlke kohta ütleb Hans Pöögelmann artiklis „**Marx ja marksism Eestis**“ (1933), et J. Lilienbachi otsus hakata Marxi „Kapitali“ välja andma oli oma aja oludes väga julge samm. Tegemist oli nimelt proletariaadi poolt tsaarivalitsuse vastu korraldatud 1905. aasta revolutsiooni järgse reaktsioonijaga. Pöögelmanni sõnul oli see hulljulgeus ka sellepärast, et tõlke väljaandmiseks polnud vajalikku kapitali, lisaks esines kirjastuse tagakiusamist, teoste arestimist, kohtuprotsesse ning kodanliku ajakirjanduse vastuseisu. Lilienbachi põhjendus tõlke välja andmiseks oli Pöögelmanni sõnul see, et töölistele on vaja klassivõitluse teooria kohta põhjanevat teoreetilist kirjandust ning sellist tüüpi kirjandust lubati veel välja anda (agitatsiooniline kirjandus oli muidu keelatud). (Pöögelmann, 1933: 27) H. Pöögelmanni sõnul oli Sternbecki kõrval tõlkijaks ka August Rei. „Kapitalist“ ilmus vaid kolm vihikut. Pöögelmanni sõnul oli töö poolikuks jäämine Sternbecki lohakuse süü, kuna ta ei saanud enam materjali. (Pöögelmann, 1933: 28) Välja antud „Kapitali“ osad keelati ja hävitati Matjuse sõnul tagantjärele 1914. aastal (Matjus, 2009: 37). Lilienbachil oli Pöögelmanni sõnul küll plaan 1917. aastal uuesti „Kapitali“ välja anda, aga esimene Saksa okupatsioon tuli enne peale (Pöögelmann 1933: 28).

Ajakirjanik ja poliitik Mihkel Martna¹⁸ (1860–1934) lisab K. Marxi „Kapitali“ tõlke ilmumise puhul Päevalehes ilmunud artiklis „**Kirjandus. Karl Marx „Kapital“ I**“ (1911) tõlkija Sternbecki kohta niipalju, et tal tuli mitmeid raskusi ületada, kuna ta tõlkis Siberis ning abivahendeid nappis. Tõlkimist takistas Martna sõnul ka eesti keele puudulik teadus- ja majandussõnavara. Enamasti loobki igaüks tema sõnul oma sõnavara ning seda on ka Sternbeck Marxi tõlkides teinud.¹⁹ Martna kritiseerib järgnevalt Sternbecki sõnavara tema mitte-eestipärasuse ning keerukuse tõttu. Samuti kasutavat Sternbeck tavalisi sõnu Martna

¹⁷ ERRB andmetel tõlkis Sternbeck esimesest prantsusekeelsest väljaandest, mis ilmus 1872–1875 (ERRB 1901–1917 I, 1993:3441).

¹⁸ Keeleteadlane Villem Ernits ütleb 1930. aastal, et Mihkel Martna on kirjutanud sel ajal suurema osa sotsialistlikust kirjandusest Eestis (Ernits, 2013: 114).

¹⁹ „Enamiste käib igamees oma rada ja peab ennast ühtlasi ka kutsutud keeletargaks, ning loob tarvilikud sõnad enese noka järel. Sagedaste on see nagu attentat lugeja peale, et ta peab vastutahtmist keelelise vägistamisega leppima, mis lugemise vastikuks ja arusaamise raskemaks teeb, kui see hästi läbikaalutud keele juures oleks. (Martna, 1911:1)

meelest teistsuguses tähenduses, kui seda muidu tehakse. Martna ütleb, et ehkki prantsusekeelse väljaande järele tõlkides sooviti vältida just saksakeelse väljaande keerulisust, on praegune Sternbecki tõlge sellegipoolest tarbetult keeruliste väljenditega. (Martna, 1911: 1) Ta toob ka rohkelt näiteid Sternbecki mõistete ja väljendite tõlkimise kohta ning pakub välja variante, kuidas seda paremini oleks saanud teha. Martna märgib ka ise, et võrdles mõistete tõlkimist hoopis Marxi „Kapitali“ saksakeelse väljaandega, kuigi eestikeelne tõlge tehti „Kapitali“ prantsusekeelsest väljaandest. Prantsusekeelse teose järgi tõlkimisest võisid ka Martna enda sõnul tuleneda tõlkija vead ning segased väljendused. Näited mõnedest keeltmurdvatest sõnadest, mida „Kapitali“ tõlkes ei oleks pidanud Martna sõnul kasutama – „isikustus“, „nõiduslus“, „võõrandatavus“, „küpsusetaus“ – need võiksid jääda Noor-Eesti asjaks. Soovitusena ütleb ta lõpuks, et tõlkija ja väljaandja võiksid teinekord ikka saksakeelse variandi eeskujuks võtta. (Martna, 1911: 2)

Ka poliitik August Reil (1886–1963) on artikkel „**„Kapitali“ Eesti tõlke kohta**“ (1911) Aastaraamatus 1: 1912, kus ta tutvustab vastilmunud K. Marxi „Kapitali“ tõlget ning annab ühtlasi vastuseid Mihkel Martna kriitikale tõlke vigade suhtes. Vaidlus August Rei ja Mihkel Martna vahel leidis küll pikemalt aset „Päevalehe“ ning „Tallinna Teataja“ veergudel 1911. aastal. Vastuseks Mihkel Martna etteheitele, et teos on raskes teaduslikus keeles kirjutatud, vastab Rei, et kokkuvõtlikumal käsitlusel läheb pool Marxi kaduma. Marxi uurimisviis, meetod ja peen stiil lähevad siis kaotsi, alles jäävad ainult tulemused. (Rei, 1911: 114–115). Tekstide tõlkimiseks oli Rei sõnul valik saksa- ja prantsusekeelse variandi vahel. Ta selgitab, et J. Ron tegi saksakeelsest originaalist prantsusekeelse tõlke, mis sai liiga täpisealne ja kohmakas. Marx töötas ise prantsusekeelse tõlke ümber, tegi „keeleliselt libedamaks“. Rei õigustab prantsusekeelse väljaande järele tõlkimist Martna ees sellega, et saksakeelne tekst on sellises stiilis kirjutatud, mida on väga raske teistesse keeltesse tõlkida. (Rei, 1911: 115–116) Mihkel Martna kritiseerib siiski Rei sõnul seda valikut oma „Kapitali“ tõlke arvustuses. M. Martna pole rahul, et tõlke aluseks pole saksakeelne originaal, vaid on prantsusekeelne väljaanne, samuti kritiseerib mõistete tõlkimist. Rei enda hinnangul on aga „Kapitali“ tõlge eesti keelde „suure hoolega tehtud“, üks paremaid tõlkeid „Kapitalist“, ka venekeelsetest parem. (Rei, 1911: 117)²⁰

Samuti kritiseerib Rei artiklis ametlikke kultuuritegelasi (nimesid nimetamata), kes on teose suhtes eelarvamuslikud. Tema sõnul pole nimelt „Kapitali“ ilmumine kui kirjanduslik suursündmus ajakirjanduses ja kirjanduses üldse piisavalt tähelepanu äratanud, mis olevat just

²⁰ Siin kiidab Rei mõneti ka ennast, kuna oli üks tõlkijatest.

ametlike kultuuritegelaste eelarvamuste süü. „Kapital“ pole Rei sõnul vaid töölispartei jaoks oluline ja marksistide erakonna asi. (Rei, 1911:112) „Kapitali“ tõlkimise põhjusena nimetab Rei selle ilmumise olulisust Eesti kultuurile üldiselt. Ka marksismi vastased ei saavat tema sõnul salata, et „Kapital“ kuulub selliste suurte tööde hulka nagu Kanti „Puhta mõistuse kriitika“, Spinoza „Eetika“ ja Darwini „Liikide tekkimine“. Need teosed olid Rei meelest eeskujuks ka järgnevatele uurimustele. Samamoodi on tema sõnul ka Marx majandusteaduse arengule suure tähtsusega. Temalt olevat pärit majandusteaduse mõisted ja meetodid. (Rei, 1911: 113)

Ka ajakirjanik August Kastral (? –1937) ilmus ajalehes Tallinna Teataja K. Marxi „Kapitali“ ilmumise kohta artikkel „**Karl Marx`i „Kapital“**“ (1910), kus ta sarnaselt A. Reiga kritiseerib M. Martna seisukohti „Kapitali“ tõlke kohta. Martna ütleb tema sõnul, et „Kapitali“ tõlkel on vähe lugejaskonda, kes sellest aru saada võiks. Kastral meelest on see seisukoht siiski eksitus. Samuti pole Kastral nõus Martna seisukohaga, et isegi töölispartei jaoks pole „Kapitali“ tingimata vaja, kuna Soomeski pole „Kapitali“ tõlgitud, aga töölispartei on seal tugev. Kastral ei pea neid väiteid arvustamise vääriliseks, rõhutab vaid selle seisukoha barbaarsust:

„Kui inimesi leidub, kes usuvad, et Karl Marx`i „Kapitali“ tõlkimisega ja kirjastamisega ühtlasi ka töölisteparteile algus pandakse, siis tuleb siin rumalusega rehkendada. Olgugi küll, et mina isikliselt ei usu, et niisugusid inimesi on, kes Karl Marx`i „Kapitali“ sellepärast tõlkimata ja kirjastamata jätaksivad, et töölisteliikumine läbi saab, siis on see barbarluse kumardamine, teaduse eitamine. Sest Marx`i „Kapital“ on kõige pealt ü h i s k o n n a - t e a d u s, mis terves teaduseilmas ülitähtsa seisukoha on omandanud. Ja kõige selle mahasalgamise peale vaatamata, mis Marx`i „Kapitalile“ kroonu-teadusemeeste poolt osaks on saanud, kasvab tema tähtsus päev-päevalt suuremaks.“(Kastral, 1910: 1)

Kastral võiks siin põhimõtteliselt kritiseerida ka kirjastaja Lilienbachi põhjendusi „Kapitali“ tõlkimise kohta, sest viimane kirjastas tõlke ka just selle põhjendusega, et seda on eelkõige töölisteliikumise jaoks tarvis. Kastral ütleb ju eespool, et teatud inimesed usuvad, et saavad „Kapitali“ tõlkimise ja k i r j a s t a m i s e g a (minu sõrendus – P. T.) töölisteliikumise olukorda muuta (Kastral, 1910: 1). Lisaks ütleb Kastral „Kapitali“ üldise tähtsuse kohta: „Kuid mitte ainult töölisteliikumisele ei ole K. Marx`i „Kapital“ tähtis, vaid ka igale üksikule isikule, kes teadust hindab ja oma lootusi mitte ainult pilvede poole ei pööra“ (Kastral, 1910: 1). See tähendab, et teost vajab igaüks, välja arvatud ilmselt usumehed, keda ta tõenäoliselt pilvede poole vaatajate all silmas peab.

Karl Marxi „Kapital“ ilmus eesti keeles uuesti 1936. aastal, seekord Nigol Andreseni tõlkes. K. Marxi ja F. Engelsi teoste ilmumine ka Eesti Vabariigi ajal (1918–1940) näitab

infoteadlase Aile Möldre (s 1958) ja Rein Ruutsoo sõnul akadeemilist sallivust erinevate ideede suhtes (Möldre 2012: 38 / Ruutsoo 2001: 258).

Poliitik Nikolai Karotammelt (1901–1969) ilmus arvustus Nigol Andreseni Marxi-tõlgendamise kohta arvustus pealkirjaga „**Kuidas eesti sotsiaalfäšistid Engelsit tõlgivad**“ ajakirjas „Klassivõitlus“ (1933). Nimelt ilmus Marxi 50. surma-aastapäeva puhul N. Andresenilt brošüür „Karl Marx“ (1933), mille sees on ka Marxi matustel peetud Engelsi kõne tõlge. N. Karotamm nimetab N. Andreseni kõigepealt „vasempoolseks“ sotsfašistik vastandina paremsotsialistidele (A. Rei, K. Ast) ning kritiseerib Andreseni, et viimane kipub marxismist revolutsioonilisust eemaldama (Karotamm, 1933: 15). N. Andresen jätvat mulje, nagu võiks Marxi järgi kodanlikku korda ka revolutsioonita kukutada. Karotamm leiab, et sellised sotsiaalfäšistlikud tõlgendused on Marxi võltsimine.

Brošüüris oleva tõlke puhul kritiseerib N. Karotamm, et Andresen jätab tõlkest välja just need sõnad ja väljendid, mis räägivad Marxi revolutsioonilisuse poolt ning moonutab sellega algset mõtet. Kapitalismi saavat Andreseni tõlgenduse järgi kukutada riigiparaati purustamata. (Karotamm, 1933: 16) Selline lähenemine olevat N. Karotamme sõnul ohtlik praegusel revolutsiooni- ja sõjaeelsel ajal (Karotamm, 1933: 16–17). Karotamm mainib tõlkes ka väiksemaid tõlkevigu, mis pole aga siiski sellise kaaluga nagu eespool nimetatud (Karotamm, 1933: 16).

Arvustus käib küll vaid Engelsi kõne tõlkimise kohta N. Andreseni poolt, aga annab mingisuguse ettekujutuse ka Karl Marxi tõlgendamisega seotud debatist sel ajal, samuti selle kohta, kuidas N. Andresen „Kapitali“ H. Pöögelmanni vaatepunktist tõlgendas.

H. Pöögelmann ütleb lisaks veel N. Anderseni „Kommunistliku manifesti“ (1929) tõlke kohta artiklis „**Marx ja marksism Eestis**“ (1933), et see on „sotsfaschistlik marksimoonutamine“ (Pöögelmann, 1933: 29). Ta leiab, et N. Andreseni keelekasutus olevat mõistetav vaid „[...] mõnesajale kõige „moodsamale“ keelenarrile Eestis, kes aga kunagi sellist kirjandust ei loe“.²¹ See tõlge on tema meelest lihtsalt üks viis marksismi allikat tööliste solkida anda! (Pöögelmann, 1933: 30). Nagu eespool öeldud, on Pöögelmann ise varem „Kommunistlikku manifesti“ eesti keelde tõlkinud (tõlked ilmusid 1917, 1919 ja 1933).

²¹ Näide Andreseni üldisest keelekasutusest: „„Kommunistlik manifest“ on haruldane publitsistlik teos, mille stiililist ja kompositsioonilist sünteesi võib võrrelda Stokholmi raekoja omaga“ (Andresen, 1929: 71).

3.3.4. Näited erinevate filosoofiliste tõlketeoste retseptsioonist 1901–1917

Selleks, et anda veidi laiemat ülevaadet ilmunud filosoofilistest teostest ja nende retseptsioonist sel perioodil, vaatlen siinkohal veel lühidalt mõnda arvustust filosoofilistelt piirialadelt (majandusteaduse, loodusteaduse ja üldiselt materialismi valdkonnast) tõlgitud teoste kohta.

Ajakirjanikul ja poliitikul August Hankol (1879–1952) leidub Eesti Kirjanduses (1908) arvustus **A. Bogdanovi „Lühikese majandusteaduse õpetuse“** (1907) tõlkimise kohta, kus on juttu just mõistete arendamisest tõlkimise käigus. Kuna filosoofiliste tõlgete üheks oluliseks mõjuks eestikeelse filosoofia kujunemisele on filosoofilise sõnavara arendamine, on seda arvustust oluline siinkohal ka märkida. Bogdanovi teos tutvustab samuti K. Marxi õpetust. A. Hanko ütleb Bogdanovi teose tõlkija N. K. kohta, et tõlkija on üldiselt mõistetega head tööd teinud, aidanud kaasa majandussõnavara arendamisele, aga kasutab siiski liiga palju võõrsõnu, mis teeb lugemise keeruliseks (Hanko, 1908a: 60).

Sama aasta Eesti Kirjanduse viiendas numbris leidub A. Hankolt arvustus ka marksistliku teoreetiku **K. Kautsky teose „Majanduslik edenemine ja seltskonna-kord“** (1906) tõlke kohta. A. Hanko ütleb, et K. Kautsky töö väärtuseks on käesoleva kapitalistliku majanduskorra valgustamine. Autor annab selge ülevaate sotsiaaldemokraatia põhimõtetest, mis on poliitilises elus praegu olulisel kohal ja peaks sellisena teadlikele kodanikele huvi pakkuma. (Hanko, 1908b: 205) Hanko väidab, et Kautsky teose tõlge on üldiselt hea ja asjatundlik (Hanko, 1908b: 206). Siin on mõningane vastuolu 1908. aastal ilmunud artikliga „Pääliskaudsuse kasvamine“ ajalehes Isamaa, kus on viidatud Häckeli, Kautsky jt tõlgete viletsale tasemele (Pääliskaudsuse kasvamine, 1908b: 283).

Loodusteadusliku kallakuga tõlkeraamatutest on „**W. Bölsche „Inimese põlvnemise“**“ (1906) kohta nimetu arvustus Eesti Kirjanduses (1907). Arvustaja sõnul on see „Ilukirjanduslik töö loodusteaduste vallast“ (W. Bölsche „Inimese põlvnemine“, 1907: 29). Bölsche teos tutvustab arvustaja sõnul rahvale arusaadavas keeles uuemaid loodusteaduslisi uurimisi – Darwini, eriti Haeckeli töid (W. Bölsche „Inimese põlvnemine“, 1907: 28). J. Jõgever ütleb teose kohta Eesti Kirjanduses (1913) : „See on huvitav „roman“ inimese soo minevikust, mitte aga mõni teadusline töö, ehk kirjanik küll jõudu mööda ka teaduslisi uurimise töösid on tarvitanud“ (Jõgever 1913: 284).

Materialismi esindav **Ludwig Büchneri**²² „**Jõud ja ollus. Prof. Dr. Ludwig Büchner'i**

²² Andrus Tooli sõnul esindasid Ludwig Büchner, Karl Vogt, Jacob Moleschotti, Ludwig Feuerbach, Karl Marx ja

loodus-teadusline ilma-korra kirjeldus;" ilmus eesti keeles 1909–1910 *Fiat lux*'i tõlkes. P. Olakult ilmus varem (1907) Uue Virulase Lisas ka tõlke fragment „Olluse surematus“ Büchneri järel“. Juba enne tervikteose tõlke ilmumist kritiseeritakse anonüümse autori poolt artiklis „Pääliskaudsuse kasvamine“ (1908) L. Büchneri töid ning üldse kirjatöid, mis materialismile toetuvad. Sellised tööd ei nõua autori meelest kõrget mõttelendu, materialism soodustavatki pealiskaudsust. (Pääliskaudsuse kasvamine, 1908: 284)

Materialismi vastu teoloogilisest seisukohast on kirjutanud Frederic Bettex. **Bettex, F. Loodus ja looduse-seadused. (1904).** Eesti Postimehes arvustus, mille anonüümne autor rt. ütleb:

„Materialismuse wastu, mis elava Jumala wastase looduse uurimise töö läbi ristiusu alusmüürid tõhkuma tahab panna, näitab Bettex mõjuwa sõnaga, kuidas terwes looduseligi igawese maailma Looja ja Ülespidaja jälgesid näha on. Kindlasti piibliraamatu igawese tõesõna põhja pääl seistes, kujutab terawafilmaaline uurija oma lugejatele, kuidas nimelt loodus ise, kõige wäiksemast olemisest kuni inimeseni, looduse kroonini, wägewaks tunnistajaks on, et üksi ja ainult elaw Jumal kõige elu ja olemise Looja on.“
„Kahjuks ei ole ümberpanek mitte kõigis paigus selge ja ladus, aga Bettexi keel on raske ja sellepärast ka kaunis keeruline tõlkida. Siisgi näitab meile kohati puuduliku ja selgusetu ümberpaneku pääpõhjus see olewat, et tõlkija selle wana wea sisse on lattuud, et ta kõik laused sõna sõnalt on tahtnud ümber panna, kuna ju igal tõlkijal õigus on, raskemaid kohti wabamalt tõlkida. Raamat oleks tõesti palju parem saanud, kui hr. Oras sellest mõttest enam kinni oleks pidanud. Ka oleksiwad wõõrakeelsed sõnad, nagu näituseks „kõmmabatfillus“, „medusid“, „inwufoorid“, „theosof“ jne tõlkija poolt tingimata äraseletamist tarwitanud.“ (rt., Bettex, F. Loodus ja looduse-seadused, 1904: 16)

Vaatlesin eelnevalt põhiliselt perioodil 1901–1917 ilmunud filosoofiliste tõlketeoste retseptsiooni. Vaid Karl Marxi teoste puhul ulatus vaatlus ka Eesti Vabariigi aega. Kokkuvõtteks perioodil ilmunud teostest ja nende retseptsioonist võib öelda, et filosoofilistes tõlgetes valitses materialistlik sotsiaal-poliitiline ning loodusteaduslik kirjandus. Materialismi poolt (K. Marx, K. Kautsky, L. Büchner, A. Bogdanov) ja vastu (F. Bettex) ilmus mitmeid seisukohavõtte ka tõlkekirjanduse arvustustes. K. Marxi „Kapitali“ tõlkimise puhul oli diskussiooni ka mõistete tõlkimise üle, tõlgete kaudu arendati puuduvat majandussõnavara. Sama kehtib ka Bogdanovi „Lühikese majandusteaduse õpetuse“ (1907) tõlke kohta. Majandusteaduse valdkonnas arendatud mõisted võisid ilmselt jõuda ka Nõukogude ajal ilmunud sarnast tüüpi tõlkekirjandusse.

Friedrich Engels 19. sajandi Saksamaal materialismi kui stsientismi levinuimat vormi. Büchner, Vogt ja Moleschotti esindasid täpsemalt öeldes mehhanistlikku materialismi. Viimane käsitleb filosoofiat kui „empiirilise loodusteaduse teoreetilist osa“. Selle vaate programmiline esitus ongi Tooli sõnul Ludwig Büchneri raamatus „Jõud ja aine“ (*Kraft und Stoff*), mis levis arvukalt väikekodanlikus lugejaskonnas. A. Tooli sõnul oli Büchneri menu põhjuseks just tema lubadus rahuldada filosoofilisi ja maailmavaatelisi vajadusi populaarteaduslikus vormis. (Tool, 2013: 9)

3.4. Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde Eesti Vabariigi ajal 1918–1940 ja nende retseptsioon.

Eesti Vabariigi ajal ilmus põhiline osa filosoofilisest tõlkekirjandusest. Ülo Matjuse sõnul algabki Eesti professionaalse filosoofia ajalugu alles 1920. aastate keskel (esimene professionaalne eestlasest filosoof oli Alfred Koort), ning ka sel ajal koosnes kirja pandud filosoofia Eestis veel valdavalt tõlgetest (Matjus, 2009: 37). Esimesed professionaalsed filosoofid tegelesid ka tõlkimisega (nt Rudolf Kulpa, Leo Anvelt). Vabariigi ajast on pärit ka esimesed siin eestlaste (A. Koorti, R. Kulpa, L. Anvelti jt) poolt filosoofias kaitstud väitekirjad²³.

Filosoof Teodor Künnapas (1902–1994) märgib III. filosoofiaõpetajate päevadel (1940) toimunud ettekandes „Eestikeelsest filosoofilisest kirjandusest“, et iseseisvuse ajal on ilmunud lausa 95 protsenti filosoofilisest kirjandusest (Künnapas, 1940: 185). Siin on muidugi silmas peetud ka algupärandeid. T. Künnapas loeb filosoofilise kirjanduse ilmunise algusaastaks 1895. aastat, kui ilmus M. Kampmaa (varem M. Kampmann – P. T.) „Loogika õpetus“. Alates 1895. aastast kuni 1939. aastani on tema sõnul üldse ilmunud 102 filosoofilist raamatut. Algupäraseid teoseid ilmus arvu poolest tõlgetest rohkem, tõlgetel olevat aga rohkem lehekülgi. Künnapas mainib, et loogika alalt on ilmunud vaid paar õpperaamatut, filosoofiat ja psühholoogiat on ilmunud üsna võrdselt. Kui saksa keel oli varem tõlgituim keel, siis tõlgitakse tema sõnul nüüd ka prantsuse ja inglise keelest.²⁴ Künnapas märgib, et mitmed raamatud pole terminoloogiliselt ja keeleliselt korrektsed. (Künnapas, 1940: 186) Ka Alfred Koort ütleb raamatu „Sissejuhatus filosoofiasse“ eessõnas, et filosoofilisi probleeme on keeruline käsitleda, kuna puudub ühtlustatud terminoloogia (Koort, 1938a: VI). R. Ruutsoo sõnul on siiski sel perioodil tõlke kvaliteet tõusnud, seda muidugi tänu filosoofiat õppinud tõlkijatele – L. Anvelt, R. Kulpa (Ruutsoo, 2001: 260). T. Künnapase järgi on aga isegi 1940. aastaks ilmunud filosoofiline kirjandus lünklik, puuduvad ka elementaarsed õpperaamatud (Künnapas, 1940: 186).²⁵

²³ Kaitstud väitekirjade nimekiri on ka magistritöö lisades lk 119.

²⁴ Rein Ruutsoo kinnitab, et 1920ndatel olid tõlked enamasti saksa keelest, 1930ndatel ka prantsuse ja inglise keelest (Ruutsoo, 2001: 260).

²⁵ Rein Ruutsoo sõnul toetas filosoofiaraamatu väljaandmist Eesti Kirjanduse Selts. Tartus kirjastasid filosoofiaraamatuid ka Loodus (8 tk) ja Noor-Eesti (12 tk) (Ruutsoo, 2001: 257). Loodus kirjastas nt H. Poincare ja E. Boutroux' töid (Ruutsoo, 2001: 258). Noor-Eesti hakkas 1935. aastal välja andma „Filosoofilist seeriat“, mille seitsmest raamatust oli kolm tõlget (Ruutsoo, 2001: 257–258). Varrakult ilmus samuti viis raamatut, Sõpruselt neli ja Tööliste Kirjastusühisuselt kaheksa raamatut (Ruutsoo, 2001: 257).

Rein Ruutsoo sõnul oli filosoofia klassikute teoste tutvustamine siin juhuslik. Ilmus küll tõlketeoseid Nietzsche, Schopenhauerilt, Descartes'ilt ja Marxilt, samas Kanti, Locke'i, Hume'i ja Hegeli teoste tõlkeid ei olnud, kuigi nad mõjutasid samuti tugevalt üldist filosoofilist kultuuri 20. sajandil. Samuti ei ilmunud allikõlkeid pragmatismist, eksistentsialismist, elufilosoofiast, positivismist, neotomismist jt. Filosoofilised käsitlused ilmusid sageli referaatide ja interpretatsioonidena. (Ruutsoo, 2001: 266) Ruutsoo viitab sellistele algupärandite referaatidele, mis esmapilgul tõlkena ei tundu – Villem Grünthal-Ridalt esteetikakäsitlus, kultuurifilosoofia Leo Vahterilt (Ruutsoo, 2001: 259). V. Grünthal-Ridala „Esteetika“ (1919) on lühike referaat Benedetto Croce esteetika süsteemist. Croce teosele „Filosofia della spirito. Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale“ („Vaimu filosoofia. Esteetika kui väljenduseteadus ja üldine keeleteadus“) (1912) põhinemist on Ridala maininud vaid eessõnas. Referaadi vajalikkust põhjendab Ridala sellega, et esteetika käsiraamatuid ei ole. Referaat on tema sõnul siiski ebatäielik. (Ridala, 1919: 5).

Ruutsoo sõnul oli 1920ndatel filosoofias peamine rõhk sotsiaalfilosoofial ning usulise ja ateistliku maailmapildi vastuoludel (Ruutsoo, 2001: 258). Üldiselt olid teemaks ilmalikustumise vastuolud ühiskonnas, Eesti filosoofilisse diskursusesse jättis ka tema sõnul tugeva jälje F. Nietzsche. Vajadus mõtestada ühiskonnas toimuvaid muutusi (kriis väärtustes) tingis tema sõnul ka eetilise, usundifilosoofilise, esteetilise ja ajaloo-filosoofilise kirjanduse rohkuse. Ajaloo-filosoofia alla käisid tema sõnul ka klassiteooria väitlused. Marksismi populaarsus ja revolutsioonilised mõjud olid ka siin tugevad, klassivõitlus ja „jumala surm“ populaarsete paradigmadena püsisid kaua. (Ruutsoo, 2001: 262) 1930ndatel olid Ruutsoo sõnul fookuses filosoofia väärtuste, tunnetuse ja ajaloo probleemid (Ruutsoo, 2001: 258). Tõusis poliitikafilosoofilise, teadusfilosoofilise ja filosoofia- ajaloolise kirjanduse tähtsus. (Ruutsoo, 2001: 262)

Tõlkekirjanduse valiku üldistest printsiipidest Eesti Vabariigi ajal kirjutab tõlkija ja kirjandusteadlane Ants Oras (1900–1982) 1931. aasta Eesti Kirjanduse 12. numbris ilmunud artiklis „**Mõtteid tõlkekirjanduse puhul**“. Seal mainib ta humanitaaralade hulgas ka filosoofiat. Ants Oras leiab, et trükivõimaluste piiratus tõttu tuleb tõlkimiseks valida ainult parimat. Tõlkida ongi vaja just kirjanduse kvaliteedi tõstmiseks, kuna oma autorite tase on sageli madal. (Oras, 1931a: 611). Vastuseks küsimusele mida tõlkida ja kuidas tõlkeid valida, ütleb Oras, et tõlkida tuleb praegu mitte kitsamas mõttes spetsiaal-teadusi, vaid üldisemaid käsitlusi, niiöelda soliidset „populaar-teadust“ ehk informeerivat kirjandust – konspektiivseid ülevaateteoseid botaanikast, majandusteadusest jt. Eesmärgiks oleks rahva harimine nii, et

kõigil olulistel aladel oleks kirjandus teataval tasemel olemas, mis võimaldaks rahuldaval tasemel selles orienteeruda. (Oras, 1931a: 612) Järgmisena rõhutab ta humanitaaralade (sealhulgas filosoofia) tõlkimise olulisust just orgaanilise isiksuse arendamiseks. Humanitaaralad viljastavad tema sõnul meie vaimu ja tõstavad võimeid, pole vaid informatiivsed (psühholoogia, loogika, filosoofia, teoloogia, kirjandus, kunst jt). Oras märgib, et ei saa ilma igasuguse ettevalmistuseta hakata kohe tõlkima Kanti „Puhta aru kriitikat“²⁶ või Schopenhaueri „Maailm kui tahe ja kujutlus“²⁷. Kõigepealt oleks tarvis tõlkida kõigi eespool nimetatud alade põhiprobleemide käsitlusi. (Oras, 1931a: 612-613) Vähesed teosed saab Orase sõnul valida ainult ajaloolise tähenduse tõttu. Ometi on mõned nendest veidi vananenud teostest põhituumalt nii väärtuslikud, et väärivad tõlkimist – sellistelt autoritelt nagu Rousseau, Platon, Montaigne, Plutarchos. Oras rõhutab nende puhul just esteetilist ja eetilist väärtust. Samadel põhjustel vajame ka Descartes'i ja Nietzsche teoseid, kuigi Oras märgib, et need teosed vajavad kommentaare, kuna kriitikata omaksvõtt oleks kardetav. (Oras, 1931a: 613)

Ka H. Paukson ütleb 1932. aasta Eesti Kirjanduses nr 5. F. Nietzsche „Nõnda kõneles Zarathustra“ tõlke arvustuses, et puuduvad paljud universaalsed tähtteosed, peale Piibli polevatki õieti midagi. F. Nietzsche „Nõnda kõneles Zarathustra“ tõlge parandas tema meelest seda kirjanduskultuurilist tühimikku. (Paukson 1932: 244) Tuleb märkida, et Nõukogude okupatsiooni tõttu jäi 1930ndate lõpus ilmunata ka trükivalmis olevaid tõlkeid. A. Annist ütles näiteks, et Platoni „Phaidon'i“ tõlge oli (1939) P. Halistel valmis ja ka ilmunas (Annist, 1939: 206) R. Ruutsoo märgib, et see trükivalmis tõlge ei ilmunud siiski kunagi (Ruutsoo, 2001: 258).

Tõlgete üldise taseme kohta ütleb kirjandusteadlane August Palm (1849 –1922) Eesti Kirjanduses (1932) ilmunud artiklis „**Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima**“, et tõlgete üldine tase pole kõrge (Palm, 1932: 22). Palm vaatleb siin küll eelkõige ilukirjanduse tõlkeid, aga vaadeldu näitab ka tõlkimise üldist taset sel ajal. Puudusteks olevat tõlkijate kehv sõnavara, stiilitunnet ega arenenud maitset pole, keeletunne olevat ebakindel (Palm, 1932: 22). Ka võõrkeeles oskus olevat puudulik, samuti emakeeleoskus. Suure puudusena nimetab ta veel tõlkeisse imbuvat võõrapärast väljenduslaadi. (Palm, 1932: 23) Palm õigustab tõlgete olemasolu omas ajas sellega, et tõlgete kaudu pääseb laiem publik võõrkeelsele teosele

²⁶ I. Kantilt on praeguseks tõlgitud „Prolegomena igale tulevasele metafüüsikale, mis on võimaline esinema teadusena“ (1982). Tõlkis Jüri Saar.

²⁷ A. Schopenhaueri peateos „Maailm kui tahe ja kujutlus“ ilmus tervikuna eesti keeles Toomas Rosina tõlkes 2018 aastal (originaal ilmus 1819). 2002 ilmus osa teose lisadest pealkirja all „Kunstidest“ Tiiu Mikenbergi tõlkes. Schopenhaueri teostest ilmus 1940. aastal „Elutarkus“ Leo Anveltli tõlkes.

lähemale, kui see algkeeles lugedes võimalik oleks. Keskmine lugeja olevat tema sõnul keskkooli haridusega, puuduliku võõrkeele oskusega ning tabavat vaid teose üldist mõtet. (Palm, 1932: 21) Lugejad kaotaksid tema sõnul vähem, lugedes ettevalmistusega eriteadlaste tehtud häid tõlkeid, seega ongi põhiliseks sihiks eeskujulike tõlgete loomine. (Palm, 1932: 22, vt ka Annist, 1939: 199) Lõpetuseks leiab Palm, et tõlkekultuur on kõigist puudustest hoolimata siiski edenemas (Palm, 1932: 28).

Mis puudutab arvustuste kvaliteeti sel perioodil, siis ütleb Ants Oras 1931. aastal artiklis „Kirjandusarvustusest“ nende kohta üldist hinnangut andes, et puuduseks on arvustuse noorus, „usaldetava soliidsuse traditsiooni puudumine“ ning tõelise tunnetuse taotlejad on tema sõnul erandid (Oras, 1931b: 180).²⁸

Filosoofiliste tõlgete ilmumisest 1923. aastal on kõnelenud vaimulik Jakob Aunver (1891–1978), kes nimetab Harald Høffdingi teost „Psükoloogia pääjooned kogemuse põhjal“²⁹ filosoofiliseks. J. Aunveri „Eesti kirjanduse“ (1923) ilmunud artiklis „Eesti usuteaduslisest ja filosoofilisest kirjandusest aastal 1923“ nimetatakse, et sel aastal ilmus filosoofilisest kirjandusest vaid Harald Høffdingi I osa „Psükoloogia pääjooned kogemuse põhjal“ (tõlkis Karl Freiberg) ning Ernst Meumanni „Esteetika süsteem“ (tõlkis Ants Oras). Tõlked on Aunveri sõnul hoolikalt tehtud. (Aunver, 1923: 119)

Perioodil 1918–1940 ilmusid filosoofiliste teoste tõlgetest Alfred Adleri „Inimesetundmine: inimeste iseloomude peategurid ja nende areng“ (1939), Max Adleri „Marksism – proletaarlik eluõpetus“ (1929), Andreas Bjerre „Õigusfilosoofia loengud“ (1923), Ernst Blumi „Hingelisuse sisu ja struktuur psühhoanalüütilise vaatlusviisi alusel“ (1938), Émile Boreli „Ruum ja aeg“ (1935), Émile Boutroux'i „Teadus ja kultuur“ (1936), Louis Burlandt'i „Puhtast südamest: Valik filosoofilisi miniatüüre“ (1937), Andrew Carnegie „Kapital ja töö: Meie aja probleemid“, Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi „Totaalne riik – totaalne inimene“ (1938, 1940), Benedetto Croce (Villem Grünthal-Ridala) „Esteetika“ (1919), Robert Dannebergi „Töölisliikumine ja sotsialism“ (1928), René Descartes'i „Arutlus meetodist“ (1936), Will Durant'i „Lood filosoofia ajaloost“ (I–V) (1936–1938), Friedrich Engelsi „Kommunismuse põhimõtted: (Kommunistlise manifesti esialgne kava“ (1922), „Mõttekujutusest teaduseni“ (1922), „Sotsialismi arenemine utoopiast teaduseks“ (1934),

²⁸ Elin Sütiste sõnul on 1920–1930ndatel ajakirjas Eesti Kirjandus ilmunud tõlkearvustused ja artiklid siiski põhjalikud (teadlikkus, märkamine, hindamine, arutlemine sel teemal), mis näitavad kõrget tõlkekultuuri (Sütiste, 2009: 920).

²⁹ Tõlgete väljaandmisest: „1919. aasta detsembriks oli krediit (300 000 marka) tõlkekirjanduse soetamiseks olemas ning 1920 aastal sõlmiti lepingud tõlgete tegemiseks Hugo Reimani ja Karl Freibergiga. Esimene tõlkis saksa keelest Wilhelm Jerusalemi tuntud teose „Sissejuhatus filosoofiasse“, mis ilmus 1922. aastal kirjastuse Varrak väljaandel. Karl Freiberg aga eestindas Harald Høffdingi „Psükoloogia pääjooned: kogemuse põhjal“, mille kolm osa andis Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus välja 1923.–1924. aastal.“ (Lott, Möldre 2007: 978)

„Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine“ (1935) ning „Ludwig Feuerbach ja klassikaliku saksa filosoofia lõpp“ (1936); Ivan Grimmi „Õiguse filosoofia ajalugu“ (1935), Adolf Heilborni „Darwin: Tema elu ja õpetus“ (1931), Karl Holtzmeyeri „Alateadvus ja psühhoanalüüs: Peajooni Freudi meetodist ja teooriast ning selle rakendusest hingeravis ja vaimuteaduses“ (1934), Harald Høffdingi „Psühholoogia pääjooned: Kogemuse põhjal. I–III“ (1923–1924), William James'i „Kõned õpetajaile psühholoogiast“ (1920), Wilhelm Jerusalemi „Sissejuhatus filosoofiasse“, Eino Kaila „Mis on „vaim“?: Vaimse isiksuse kujunemine ja ühiskond“ (1935) ning „Mis on „hing“?: Isiksuse bioloogilised alused“ (1934); Yrjö Karilase „Sokrates ja Dioogenes“ (1929), Karl Kautsky „Karl Marxi majanduslised õpetused. Rahvale arusaadavalt kokku seadnud ja ära seletanud Karl Kautsky“ (1920) ning „Kommunistlisest manifestist. I. K. Kautsky eessõna Marxi-Engelsi „Kommunistlike partei manifesti“ seitsmendale saksakeelsele väljaandele“ (1919), Thomas a Kempise „Kristuse jälgedes: kolm raamatut“ (1939), Kong Fuzi „Elu tee: (Kung Fu-Tse üldine kord)“ (1928), Josef Königi „Intuitsiooni mõiste“ (1935), Lao-Tse „Dao-De-Džing: (Tao-Te-King)“ (1937), Gustave Le Bon „Hulkade psühholoogia“ (1936), Nikolai Iljitš Lenini „Karl Marx: Lühike elulookirjeldus ja marksismuse kokkuvõte“ (1920), Anatoli Lunatšarski „Karl Marx“ (1920), Maurice Maeterlincki „Termiitide elu“ (1931), Karl Marxi „Palgatöö ja kapital“ (1933), „Kapital: Poliitilise ökonoomika kriitika“ (1935–1936) ning „Kapital: Poliitilise ökonoomika kriitika. Esimene köide. Kapitali produktsiooniprotsess“; Karl Marxi ja Friedrich Engelsi „Kommunistline manifest“ (1 tr 1919), „Kommunistlike partei manifest“ (2 tr 1919), „Kommunistlisest manifestist. II, Marxi ja Engelsi eessõnad“ (1919), „Kommunistlik manifest“ (1929); „Kommunistliku partei manifest“ (1933) ning „Valitud teosed“ (1938–1939); Franz Mehringi „Ajalooline materialismus“ (1920), Ernst Meumanni „Esteetika süsteem“ (1923), Friedrich Nietzsche „Vastkristlane“ (1919), Friedrich Nietzsche „Nõnda kõneles Zarathustra: Raamat kõigile ja ei kellelegi“ (1932), Heinrich Panteniuse „Loogika algõpetus: juhtlauseis õpetamiseks keskkoolides“ (1921), Jules Payot „Tahte kasvatamine“ (1926), Georgi Plehhanovi „Sotsialdemokraatia taktika“ (1919), Harald Perltzi „Sir Isaac Newtoni ja käesoleva aja kujutelmad ainst“ (1927), Henri Poincaré „Teadus ja hüpotees“ (1936), Artur Schopenhaueri „Elutarkus“ (1940), Samuel Smiles'i „Mehised mehed: Äratuse sõnad mehise oleku kasvatamiseks“ (1925), Oswald Spengleri „Õhtumaa allakäik“ [referaat] (1940), Jossif Stalini „Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist“ (1940), Rudolf Steineri „Vabaduse filosoofia: Moderni maailmavaate põhijooned: Hingelisi vaatlustulemusi loodusteaduslikul meetodil (1918), „Mõtlemise praktiline koolitamine: Loeng Karlsruhe 1909. aastal“ (1924), „Vaimuteadus: Sissejuhatus ülimeelelise maailmatunnetusesse ja

inimese määramus“ (1930) ning „Kuidas saavutatakse teadmine kõrgemaist maailmust“ (1930); J. Sterni „Ajalooline materialismus“ (1919) ning prof. Tšelpanovi „Loogika õperaamat (1921).

Järgnevalt liigun 1918–1940 ilmunud filosoofiliste tõlketeoste retseptsiooni vaatlemise juurde. Autorite ja nende teoste vastuvõtu ehk retseptsiooni järjekorra määrab siin teoste eestikeelsete tõlgete ilmumise aeg. Seetõttu alustan ka F. Nietzsche teose „Vastkristlane“ (1919) tõlkega. Enne Nietzsche tõlketeoste retseptsiooni juurde asumist tutvustan taustaks lühidalt tema üldist retseptsiooni Eestis sel ajaperioodil.

3.4.1. Friedrich Nietzsche retseptsioon Eestis 20. sajandi esimesel poolel

Friedrich Nietzsche paigutub eluaastate poolest küll 19. sajandisse (1844–1900), kuid tema filosoofilised vaated mõjutasid tugevalt 20. sajandi mõtlemist. Jaanus Sooväli ütleb „Vastkristlase“ (2007) tõlke järelsõnas, et F. Nietzsche sai 20. sajandi alguses Euroopas kurikuulsaks ning tema tööde avaldamine sai ka siin seetõttu suurt tähelepanu (Sooväli, 2007: 144).³⁰ Ka Eesti kultuurile avaldas tema mõtlemine tugevat mõju.

Mis puudutab Friedrich Nietzsche teoste tõlgete siin ilmumist, siis ilmus „Nõnda kõneles Zarathustra: Raamat kõigile ja eikellelegi“ osaliselt Ado Grenzsteini (1849–1916) tõlkes juba 20. sajandi alguses (1901–1902) ajalehes Olevik. Tõlke ilmumine tekitas kohe ka diskussiooni ajakirjanduses. Pikemalt seda diskussiooni siinkohal siiski tutvustama ei hakka, kuna töö keskendub tervikteoste tõlgete retseptsioonile Mainin siinkohal vaid seda, et diskussioon toimus ajakirjanduses parun A. von H. H. ja A. Grenzsteini vahel selle üle, kas „Zarathutrat“ ikka sobib ajalehes avaldada (Vt Sooväli, 2016: 199).

Sajandi algusest pärineb ka järgnev kirjaniku ning ajakirjaniku Georg Eduard Luiga (1866–1936) artikkel Nietzsche kohta. Luiga mainib Eesti Postimehe artiklis „**Nietzsche Eesti kirjanduses**“ (1902), et Nietzsche nimi on ajakirjanduses viimasel ajal sagedasti esinenud ja lugejad soovivad lähemat selgitust. (Nietzsche nimi olevat turuhüüuks tehtud!). Muuhulgas mainib ta ka Nietzsche teose „Nõnda kõneles Zarathustra“ tõlget Ado Grenzsteinilt, mis poolikuks jäi. (Luiga, 1902: 93) Luiga peab Nietzsche populaarsuse põhjuseks siin tema kirjutamisviisi, mis meelitab lugema ka neid, kes tema mõtetega ei nõustu. Nietzschet nimetab ka Luiga eelkõige luuletajaks, mitte loogilist süsteemi loovaks mõttetargaks. Tema mõtterikkus olevat imetlusväärne, keelerikkus tekitavat aga kohmetust: „[...] keel teeb

³⁰ Taani kirjandusteadlane Georg Brandes (1842–1927) oli üks Nietzsche tutvustajatest Euroopas ajakirjanduse ja loengute kaudu (Luks, 2009: 67). 1889. avaldas Brandes Nietzsche kohta essee „Aristokraatne radikalism“ (Sooväli, 2016: 203).

Nietzsche sule all kõige keerulisemad, kõige kaelamurdvamad hüpped tsirkuse tantsijanna kerguse ja osavusega, on mõnes kohas küll tume ja selgusetu, ialgi mitte aga toores ja maitseta“. (Luiga 1902: 94)

Kui Luiga mõtiskleb Nietzsche populaarsuse põhjuste üle siin lugejapoolsest seisukohast, siis filosoof Alfred Koort käsitleb 1936. aasta Loomingus artiklis „**Nietzsche nihilismi ületamas**“³¹ Nietzsche filosoofia olulisust laiemast vaatepunktist, moodsa kultuurikriisi väljendusena. Nietzsche filosoofias kajastuvat teatud vaimsuse ajajärk Lääne-Euroopas, selle ajajärgu mõte/mõttetus. (Koort, 1996: 60) Koort ütleb, et kuna ka praegu pole kultuurikriis lahenenud, siis on Nietzsche vaated endiselt olulised. Ta heidab ka rahvussotsialistidele ette, et viimased püüavad ühiskonnas toimuvate ühiskondlik-poliitiliste murrangute ajal Nietzschet rahvussotsialistliku kultuuri rajajana tõlgendada; püütakse Nietzschest poliitik teha, näha tema õpetust „võimutahtest“ poliitilise võitluse relvana. (Koort, 1996: 60) Nietzschet tõlgendatakse siin tema sõnul ühekülgse, tunnustatakse vaid üht tema õpetuse osa (üliinimese õpetust), samas „Zarathustras“ esitatud olu taastuleku õpetust ei tunnustata (Koort, 1996: 61). Koorti meelest võiks Nietzschet mõnes mõttes puberteediaja filosoofina näha, sest tema vaated on ülikriitilised ja revolutsioonilised (Koort, 1996: 59). Nietzsche mõjub tema sõnul tihti ohtlikult, lausa saatuselikult: „Nietzsche aforistlik, päämiselt analüütiline laad maailma lahti mõtestada võib takistada nägemast elu olulisi jooni, millel võiks toimuda maailmavaateline süntees“. (Koort, 1996: 60) Positiivsete joontena toob Koort esile, et Nietzsche õpetas eelarvamustest vabanema (Koort, 1996: 60).

Eelnevate arvustuste põhjal on näha ka Nietzsche arvustamise kvaliteedi muutust vaadeldava perioodi vältel. Filosoof A. Koorti arvustus vaatlleb Nietzsche tähendust ja olulisust ikkagi juba professionaalsemast seisukohast ning kritiseerib ka Nietzsche õpetuse ühekülgset tõlgendamist ja poliitilise relvana kasutamist.

Järgnevalt vaatlen lähemalt Nietzsche tervikteoste tõlgete retseptsooni

³¹ Vt A. Koorti kogumikust Inimese meetod „Nietzsche nihilismi ületamas“ (1996). Artikkel leidub ka kogumikus „Kaasaegset filosoofiat“ I (1938), pealkirjaga „Nietzsche ületamas nihilismi“.

3.4.2. Friedrich Nietzsche teose „Vastkristlane“ tõlge 1919

1919. aastal ilmunud Friedrich Nietzsche „Vastkristlane“ on esimene tema tervikteose tõlge³², mille eessõna „Friedrich Nietzsche „Antichrist““ ka siinkohal käsitlen. Eessõna autor poliitik Ado Anderkopp (1894–1941) ütleb, et „Vastkristlane“ on Nietzsche süüdistus ristiusu vastu ning teist nii kirglikku ja samas läbimõeldud süüdistust ei olegi ajaloos ristiusu vastu ilmunud (Anderkopp, 1919: 5). Nietzsche on tema sõnul ka sotsialismi ja demokraatia vastu, üksikisiku tähtsusetuse vastu ühiskonna seisukohalt, kuna just tugevad üksikud panevad kultuurile aluse. Ristiusk õpetab aga Nietzsche sõnul just alandlikkust, kaastunnet ja nõrkust, mis ei sobi selle õpetusega. Anderkopp rõhutab ka ise, et sotsialistid ja üldse hetkel valitsev riigikord murravad isiku, kuigi just isikud loovad ajalugu, ütleb koguni: „Maha sellepärast sarnase riigiga, maha kogu sarnase seltskondliku korraga.“ (Anderkopp, 1919: 4–5) Anderkopp ei räägigi eessõnas niivõrd teose filosoofilisest tähendusest, kuivõrd otsib just Nietzsche õpetuse võimalikku poliitilist tähendust, püüab seda siduda endale meelepäraste poliitiliste eesmärkidega. Viimane lähenemine paistab olevat just niisugune Nietzsche ühekülgne tõlgendus, millele viitas eelnevalt ka A. Koort.³³

Ka Theodor Tallmeister kritiseerib oma kõnes „Friedrich Nietzsche ja ristiusk“³⁴ (1921) Nietzsche ebaküpset tõlgendamist Anderkopi poolt „Vastkristlase“ tõlke eessõnas. Samuti vaidlustab ta Nietzsche enda seisukohti kristluse suhtes. Anderkopi eessõnale ütleb Tallmeister kommentaariks:

„[...] silmapaistvamad arvustajad nagu Saksa mõtteteadlased Külpe ja Weigand ongi selle peale tähelepanemist juhtinud, et Nietzsche mitte poolküpsete inimeste jaoks ei ole, kelle peades ta ainult segadust sünnitada võib; mitte, nagu Külpe ütleb, „kergeusklikkudele narridele“ ei ole ta määratud, kes tema kõnede läbi ennast ilma arvustuseta joovastada lasevad ja Nietzsche unenägu üliinimesest kohe tegelikus elus maksma panema hakkavad. Selle kohta on kõige paremaks tõenduseks „Vabas Maas“

³² J. Sooväli „Esimeseks Nietzsche tervikteose tõlkeks eesti keelde oli tõenäoliselt 1919. aastal ilmunud „Vastkristlane“ („Der Antichrist“, 1895). Teose tõlkijaks on märgitud initsiaalid U. L., kuid „Eestikeelse raamatu 1918–1940“ II köite andmetel (2012:1648; see viide kuulub Ülo Matjusele) oli selleks Eesti poliitik Mihkel Juhkam, suur ateist ja hilisem Eesti kaitseminister, kes 14. juunil 1941. aastal Siberisse saadeti ning 1942. aastal Sosva vangilaagris suri. Eessõna teosele kirjutas samuti hilisem kõrge poliitik, sõjaminister Ado Anderkopp“. (Sooväli, 2016: 202–203)

³³ Vt siin lk 47. (Koort, (1996) „Nietzsche nihilismi ületamas“, lk 60).

³⁴ J. Sooväli: „„Vastkristlase“ ilmumine äratas üsnagi suurt tähelepanu kristlikes ringkondades. Pühavaimu koguduse õpetaja Theodor Tallmeister pidas 17. veebruaril 1921. aastal Estonia kontserdisaalis „mitmetuhandehingelisel rahvakoosolekul“ (sic!) kõne, milles ta Nietzsche seisukohti tõlgendab ja neid osaliselt arvustab. Kõne vahetuks ajendiks oli mitu „Vastkristlase“ ilmumisele järgnenud Nietzsche- teemalist ja ristiusu lõppu kuulutavat artiklit ajalehes Vaba Maa. Huvitaval kombel ei ole Tallmeisteri suhtumine Nietzsche mõtlemisse sugugi ühekülgse eita.“ (Sooväli 2016: .203)

ilmunud artiklid Nietzsche üle ja tema „Vastkristlase“ eessõna.“ (Tallmeister, 1921: 13)

Tallmeisteri eelnevalt tsiteeritud kõne on omakorda vastuseks ajalehes Vaba Maa ilmunud artiklile, mida ta mainib ka oma kõne sissejuhatuses (Tallmeister, 1921: 1). Artikkel ilmus ühe vastusena „Vastkristlase“ (1919) tõlkele, seega vaatlen siin sedagi artiklit lähemalt.

Artikkel „**Kultuur ja ristiusk ning kommunism**“ (1920) ilmus H. V. kirjutisena ajalehes Vaba Maa. Tõlget ennast arvustuses otseselt ei kommenteerita, tutvustatakse vaid Nietzsche vaateid ristiusule ja püütakse nendest otsest eeskuju võtta. H. V. sõnul on Nietzsche jaoks ristiusk olnud kultuuriväärtuste (eriti antiikkultuuri väärtuste) hävitaja ning toob selle kohta näiteid ka tema „Vastkristlase“ tõlkest. Nietzsche olevat tema sõnul ristiusule sõja kuulutanud just kultuuri ja isikliku vabaduse hoidmiseks, ning et seda võitlust peaks ka siin pidama. H. V. võrdleb artiklis ristiusku kommunismiga, Nietzsche poolt üteldu kehtivat tema sõnul ka kommunismi kohta. Seega tuleb autori arvates isikuvabaduse ja kultuuri hoidmiseks ka kommunismi vastu võidelda. (H. V., 1920: 2)

Tallmeister ütleb oma kõnes vastusena sellele Vaba Maa artiklile, et siin artiklis võrdsustatakse enamlust Nietzsche nimel ristiusuga, ehkki enamlus on just viimase vaenlane. Tallmeister võrdleb seejärel Vabas Maas ilmunud üleskutset ristiusu ja kommunismi vastaseks võitluseks omakorda Anderkopi eessõnaga „Vastkristlasele“. Anderkopi eessõna kutsub Tallmeisteri sõnul samuti Nietzschele toetudes üles ristiusku hävitama. (Tallmeister, 1920: 1)

Nietzsche kristlusekriitikasse suhtus Tallmeister oma ametit arvestades küllalt leebelt, seletades tema seisukohti nii tema nõrga tervisliku seisukorra kui ka üldse suurvaimudele omase terava ütlemisega (Tallmeister, 1921: 3–6). Tallmeister püüab oma kõnes üldiselt ka meelevaldselt Kristust üliinimesega samastada (Vt Sooväli, 2016: 204 / Tallmeister, 1921: 7). Võimalik, et ta suhtus ka just seetõttu Nietzsche seisukohtadesse leebemalt, et pidas võimalikuks üliinimese õpetuse ühildatavust kristlusega.

Kokkuvõttena eespool esitud „Vastkristlase“ retseptsioonist tuleb nõustuda juba J. Sooväli poolt öelduga, et Nietzsche tööde avaldamist märgati (ja kommenteeriti) nii usu-kui ka poliitilistes ringkondades (Sooväli, 2016: 203). Nietzsche „Vastkristlasele“ tekkinud reaktsiooni poliitilistes ja usuringkondades saaks võrrelda reaktsiooniga K. Marxi „Kapitalile“, mis kutsus samuti esile rohkelt diskussioone ning veel suuremat poliitikasse rakendamise püüdu (nt töölisliikumise kaudu). Siinkohal on huvitav märkida, et vene usufilosoof N. Berdjajev on artiklis „**Marx-Nietzsche-kristlus. Mis on nendel ühist**“ (1927) võrrelnud omavahel Marxi ja Nietzsche õpetusi ning kristlust. Berdjajev peab Marxi ja Nietzsche õpetusi üldiselt vastandlikeks. Ta ütleb, et Marx ohverdab üksikisiku huvid ühiskonna huvides ning Nietzsche ohverdab ühiskonna (ehk inimkonna) üliinimese huvides.

Nietzsche ja Marxi ühiseks jooneks olevat aga see, et mõlemad rõhutavad armastuse vajalikkust mitte ligimese, vaid just kaugema (üliinimese, ühiskonna) vastu. Nagu eespool öeldud, ühendab neid õpetusi lisaks ka see, et mõlemad otsivad vastuseid inimkultuuri probleemidele, kuigi Berdjajevi hinnangul ebaedukalt. Lõpuks leiab Berdjajev usufilosoofina, et ristiusk ühendab mõlemaid õpetusi, sest väärtustab ja ühendab nii isikut kui ühiskonda. (V. E., Marx–Nietzsche–kristlus, 1927: 5) Berdjajevi öeldu ei puuduta küll otseselt Nietzsche „Vastkristlase“ tõlget, ühendab aga omalaadse vaatenurgana siin käsitletud Nietzsche ja Marxi ja kaudselt ka kristluse temaatikat.

3.4.3. Friedrich Nietzsche teose „Nõnda kõneles Zarathustra: Raamat kõigile ja eikellelegi“ tõlge 1932

Friedrich Nietzsche „Nõnda kõneles Zarathustra: Raamat kõigile ja eikellelegi“ ilmus, nagu eespool öeldud, osaliselt 20. sajandi alguses (1901–1902) ajalehes Olevik Ado Grenzsteini tõlkes. J. Sooväli sõnul mõjutas see Grenzsteini esimene „Zarathustra“ tõlge ka haritlaskonda (Sooväli, 2016: 204). Kuna üldiselt mõjutasid sel ajal haritlaskonda siiski algkeeles loetud filosoofilised teosed, oli tegemist erandiga. Tervikteosest ilmus tõlge aastal 1932, tõlkis Johannes Palla, järelsõna kirjutas Johannes Semper. Päevalehes ilmus enne tõlke ilmumist ka teade rubriigis „Uudisteoste ootel“ (1930), kus mainitakse, et tõlkija on lihtne talupoeg Tartumaalt ja tõlge on küllaltki korralik (Uudisteoste ootel, 1930: 4).

Kõigepealt vaatlen luuletaja ja poliitiku Johannes Semperi (1892–1970) **järelsõna** Friedrich Nietzsche tõlkele teosest „**Nõnda kõneles Zarathustra. Raamat kõigile ja eikellelegi**“ (1932). Johannes Semper esitab siin kõigepealt Nietzsche lühida eluloo ning muuseas ka huvitava väite selle kohta, et Nietzschet on kutsutud Tartu ülikooli professoriks. Samuti mainitakse Richard Wagneri mõju Nietzschele. (Semper, 1932: 352) Ka Semper mainib 1888. aastal alanud Brandesi loengusarja Nietzschest, mis sai menukaks, ning mida kajastati ajalehtedeski (Semper, 1932: 354). Semper märgib ka Nietzsche isiku ja õpetuse vastuolulisust, tema head stiilitunnet ja mitmekülgset isiksust (nagu renessanss-inimene) – oli filosoof, luuletaja, teadlane, usukuulutaja (Semper, 1932: 355). Nietzsche kirjutamisstiil, mis sulatab erinevaid vaimualasid, kutsus tema sõnul esile kriitikat eriteadlastelt. Filosoofia ajaloolased pidasid teda näiteks Semperi sõnul luuletajaks, kirjandusloolased jällegi filosoofiks, teadlaste jaoks jäi Nietzschel tema sõnul puudu metoodilisust ja täpsust. (Semper, 1932: 356) Sellest hoolimata oli Nietzsche mõju nii kirjandusele kui filosoofiale tohutu, ta oli vahelülis saksa vararomantikute ja elufilosoofide vahel. Semper mainib, et Nietzsche

kujunemises olevat kolm järku ning tutvustab neid ka pikemalt: 1) Wagneri ja Schopenhaueri mõju 2) positivism 3) sünteetiline järk. (Semper, 1932: 356–357) Semper rõhutab ka Nietzsche ideede vastuolulisust, neid olevat raske ühte süsteemi paigutada, õigustada (Semper, 1932: 366). „Nõnda kõneles Zarathustra“ kohta ütleb Semper:

„See teos on Nietzsche vaimu ja hinge süntees, ülemlaul uutest väärtustest, aga ka rõõmulaul vanade väärtuste purustamise ekstaasist. Siin ei kõnele üksi uute vaadete, uute moraalsete ideaalide püstitaja ja vanade käsulaudade lõhkuja, vaid lüürik, filosoof ja usufanaatik ühes isikus. Uusi tõdesid ei esindata siin põhjendatuina, vaid nõnda-tahetuina ja nõnda-suggereerituina.“ (Semper, 1932: 366–367)

Zarathustra lood meenutavad Semperi sõnul Buddha ja Kristuse kõnesid. Seda olevat näha nii kirjutamise stiilis kui ka sisenduslaadis. Zarathustra nime ei valinud Nietzsche Semperi sõnul siiski mitte sellepärast, et tema õpetus oleks pärsia usulooja Zoroasteri omaga sarnanenud. Semper ütleb, et Zarathustra ajalooline isik oli tõstnud moraali metafüüsilisse kõrgusesse, Nietzsche aga tahtis olla esimene moraali t u n n e t a j a. (Semper, 1932: 367–368)

Siinkohal oleks huvitav vaadata Nietzsche „Zarathustra“ kohta anonüümselt ilmunud artiklit Postimehes (1934) – „Nietzsche „Zarathustra“ – plagiaat. Maailmakuulsa teose eeskujuks vabamüürlase raamatuke.“ Siin mainitakse teadlaste huvi Nietzsche teose „Nõnda kõneles Zarathustra“ vastu ning ka selle vastu, miks ta valis pärsia prohveti Zarathustra oma ideede edasiandjaks. Ka siin mainitakse, et Zoroasteri a j a l o o l i s e l kujul pole siiski midagi ühist Nietzsche Zarathustra kujuga. Ajaloo-ja kirjandusteadlased Gregor Kolpatschki ja de la Herverie olevat leidnud raamatu, mis olevat Nietzsche teose algkuju. Raamatu pealkirjaks on „Müürlase teated. Käsiraamatuks vendadele“, mis on välja antud Stuttgartis 1841. aastal. 1941 ilmus teos anonüümselt, aga autoriks on komponist, tenor ja vabamüürlane Johann Baptist Krebs. Vabamüürlaste raamatus olevat lausa lehekülgede kaupa Nietzsche „Zarathustras“ esinevaid mõtteid. Sealgi on peategelaseks geniaalne, ent vaimuhaige apostel Zoroaster. Ühisteks jooneteks on see, et mõlemas eelistavad peategelased üksindust, põlgavad maailma valitsejaid ning hulka³⁵. Mõlemad rõhutavad ka müstilist teadmist, mis Nietzschele muidu omane pole. Isegi üliinimese teema on vabamüürlaste raamatus tervikuna olemas. Sarnasusi olevat nii palju, et teadlaste sõnul pole Nietzsche Krebsi raamatust mitte ainult laenanud, vaid seda ka lausa plagieerinud. (Nietzsche „Zarathustra“ – plagiaat; 1934: 4) Kuidas ka lugu plagiaadiga poleks, ei saa eitada siiski Nietzsche teose suurt mõju võrreldes vabamüürlaste raamatuga.³⁶

³⁵ Siin on mõeldud rahvahulka.

³⁶ Marek Tamm toob näiteks kultuuriajaloolase Egon Friedelli (1878–1938), kelle sõnul ongi kogu vaimulugu ühtlasi varguste ajalugu, stagnatsiooni põhjustavat liiga vähene varastamine! (Tamm 2010/Friedell, 2003: 64). See ei õigusta küll konkreetselt Nietzsche võimalikku plagiaati, aga näitab siiski selle nähtuse üldist levikut.

Semperi „Zarathustra“ järelsõna juurde tagasi tulles – Semper ütleb, et teos koosneb üldiselt suuresti tavamoraalile vastanduvatest moraalsetest õpetussõnadest, esineb ka ristiisu vastast poleemikat (Semper, 1932: 369). Samas on ka selliseid lüürilisi hetki nagu „Öölaul“ (Semper, 1932: 369–370).³⁷ Nietzschel olevat Semperi sõnul mänglev stiil, mõtteliselt kergemates kohtades hakkavat sõnad sisutult-kergelt tantsima, mõjuvad kunstlikena. Üldiselt olevat „Zarathustra“ esimene osa aga täis vaimukaid ja leidlikke aforisme, kergesti ja pealiskaudselt seda lugeda ei saa. Lõpetuseks ütleb Semper, et Nietzsche ideed pole enam nii revolutsioonilised ning on osalt vananenud. Lähenemas olevat tema sõnul pigem ülimassi ajastu vastandina üliinimese omale. Osaliselt jääb Nietzsche mõtlemise mõju aga siiski tuntavaks. (Semper, 1932: 370)

Selle tõlke kohta ilmus veel Eesti Kirjanduses 1932. aastal „Kirjanduslikus ülevaates“ H. Pauksonilt arvustus „**Friedrich Nietzsche – Nõnda kõneles Zarathustra**“. H. Paukson nimetab Friedrich Nietzschet siin literaadiks. Nietzsche seisukohti võrreldakse K. Marxi omadega ning otsustatakse Nietzsche kasuks. Paukson ütleb, et kuigi Marxi „Kapitali“ on peetud „inimühiskonna struktuuri avastiseks ja ettekirjutiseks“, on tema teooria elulisus isegi küsitavam kui Nietzsche „aristokraaditsemine“. Nietzsche ei suru tema sõnul Zarathustras peale uut elu v o r m i, vaid uut elutahet, elu t u n n e t. (Paukson, 1932: 244).

J. Palla tõlke kohta ütleb Paukson, et tõlkega on süvenenult töötatud, rõhutab eestilist keeletarvitust, vastesõnade rikkust, sõnamängulisust ning ka vormilist õnnestumist. Olevat siiski ka mõningaid keelelisi ebaõnnestumisi, vääri tõlkevasteid, mis tõlke taset kahjustavad. Samuti on redaktsioonis möödalaskmisi, valetõlgendeid- ja mõistmisi. Üldiselt peab ta tõlget aga siiski õnnestunuks, mainib kiitvalt tõlke keele leksikaalset rikkust (nt ühe ja sama sõna erinevalt tõlkimine: *Gespenst* – vaim, tont, viirastus). Tõlkijal olevat õnnestunud ühendada originaali eripärad oma keele ehedusega. (Paukson, 1932: 245–247) Arvustus on üllatavalt positiivne arvestades varem mainitud fakti, et tõlkijaks oli lihtne talupoeg Tartumaalt (Uudisteoste ootel, 1930: 4).

Mis puudutab Nietzsche teoste tõlgete mõju eesti sotsiaal-kultuurilisele kontekstile sel ajal, siis Jaanus Sooväli vaatleb artiklis „**Friedrich Nietzsche ja Eesti kultuur**“ (2016) Nietzsche tõlkeid ja tõlkimist, retseptsiooni peale poliitiliste ja usuringkondade ka kirjandusele, nooreestlastele. Suurim mõju olevatki Nietzschel Sooväli sõnul olnud kirjanikele ja kirjandusele (Sooväli, 2016: 203–204. Ka E. Parhomenko sõnul mõjutasid F. Nietzsche teosed eelkõige nooreestlaste (F. Tuglas, G. Suits, B. Linde) esteetilisi tõekspidamisi (Parhomenko, 2002: 1581). Suurem osa Nietzsche retseptsioonist sajandi alguse Eestis olevat

³⁷ Varem on „Öölaul“ ilmunud ka Marie Underi tõlkes 1918. aastal (Postimehe lisas nr 3, lk 20) ning Jaan Kivisilla tõlkes 1923. aastal (Rahvaleht, 19.IX nr 5, lk 4).

Sooväli sõnul olnud kas kristluse- kriitika või arutlused üliinimese teemal (Sooväli, 2016: 203–204).

Nietzsche üliinimese õpetuse väära tõlgendamise kohta leidub kriitika ka juba 1915. aastal Tallinna Teatajas anonüümselt ilmunud artiklis „**Nietzsche ja Wilhelm II**“ (II). Autor arvustab siin vaadet, kus üliinimest tõlgendatakse inimesena bioloogilises mõttes – näiteks Wilhelm II või Cesar Borgiana. Üliinimeseks arenemine peaks Nietzsche järgi olema ajaloo lõppeesmärk, bioloogilise tõlgenduse korral sureks üliinimene lihtsalt välja ning lõpeks ajaloo ringkäik. Seetõttu on niisugune vaade autori sõnul juba loogiliselt absurdne. Eksitus tulevat sellest, et ei arvestata Nietzsche õpetust igavesest uuestisündimisest. (Nietzsche ja Wilhelm II, 1915: 2)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kuigi Nietzsche teoste tõlked jõudsid Eestisse suhteliselt vara (kohe 20. sajandi alguses), oli nende mõju sel ajal siiski võrreldes algkeelsete teostega väike. Ülo Matjus ütleb, et üldiselt mõjutas Nietzsche eesti haritlasi enne Esimest maailmasõda siiski algkeeles (saksa keeles) loetuna (Matjus, 2012b: 1). Erandiks oli vaid Grenzteini poolt tõlgitud ja ajalehes Olevik ilmunud osaline „Zarathustra“ tõlge. Alates Nietzsche „Vastkristlase“ tõlke ilmumisest Vabariigi ajal hakkas Nietzsche tõlgete mõju rohkem avalduma, kiiresti tekkisid diskussioonid nii „Vastkristlase“ kui Nietzsche filosoofia tõlgendamise teemal üldiselt.

3.4.4. René Descartes'i traktaadi „Arutlus meetodist“ tõlge 1936

Retseptsiooni prantsuse filosoofi René Descartes'i (1596–1650) kohta leiab Eesti ajakirjandusest juba 1892. aasta Postimehest, kus artiklis „Teadusest. Mõttetark Cartesius“ tutvustatakse juba lühidalt tema elulugu ning filosoofia põhijooni. R. Descartes'i nimetatakse juba selles anonüümselt ilmunud artiklis üheks maailma suurimaks mõttetargaks, dogmaatikuks ja uue mõttetarkuse isaks (Teadusest. Mõttetark Cartesius, 1892: 3). Ilmselt peeti seetõttu vajalikuks nii varakult tema filosoofiat artikli kaudu ka tutvustada.

Mis puudutab Descartes'i tervikteost „Arutlus meetodist“, siis selle tõlkis prantsuse keelest filosoof ja psühholoog Rudolf Kulpa³⁸ (1906–1997) 1936. aastal. Saatesõna on tõlkele kirjutanud filosoof Konstantin Ramul (1879–1975). K. Ramul ütleb, et tegemist on 300 aastat tagasi kirjutatud teosega (ilmus 1637 *P. T.*) ning kõne all olev ajastu tähistas usku piiramatusse inimhõimustesse, teaduse ja tehnika arengusse (Ramul, 1936: 5).

Esimeseks tõlke ilmumise põhjuseks ongi 300 aasta möödumine originaalteose

³⁸ Ülo Matjuse andmetel aitas teose tõlkimisele märkimisväärselt kaasa ka R. Kulpa abikaasa Helene Kulpa (1910–2005).

ilmumisest. R. Kulpa ütleb nimelt tõlke sissejuhatuses, et haritud maailm tähistab teose „Arutlus meetodist“ ilmumise juubelit Pariisi Filosoofilise Kongressiga (1937. aastal). Seegi tõendab tema sõnul, et Descartes'i mõtted on endiselt sama tähtsad, kui sadu aastaid tagasi. (Kulpa, 1936: 14) Saatesõnas on antud ka teisi põhjendusi, miks see teos tõlgiti. Ramuli sõnul võib filosoofiale läheneda erinevaid teid pidi – õppida filosoofia ajalugu, lugeda erinevate filosoofide filosoofiaid tutvustavaid monograafiaid (Ramul, 1936: 5). Kõige võluvam olevat aga ikkagi otsene kontakt filosoofide originaalteostega, mida siis käesoleva teose tõlge pakub:

„...ainult sel teel võime otseselt pilku heita filosoofilise vaimu „laboratooriumi“, aimata seda, kuidas siin on esmakordselt üles kerkinud ja valminud üksikud uued ja tähtsad ideed ja õpetused, tunda seda iga originaalset ja suurt filosoofilist süsteemi ümbritseva erilist isiklikku „aroomi“, mis iga ümberjutustuse puhul teise poolt peab paratamatult suurelt osalt kaduma minema.“ (Ramul, 1936: 5)

Ramuli järgi on niisiis otseseks kontaktiks originaalteosega ka tõlge.³⁹ Viimaseks teose tõlkimise põhjuseks on Ramuli sõnul see, et „Arutlus meetodist“ olevat muudest klassikalise filosoofia originaalteostest esmakordseks tutvumiseks lihtsam ja selgem. Seetõttu otsustaski kirjastus just selle filosoofia klassikutest esimesena „Filosoofilises seerias“⁴⁰ välja anda. Tõlge ise olevat R. Kulpa poolt silmapaistva hoolega tehtud. (Ramul, 1936: 5–6) Pole küll täpsustatud, milles see hool väljendub.

Tõlkija Rudolf Kulpa esitab tõlke sissejuhatuses esmalt Descartes'i eluloo, tutvustades ka teost „Arutlus meetodist“. R. Kulpa:

„Käesolev tõlge Descartes'i teosest „Arutlus meetodist“ on valmistatud Ch. Adam'i ja P. Tanner'i *Oeuvres de Descartes*'i väljaande VI köite järgi. Tol sajandil, millal Descartes kirjutas oma teose, mõeldi ja avaldati oma mõtteid teisiti kui tänapäev. Descartes kasutas oma mõtete väljendamiseks pikki perioode rohkete kõrval- ja kiillausetega, mille tõttu – kui veel arvestada meie filosoofilise ja teadusliku keele kujunematust – ta teose tõlkimine osutus tihtipeale päris keeruliseks ülesandeks. Kuid sellest hoolimata on püütud tõlkimisel kinni pidada täpsusest ja vältida raskepärasust – kuivõrd õnnestunult, see jäägu lugeja otsustada. Erilist tänu on tõlkija võlgu prof. K. R a m u l'i l e, kelle väärtuslikud näpunäited olid kindlustavaks toeks mõningais terminoloogilistes ja sisulistes raskustes.“ (Kulpa, 1936: 14)

Kulpa ütleb tutvustuses veel, et Descartes avaldas teose „Arutlus meetodist“ („Discours de la Methode“) 1937. aastal anonüümselt Leydenis (Kulpa, 1936: 9–10). Anonüümselt ilmus teos sellepärast, et vältida kiriku hukkamõistu Descartes'i suhtes. Descartes näitab Kulpa sõnul teoses oma meetodi kujunemist seostatuna oma elulooga. Descartes tutvustas seal

³⁹ Tänapäeval saab siiski öelda, et tõlgitud tekst/originaal ei ole tõlkes ikka päriselt kohal (Vt Sooväli, 2016: 210).

⁴⁰ „Filosoofilise seeria“ algatas Noor-Eesti Kirjastus 1935. aastal. Anti välja neli algupärandit ja kolm tõlget – tõlked Rene Descartes'i „Arutlus meetodist“ (1936), Gustave le Bon „Hulkade psühholoogia“ (1936) ning R. S. Woodworthi „Psühholoogilisi eluküsimusi“ (1937). (Möldre, 2012: 38)

lähemalt oma metafüüsika põhialuseid, ehk kuidas tõestada jumala ja inimese olemasolu. Selle juures kasutas ta põhimõtet *cogito ergo sum*. Samuti näitas Descartes teoses oma meetodi rakendatavust matemaatikas ja loodusteaduses (traktaatide „Dioptrika“, „Meteoorid“ ning „Geomeetriat“ kaudu). (Kulpa, 1936: 10) Kulpa lisab, et Descartes`i on nimetatud uue filosoofia isaks, kuna filosoofias algas temast alates uus ajajärk – filosoofia hakkas teoloogiast eralduma. (Kulpa, 1936: 12–13)

R. Descartes`i aastapäeva puhul peeti Tartu Ülikooli aulas ka mälestusõhtu, nagu võib lugeda Päevalehe kohalike teadete alt (1937). Korraldajaks oli Prantsuse Teaduslik Instituut. Descartes`i filosoofiast pidasid ettekanded näiteks A. Koort ja H. Periltz, kelle ettekande pealkirjaks oli „Descartes`ist ja teadusest“. (Kohalikke teateid, 1937: 7). Postimehes ilmus hiljem ka nende ettekannete sisukokkuvõte, kus vaadeldakse ka J. Cathala ettekannet Descartes`i tähendust tänapäevale. Ettekandes öeldakse, et tänapäevane tsivilisatsioon on üldjoontes kartesiaanlik, kuna põhineb samuti kriitilise mõistuse ja isiksuse hindamisel (Descartes, uusaegse...1937: 4). Viimasest ütlusest võib välja lugeda Descartes`i üldist tähendust ja olulisust ka Eesti kultuuri, kui selle tsivilisatsiooni ühe osa jaoks.

3.4.5. Artur Schopenhaueri teose „Elutarkus“ tõlge 1940

Artur Schopenhaueri (1788–1860) retseptsioon Eestis algab ajakirjanduse põhjal otsustades tema üksikute mõtteterade⁴¹ avaldamisega 19. sajandi lõpu ajalehtedes. Professionaalsema lähenemise Schopenhaueri filosoofiale võib leida alles Eesti Vabariigi ajast, filosoof Walter Freymanni (1883–1960) Postimehes (1924) ilmunud artiklist „**Moodne mõtteteadus. II Elu-filosoofia**“ (1924), kus W. Freymann ütleb, et Schopenhauer oli üks elufilosoofia alusepanijatest oma irratsionaalse ilmaprintsiibi ja tahte metafüüsikaga (Freymann, 1924: 2). Schopenhaueri üldise retseptsiooni kohta Eestis saab näiteks tuua huvitava artikli Päevalehes „**Kas käivad filosoofid oma õpetuse järele? Schopenhauer`i, Bacon`i ja Rousseau` sõnad ja teod**“ (1930), kus küsitakse, kas filosoofi eetilisel teoorial on väärtust, kui ta selle järgi ei ela. Ühe sellise filosoofina nimetatakse A. Schopenhauerit, kelle elu ja moraaliteooria vastuoludest tuuakse ka värvikaid näiteid⁴². Peale näiteid jõutakse artikli lõpus siiski otsusele, et filosoofiline eetika näitab vaid väärtuste tarvilikkust ning selle näitamiseks on vaja ainult loogilist mõtteteravust, mitte isiklikku eeskujut. (Kas käivad

⁴¹ Nt Postimehes avaldatud Schopenhaueri mõtteterast „Igal ühel on õigus teha seda, millega ta teistele meelehaiget ei sünnita. Schopenhauer“ (Mõtte-terad, 1895: 2).

⁴² Näide: „Schopenhauer jutlustab, et tuleb kanda iga teotust vabatahtlikult ja rõõmsa meelega, kuid praktiliselt teeb ta sellest järelduse, et ristib iga filosoofi, kes teda ei tunnusta, „kaabakaks“, „närukaelaks“ ja „idiodiks“ (Kas käivad filosoofid..., 1930: 2).

filosoofid..., 1930: 2) Niisiis tuleb artiklist välja, et Schopenhaueri moraaliteooria on hoolimata tema eluviisidest endiselt väärtuslik.

A. Schopenhaueri „Elutarkuse“ tõlke juurde tulles tuleb öelda, et see ilmus küllalt hilja, alles 1940. aastal. Tõlkijaks oli filosoof Leo Anvelt (1908–1983). L. Anvelt kirjutas ka „**Järelsõna**“, mida alustab Schopenhaueri elulooga. Teose originaal ilmus tema sõnul 1851. aastal (originaali pealkiri „Aphorismen zur Lebensweisheit“) raamatus „Parerga und Paralipomena“. Kirjastaja leidmisega oli probleeme, kuid tõlketeos äratas tähelepanu (Anvelt, 1940: 266). Tutvustatakse ka autori varem ilmunud peateost „Maailm kui tahe ja kujutlus“ (1819). Schopenhaueri metafüüsiline õpetus on Anvelti sõnul järgnev – maailm on pime tahe (tahe on üldine eksisteerimistung), mille olemusse kuulub rahuldamatus, valu (Anvelt, 1940: 268).

Üldiselt on Schopenhauer Anvelti sõnul ka haarav kirjanik, teosed pole vaid abstraktsed arutlused, neis on karakterit. „Elutarkusest“ paistab tema sõnul läbi autori elukogemus, see on selles mõttes isiklik teos, mis on tasakaalukalt ja tõsiselt kirjutatud. Ka vorm on õnnestunud, väljendus selge ja ilmekas. (Anvelt, 1940: 269–270) Schopenhaueri loomingu kohta olevat „Elutarkus“ küllaltki elusõbralik lähenemine, autor otsib siin abinõusid võimalikult talutavaks elamiseks, kannatuste vähendamiseks. Puuduseks on Anvelti sõnul Schopenhaueri liiga ühekülgne inimese-käsitus, pessimistlik veendumus inimese muutumatuses. Siin soovitatakse tõlkija Leo Anvelti poolt tutvuda vastukaaluks psühhoanalüüsi, analüütilise psühholoogia teostega (K. Holtzmeier, A. Adler jt.)⁴³, kus käsitletakse inimest muutuvana. (Anvelt, 1940: 270–271) Schopenhauer annab tema sõnul üldised elureeglid, aga need pole praktiliseks kasutamiseks piisavalt üksikasjalised.⁴⁴ Psühhoanalüüs õpetavat vasukaaluks rohkem enesetundmist. Üldiselt on Schopenhaueril teoses hoiatav stiil, kuigi Anvelti sõnul ei või neid õpetusi absolutiseerida, olevat Schopenhaueri mõtted siiski huvitavad ka kaasajal. Tõlge on ka lihtsama ja rahvalikuma sõnastusega, võõrsõnu on vähendatud arusaadavuse suurendamiseks. (Anvelt, 1940a: 272–274)

Tõlget arvustas ka Eduard Hubel (1879–1957) ehk kirjanik Mait Metsanurk Eesti Kirjanduses artiklis „**Kaks elutarkuse raamatut**“ (1940). Arvustuses võrreldakse Schopenhaueri „Elutarkust“ inglise loodusteadlase Sir John Lubbock'i (ehk Lord Averbury) „Elu rõõmudega“. Hubeli järgi on neil vastandlikud käsitlused elust, erinevad lähenemised ja ka sihtgrupp. Schopenhauer kirjutab arvustaja meelest kaine mõtlejana, lord Averbury aga

⁴³ A. Adleri mõtlemine on üldiselt metoodiliselt lähedane S. Freudi mõtlemisele, ent Adler rõhutab oma mõtlemise seotust ka Bergsoni filosoofiaga (Silberstein, 1939: 886).

⁴⁴ Ka Silbersteini järgi pole ei Schopenhaueri ega Nietzsche õpetustes piisavalt aitamistahet vastupidiselt Freudi õpetusele. Schopenhauer ja Nietzsche märgivad tema sõnul vaid ülevate tundmuste madalat tagapõhja. (Silberstein, 1939: 887)

entusiastina. Schopenhaueri teos sobivat seetõttu enam täiskavanuile ning Averbury oma noortele. Hubel kiidab ka Schopenhaueri stiili, Schopenhauer olevat parim saksa stilist ja kirjutavat erakordselt selgesti. Stiil on tõlkes Hubeli sõnul küll osaliselt kaduma läinud, aga tõlge on korralik. (Hubel, 1940: 299)

Kuna Schopenhaueri teose „Elutarkus“ tõlge ilmus siin võrdlemisi hilja (1940), nähtub esialgne retseptsioon sageli tema populaarsemate mõtteterade rohkes avaldamises, ehk püüdes tema elufilosoofilisest lähenemisest tõesti ellu rakendatavaid juhtnööre leida. Eespool mainitud artikli „Kas käivad filosoofid oma õpetuse järele“ põhjal on Schopenhaueri moraaliteooria tutvustamiseks ka siis väärtuslik, kui filosoofi seda enda elus ei rakendanud. 1935. aastal ilmunud teates „**Schopenhauer 75 aastat surnud**“ mainitakse lühidalt tema teose üldist suurt mõju ning et osast tema õpetuse pooldajatest on siiski hiljem tema vastased saanud (Schopenhauer 75 aastat surnud, 1935: 1). Tema õpetuse vastaseks saamise põhjuseid ei ole siin siiski mainitud. Schopenhaueri filosoofia mõjutas üldiselt tugevalt ka Friedrich Nietzsche mõtlemist. Lähemalt neid mõjusid aga siinkohal vaatlema ei hakka.

3.4.6. Oswald Spengleri retseptsioon Eestis 20. sajandi esimesel poolel

Oswald Spengler oli (1880–1936) siin käsitletud filosoofiliste teoste autoritest ainus, kelle elamise aeg ulatub vaadeldavasse perioodi ja kes isegi Eestit külastas. Leo Anvelti sõnul oli Oswald Spengleril suur mõju Euroopas just tänu teosele „*Öhtumaa allakäik*“⁴⁵ (Anvelt, 1940: 6). Siingi äratas teos suurt tähelepanu, kuigi peamiselt algkeelsena. Teose esimese osa originaal ilmus 1918⁴⁶, teine osa 1922. Spengleri kohta on 1920ndatest alates Eesti ajakirjanduses ilmunud mitmeid käsitusi. „*Öhtumaa allakäigu*“ originaali teise osa ilmunise puhul ilmus ka siinses Päevalehes (1922) Johannes Semperilt pikem artikkel „*Öhtumaa languse II jagu*“. 1920ndatel ilmus Eesti ajakirjanduses Spengleri kohta teisigi käsitusi. Postimehes ilmus V. Kupfferilt artikkel „Ettekuulutusest, Spenglerist ja meie tulevikust“ (1922). Mainida saab veel Hans Oldekopi „Oswald Spengleri ajaloo morfoloogiat“ (1923) Ajaloolises ajakirjas, Julius Genssi „Oswald Spengleri kunsti-vaated“ (1924) Loomingus ning Anton Hansen Tammsaare artiklit „Oswald Spengleri „*Öhtumaa langus*““ (1925) ajakirjas Vaba Sõna. Enamikku eespool nimetatud artikleid on põhjalikumalt vaadelnud Ülo Matjus artiklis „Spengleri „*Öhtumaa allakäigu*“ tulemisest Eestisse: Tagasivaateid“ (2016).

⁴⁵ Teose pealkirja on tõlgitud ka „*Öhtumaa languseks*“ (nt Semper „*Öhtumaa languse II jagu*“). V. Kupffer tõlgib sõna *Untergang* loojaminekuna (Vt Kupffer 1922: 3).

⁴⁶ Teose esimese osa ilmunisest on seega praeguseks möödunud täpselt 100 aastat.

„Õhtumaa allakäigu“ tõlkis Leonhard Vahter eestikeelse referaadina alles 1940. aastal ja kirjutas teosele ka eessõna. Niikaua loeti Spenglerit ikkagi saksa keeles, retseptsioon põhineb ka siin suures osas ikkagi algkeelsel teosel. Vaatlen siin lisaks Ülo Matjuse poolt vaadeldud L. Vahteri koostatud referaadi eessõnale ja J. Semperi artiklile „Spengler'i „Õhtumaa languse“ II jagu“ ka mõnda artiklit, mis on lähemalt käsitlemata – näiteks Vassili Kupfferi „Ettekuulutusest, Spenglerist ja meie tulevikust“ ning Hans Rebase (Rbn) „O. Spengleri kõnet“. Viimased artiklid käivad küll originaalkeelsete teoste kohta. Vaatlengi Spengleri retseptsiooni selles mõttes eelnevatest erinevalt, et käsitlen J. Semperi, V. Kupfferi ja N. Andreseni arutlusi Spengleri „Õhtumaa allakäigu“ kohta eelkõige selles mõttes, kuidas autorid püüdsid Spengleri õpetust Eesti kultuuri ja poliitikasse rakendada. Seda on Spengleri retseptsiooni kaudu ka hästi näha, sest suurem osa tema retseptsioonist vaatleb kultuurilis-poliitlist vastuvõttu siinmail. Ainuke tervikteose tõlge „Õhtumaa allakäik“ ilmus alles 1940 ning selle retseptsiooni oli vaadeldaval perioodil ka vähe.

3.4.7. Oswald Spengleri teose „Õhtumaa allakäik“ tõlge 1940

„Õhtumaa allakäigu“ originaali I osa („Der Untergang des Abendlandes“) ilmus 1918. aastal, teine osa 1922. aastal. Eestikeelse tõlke tiitellehel on kirjas, et Oswald Spengleri „Õhtumaa allkäigu“ (1940) tõlge (referaat) ilmus Eesti Kirjanduse Seltsi seerias „Elav teadus“ Tartus 20. juulil 1940. Teose tõlkis ning **eessõna** kirjutas poliitik Leonhard Vahter (1896–1983). Vahter räägib tõlke sissejuhatuses Euroopa poliitilise olukorra halvenemisest ning liberalismi ja demokraatia taandumisest. Oswald Spengler otsib tema sõnul neile nähtustele maailma ajaloo kaudu filosoofilist põhjendust ning jõuab masendava prognoosini Euroopa kultuuri langusest. Teose ilmumine tekitas Vahteri sõnul suurt tähelepanu ning vastuolulisi arvamusi. (Vahter, 1940: 5–6) Spengleri käsitus Euroopa kultuuri allakäigust vastandus tema sõnul üldisele optimismile, usule tehnika ja inimhõimuse kõikvõimsusesse, ka marksistlikele õpetustele, mis ennustasid üldist rahu ja õnne. (Vahter, 1940: 6) Spengleri töö menu on Vahteri sõnul seletatav sellega, et esimene Maailmasõda oli positiivse suhtumise kõikuma löönud (Vahter, 1940: 6–7). Lühidalt tutvustab ta Spengleri käsitlust kultuuride vaheldumisest, nende arengu võrdlemisest organismi elukäiguga – Spengleri järgi kultuur sünnib, õitseb ja sureb. Kultuuri arengukäik on paratamatult ette määratud, sündimine määrab juba tema arengu edasise kulgemise. (Vahter, 1940: 7–8)

Vahter iseloomustab Spenglerit pigem kunstniku ja filosoofina, kes ei uuri pisasju ega kogu ajaloolist materjali. Spengler olevat suurejoonelise süsteemi looja, milleks kasutab

pigem intuitsiooni. (Vahter, 1940: 7). Siit tulenevad ka tema ühekülgsed üldistused (Vahter, 1940: 9). Lühidalt tutvustab Vahter ka Spengleri ajaloo filosoofia vastast kriitikat. Selle vastasteks on muidugi tuleviku suhtes positiivselt meelestatud kommunistid, fašistid ning ka demokraatlikud idealistid. (Vahter, 1940: 11) Vahter toob esile ka sotsialistliku teoreetiku Günther-Gründel vastuväited Spenglerile, kelle meelest Spengleri ajaloo filosoofia kehtib vaid mineviku kohta. Vahter ütleb, et Günther-Gründeli meelest on Öhtumaa kultuur just tõusmas, seda tõendavat loodusteaduste areng ja rassihügieen. (Vahter, 1940: 11)

Ehkki teose tervikuna eestindamine pole Vahteri sõnul võimalik, on põhituum refereeris siiski kokku võetud. Spengleri stiili ja mõtet on samuti võimalikult palju säilitatud. (Vahter, 1940: 6)

1922. aasta Päevalehes ilmus Johannes Semperi artikkel „**Spengler'i „Öhtumaa languse“ II jagu**“. Ehkki artikkel on Semperi tõlgendus Spengleri „Öhtumaa allakäigu“ teise osa originaali kohta sobib see jätkuks esimese osa tõlke eessõnale. Samuti on see üks esimesi pikemaid Spengleri kohta käivaid artikleid ajakirjanduses.

Semper leiab arvustuses, et üldiselt on „Öhtumaa languse“ teine osa sarnane esimesega. Ka siin paigutatakse tema sõnul ajaloolisi fakte omavoliliselt teatud skeemi. Spengleri teose üheks põhiideeks (keskmõtteks) olevat Semeri järgi *d u a l i s m* (olemasolu ja ärkvelolu, aja ja ruumi, ajaloo ja looduse vahel jne). Spengler arendab Semperi sõnul edasi Bergsoni vastandusi (instinkt ja mõistus ning aeg ja ruum) ning eitab teooriate olulisust ajaloos. Mõte ei oma Spengleri meelest ajaloos osa, kuigi Spengleri sõnul tema ajal seda palju arvatakse. Ajalugu ei saa tema meelest mõjutada mõtte, moraali ja usu kaudu ega isegi hinnata: „Ajalugu ei saagi hinnata, ta on teisel pool head ja kurja⁴⁷, ta on teisel pool põhjusi ja mõjusid“ (Semper 1922, 169: 5). Semper kritiseerib Spengleri ütlust, et inimese vaim ei avalda ajaloole mõju. Spengleri eksitus tuleneb Semperi sõnul sellest, mida ajalooks pidada. Spengleri ajaloo määratlus ei hõlma tema sõnul kogu ajalugu oma mitmekesisuses ning seega ei kehti ka tema järeldus inimvaimu mõju puudumise kohta kogu ajaloole. Kuna Spengleril valitseb ajaloo üle paratamatus, saatus, ei tule ajalugu Semperi sõnul uurida mitte kausaalselt, vaid füsioloogiliselt. (Semper 1922, 169: 5)

Teises osas eristab Spengler Semperi sõnul ka primitiivsed kultuurid täiskultuuridest. Esimesed on juhuslikuma arenguga, täiskultuurid arenevad aga organismi sarnaselt. Üldiselt ei saa aga ka teose uuest osast Semperi sõnul teada, mis on ikkagi kultuur, selle arenemine ja ülesanne. Spengler puudutab Semperi sõnul siin ka teose esimese osa puhul kritiseeritud teemat, ehk Spengleri väidet kultuuride mõju puudumisest üksteisele. Ükski kultuur ei ela

⁴⁷ Siin võib näha Nietzsche mõju Spenglerile.

Spengleri sõnul teises edasi, väliselt võetakse küll midagi üle, aga sisu on erinev. Juba valikus, mida üle võetakse, avaldub Spengleri öeldes aja hing. (Semper 1922, nr 169: 5)

Spengleri sõnul olevat praegu Euroopa kultuuri languse ajajärk. Semper ütleb, et Spengleri ainus lootus ongi nüüd tema teooria järgi olemasoleva kultuuri lagunemine, et uus saaks idaneda, selleks järgnevad temalt ka poliitilised juhtnöörid. Ajaloo väärtus olevat Spenglerile Semperi sõnul vaid oma teooriale kinnituse leidmise materjalina.

Semper: „...tervest raamatust käib läbi suur mure senise valitseva kihi kadumisest ja hirm uute jõudude asemele astumisest. Poliitiline tänapäeva mure, mida mitte sellevõrra s a a t u s ei määra, kui just olud oma kausaalsusega, on Spengleris väärtuste astmiku loonud, millega ta ajaloost teeb vastava muinasjutu. Spengler on kunstnik enne muud.“ (Semper, 1922, 170: 5)

Semper ütleb veel, et raamat toetub paradoksile. Ehkki Spengleri meelest ei allu ajalooline areng vormelitele ja loogilistele tõdedele, loob ta ise samuti erinevate näidete abil tõestatud süsteemi, mis pretendeerib absoluutsele tõesusele. Väide kultuuride arenemisest peaks olema absoluutne tõde, et teos võiks teaduslikkusele pretendeerida. Spengleri „Õhtumaa allakäik“ ongi Semperi meelest pigem kunstiteos kui teaduslik teos. (Semper, 1922, 170: 5)

Spengleri õpetuse tähendust Eesti kultuurile on vaadelnud eradotsent Vassili Kupffer⁴⁸ Postimehe artiklis „**Ettekuulutusest, Spenglerist ja meie tulevikust**“ (1922). Spengleri „Õhtumaa languses“ esitatud vaateid kultuurile seostatakse siin artiklis Eesti tulevikuvaadetega ühe osana läänemaa kultuurist. Kupfferi meelest tuleks kõigepealt sõna *Untergang* tõlkida loojaminekuks (mitte hukkamiseks), vaadelda seda loomuliku lõppemisena (*Sonnenuntergangi* eeskujul) ning käsitleb seejärel lühidalt Spengleri õpetust kultuuride elukäigust – sünnist, arengust ja hääbumisest ehk loojumisest. Kupffer ütleb, et Spengleri õpetuse järgi on kultuur nagu organism, mis sünnib, areneb ja sureb. Lääne-Euroopa kultuuril kui samuti ühel organismil pole selles suhtes eeliseid teiste kultuuride ees, Spengler kuulutab tema sõnul ette, et ka see kultuur järgib sama arengukäiku.

Kupffer pole selle ettekuulutusega nõus, eriti sellega, et ka Eesti võiks läänemaa kultuuri osana sama rada käia. Eestlased on tema sõnul alles hiljuti hakanud Lääne-Euroopa kultuurist osa saama. Nüüd peaksid nad koos sellega läbima viimased, tardunud tsivilisatsioonivormid, saamata oma kultuuri algeid edasi arendada. Kupffer leiab, et Eestil võib olla ka teistsugune tulevik, ta loodab koguni, et uus kultuur võiks sündida just Eesti pinnal. Kuigi Spengleri järgi lõpeb kultuur suurlinnas, pakub Kupffer välja võimaluse, kus suurlinnad Euroopast üldse kaovad. Siis ei lähe Spengleri ennustus täide. Kupffer loodab, et tehnika areng päästab Lääne-

⁴⁸ Eradotsent V. Kupffer on nt kirjutanud ka Postimehes (1926, 27.VI) teemal „Kas on Einsteini relativiteedi teooria ümber lükatud?“

Euroopa kultuuri loojumise rada käimast ning uus kultuur võib sündida ka väikeriigi pinnal. (Kupffer, 1922: 3) Üldiselt öeldes pole Kupffer rahul Spengleri õpetuse võimalike negatiivsete tagajärgedega Eesti kultuurile ning püüab leida võimalust, kuidas Eesti kultuur saaks Spengleri süsteemi raames positiivse väljundi leida – kui ka läänemaa kultuur loojub, võib uus kultuur sündida Eesti pinnalt.

Spengleri õpetuse poliitilist retseptsiooni Eestis leiab Nigol Andresenilt, Marxi ja Engelsi „Kommunistliku manifesti“ 1929. aasta tõlke saatesõnast ajakirjast Rännak pealkirjaga „**Kommunistlik manifest ja meie. Saatesõna uue väljaande juure**“ (1929). Andresen hindab siin Spenglerit „tagurluse apostliks“, lausa soolapuhujaks, kes ei paku ühiskonna parandamiseks ravi (sotsialism aga küll):

„Sotsialism on kõige elujaatavam ja kõige optimistlikum elukäsitlus, mis on olemas. Küllalt palju ühiskonna-arste on annud diagnoosi praegusele haigele ühiskonnale – kuid arstimistee? Kas lüüa käega tagurluse apostli Oswald Spengleriga, võtta lauluraamat ja minna kirikusse suure hingepalve pidamiseks – või leida tee ratsionaalseks arstimiseks, nõutlemata soolapuhujatega.“ (Andresen, 1929: 70)

Andresen hindas Spengleri õpetust vaid praktilise poliitilise kasulikkuse ja rakendatavuse seisukohast ning leidis, et see ei kõlba, kuna ei paku praktilisi positiivseid vastuseid, on liialt pessimistlik. Väljaspool seda praktilist eesmärki ta ei paistnud teost hindavat isegi kunstiteosena mitte, nagu Semper seda tegi. Samuti ei püüa Andresen sarnaselt Kupfferile Spengleri teooria raames selle parandamiseks lahendusi leida.

Oswald Spengler külastas 1924. aastal ka Eestit ning pidas loengu Mustpeade Maja klubi saalis, mida Rbn ehk poliitik ja ajakirjanik Hans Rebane (1882–1961) kajastab ka Päevalehes artikliga „**O. Spengleri kõne**“ (1924). Rebane ütleb, et Spengler olevat praegu populaarne mõtteteadlane. Ilmasõjast tingitud meeleolud on tema tõusu soodustanud, harilikel aegadel poleks tema teos „Untergang des Abendlandes“ („Läänemaade hukkaminek“ – Rebane kasutab siin vastandina Kupfferi loojumise mõistele seda – *P. T.*) ilmselt nii mõjukaks saanud. (Rebane, 1924: 4) Rebane seletab Spengleri järsku edu sellega, et Esimese maailmasõja järel juureldi sõja hävitustöö põhjuste üle, Spengleri teose pealkirigi näib olukorda seletavat. Spengler ei kirjutanud muidugi oma teoses Läänemaade kultuuri hukkaminekust, „hukkaminek“ võib olla ka täienemine. Spengler rääkivat üksikutest k u l t u u r i d e s t mitte üksteisele järgnevatena, vaid p a r a l l e l s e l t vaadeldavatena. Iga kultuur kestab Spengleri sõnul ligi 1000 aastat ning siis täieneb (saab hukka). (Rebane, 1924: 4)

Kõnes Mustpeade Majas Spengler Rebase sõnul oma filosoofia põhijoontest siiski ei

rääkinud, hoopis rahvust määravatest mõistetest – rassist ja keelest.⁴⁹ Lühidalt kokku võttes ei määra rassi mitte materialistlikud, vaid h i n g e l i s e d omadused. Vaimseid omadusi arendav rahvas peaks valitsema teiste üle. Spengler analüüsis Rebase sõnul ka keelt, praegu toimuvat keelte grammatikate lagunemine, keel läheb üle grammatika piiride, laseb end hingest juhtida. (Rebane, 1924: 4) Samuti vaadeldi küsimust, kuhu rahvusena areneme. Ameeriklased ei „amerikaniseeru“ Spengleri meelest, vaid lähenevad hoopis i n d i a a n l a s t e tüübile! Lääneeurooplased lähenevad aga ehk ida rahvastele. (Rebane, 1924: 4)

Spengleri originaalteoste ilmumise puhul kirjutati siin arvustusi edaspidigi. 1931. aasta 3. augustil ilmus nt „Päevalehes“ arvustus „**Katastroofi filosoofia**“ Spengleri samal aastal ilmunud teose „Der Mensch und die Technik, Beitrag zu einer Philosophie des Lebens“ kohta. Postimehe joonealuses märkuses „**Spengler ajaloo mõttest**“ (1933) märgitakse veel teose „Otsustavad aastad“ ilmumist Spenglerilt. Selle teose kohta ilmus Päevalehes ka arvustus „**Ülemlaul barbaarsusele. Märkmeid Osvald Spengleri raamatu „Jahre der Entscheidung“ puhul**“ (1933) Scriptori nime all, kelle arvamus Spenglerist võtab kokku järgnev tsitaat: „Et viia Saksa rahvast maailmavalitsemisele sõdade kaudu, selleks ei ole Spengleril kahju millestki, ei inimelude ega kultuurivarade hukkumisest. Elagu barbaarsus! – kõlab Spengleri juhtmõte.“ (Scriptor, 1933: 4) 1936. aastal ilmus Päevalehes nekroloog O. Spenglerile „**Kuulus filosoof surnud**“. Siin mainitakse muuhulgas, et teos „Õhtumaa langus“ on saanud Nietzsche auhinna (Kuulus filosoof surnud, 1936: 5). Üldiselt ei saa eitada ka Nietzsche suurt mõju Spenglerile.

3.4.8. Näited erinevate filosoofiliste tõlketeoste retseptsioonist 1918–1940

Järgnevalt toon mõned näited selle perioodi ajal ilmunud erinevatest (ka erinevate piirialade) filosoofiliste teoste tõlgetest nende retseptsiooni kaudu. Tõlketeoste ja arvustuste valiku aluseks on teose üldine olulisus ning laiema pildi andmine erinevatest sel ajal ilmunud filosoofiliste teoste tõlgetest. Arvustuste valiku puhul on oluline ka nende haakuvus juba töös käsitletud teemadega ning üldine kvaliteet. Kõigepealt alustan filosoofia ajaloo alase esimese tõlkega.

Eesti Kirjanduses (1939) ilmus H. Jõulmaalt arvustus Ameerika ajaloolase Will Durant'i (1885–1981) mitmeosalise teose „**Lood filosoofia ajaloost I–V**“ (1936–1938) tõlgete kohta. Selles arvustuses käsitletakse mitmeid käesolevas töös eelnevalt esinevaid autoreid ka selle

⁴⁹ Rassi temaatikat on Spengler käsitlenud „Der Untergang des Abendlandes“ (1922) teises osas. Ilmselt tutvustas Spengler ka siin ettekandes osaliselt „Õhtumaa allakäigu“ 1922. aastal ilmunud teist osa.

nurga alt, kuidas neisse sel ajal on suhtunud ja neid tõlgendatud. Jõulmaa ütleb tõlke kohta üldiselt, et see on korraliku õigekeelsusega, tõlge ise olevat asjatundlikult tehtud. (Jõulmaa, 1939: 375). Teose tõlkis filosoof Leo Anvelt, seega on viimases märkuses öeldu igati õigustatud. Jõulmaa ütleb veel, et teos on elulähedane ning vaimukalt ja piltlikult esitatud. Seejärel tutvustab ta ükshaaval, milliseid autoreid mingis köites esitletakse. (Jõulmaa, 1939: 374–375) Teoses käsitletakse tema sõnul üksikuid filosoofilisi probleeme, millest ülevaade pole süstemaatiline. Puudulikult olevat Jõulmaa sõnul käsitletud ka keskaja filosoofiat. Vähe on käsitletud ka Descartes'i, Hume'i, Hegelit, selle asemel olevat liiga palju räägitud Voltaire'st, Nietzschest ja Schopenhauerist. Siinkohal annab ta ka ülevaate, mida nendest autoritest arvab, mida on sel ajal neist arvatud:

„Liiga heldesti on ruumi lubatud Voltaire'ile, Nietzschele ja eriti laia publiku poolt palju loetud Schopenhauerile, kuigi „akadeemilisema“ filosoofia paistel „kõikide aegade suurim publitsist“ Voltaire, maailmale omi isiklikke äpardusi kättemaksev Schopenhauer, jah, ja mõnede arvates isegi omade nõrkuste eest põgenev Nietzsche ei anna välja täit filosoofi mõõtu. (Jõulmaa, 1939: 375)

Siit tuleb välja, et Nietzschet (ega ka Schopenhauerit) ei peetud omal ajal üldiselt traditsioonilises mõttes filosoofideks. Jõulmaa kritiseerib ka Nietzsche õpetuse esitust Durant'i poolt teoses „Lood filosoofia ajaloo“. Lugeja võiks tema sõnul küsida: „Või ons Nietzsche „igavese taastuleku“ idee ainult „haiglane fantaasia“, „jube-kummaline katse viimisel minutil päästa usk surematusse“? Uuemate uurimuste⁵⁰ järgi on see vist orgaaniliselt tuletatud süsteemi muudest osadest.“ (Jõulmaa, 1939: 375) Jõulmaa leiab, et „Lood filosoofia ajaloo“ võiksid olla ka koolis käsiraamatuiks. Kas neid ka tegelikult jõuti sel perioodil koolides kasutusele võtta, ei ole teada.

Järgnevas arvustuses on põgusalt juttu filosoofiliste mõistete tõlkimisest. Tegemist on **Eino Kaila** teose „**Mis on „hing“?: isiksuse bioloogilised alused**“ (1934) tõlkega, millele kirjutas eessõna pedagoogikateadlane Aleksander Elango (1902–2004). Elango ütleb, et Kaila on teoreetilise filosoofia professor, kelle vaated toetuvad just Saksamaal populaarsele kujundipsühholoogiale (*Gestaltpsychologie*). Tõlkest olevat mõned peatükid ka välja jäetud, refereeritud. Mitmetähenduslikku mõistet „hing“ olevat siin kasutatud teema rahvalikumaks tegemiseks, tähistab teoses „holistilise“ isiksuse mõistet. Elango märgib, et eesti keeles pole paremat oskussõna hetkel võtta. (Elango, 1934: 5). Eesti Kirjanduses ilmus arvustus Leo Anveltilt ka „**Prof dr. Eino Kaila „Mis on „vaim“?: vaimse isiksuse kujunemine ja ühiskond**“ (1936) kohta. Teose eestistas jälle A. Elango (1935).

⁵⁰ Jõulmaa peab silmas Koorti teost „Kaasaegset filosoofiat“ (1938).

Näide teadusfilosoofilise teose arvustusest leidub eessõnas **Henri Poincaré** teosele „**Teadus ja hüpotees**“ (1936). Tõlke on algupärandi 1932. a. väljaande järgi teinud keemik Jaan Kalviste (1898–1936). Eessõnas ütleb Kalviste, et H. Poincaré mõtlemisele olevat omane sügav kriitiline filosoofilisus. Loodusteaduste ja ka matemaatika filosoofiat käsitlevates teostes oskab Poincaré Kalviste sõnul analüüsida teravmeelselt nii kergemaid kui keerulisemaid probleeme. Poincaré filosoofiliste vaadetega olevat seotud ka matemaatikas esinev „intuitsionistlik“ vool. (Kalviste 1936: 6) Kalviste ütleb, et teos „Teadus ja hüpotees“ on eriti huvitav just selle poolest, et ta näitab taset, milleni loodusteaduslik filosoofia oli jõudnud viimsel hetkel enne relatiivsusteooria sündi“ (Kalviste 1936: 7).

Loodusteadusliku-ühiskonnafilosoofilise teose näiteks on **Maurice Maeterlinck** „**Termitide elu**“ (1931) Marta Sillaotsa tõlkes. Botaanik August Vagalt (1893–1960) ilmus selle tõlketee kohta ka arvustus Eesti Kirjanduses (1932), kus ta ütleb:

„Belgia kirjanik M. Maeterlinck on püüdnud kokku koguda kõik andmed, mis loodusuurijad nende putukate kohta on avastanud, ja anda ülevaade kõigist nende elutoiminguid. Pea-ülesandeks autorile pole siiski nende toimingute kirjeldamine. See on ainult aluseks autori filosoofilistele arutlustele elust, saatusest ja ühiskondlikkudest vahekordadest. Putukate ühiskondlikust elust otsib ta sarnasust inimeste ühiskonnaga.“ (Vaga, 1932: 299) [...] „Nii siis pole käesolev raamat põhilaadilt mitte loodusteaduslik, vaid filosoofiline. Filosoofina läheb M. Maeterlinck otsuste tegemises palju kaugemale kui loodusteadlased. Näiteks katsudes leida põhjust, mis hoiab koos termitide pesa ja juhib kõiki otstarbekohaselt kooskõlastatud toiminguid selles, jõuab autor arvamisele, et termitide pesa, kuigi see koosneb tuhandeid putukaist, tuleb lugeda üheks organismiks, nii kui miljoneist rakest koosnev inimkeha on üks organism. Ühiskonda on üksiku organismiga võrrelnud ka loodusteadlased, nt. O. Hertwig (Der Staat als Organismus, 1922), kuid M. Maeterlinck ei lepi ainult võrdlemisega, vaid läheb täieliku samastamiseni. Filosoofina opereerib M. Maeterlinck mõistetega, mis on loodusteadusele võõrad, näit „elundite instinkt“, „ülemaailmne hing, millega meie alateadvus veel on ühenduses“ jne.“ (Vaga, 1932: 300).

Tõlked ida filosoofiast.

Juba 1901. aastal ilmus esimene ida filosoofia tõlge siin. See oli Kong Fuzi „Raamat vanemate auustamisest: Con- fu- tse õpetus“. Eesti Vabariigi ajal ilmus samuti mitu tõlget ida filosoofiast. Kõigepealt ilmus Vana-Hiina filosoofi Kong Fuzi (Konfutsiuse) (551 eKr–479 eKr) teose „Elu tee: Kung Fu Tse` üldine kord“ (1928) tõlge, mille tegi Ku Hung-Ming`i inglisekeelsest tõlkest Al. Martinson (Marand) (ERRB, 1918–1940, 2012:10125). A. Martinson kirjutas ka sissejuhatuse, tõlge ilmus Pärnus (kirjastuses Oma).

Kirjanik ja ajakirjanik Karl August Hindrey (1875–1947) kirjutas Päevalehes sellele tõlkele ka arvustuse „**Elu tee. (Kung=Fu=Tse` üldine kord)**“ (1928). Hindrey ütleb, et kuigi raamat esmapilgul võõristust võib tekitada, leidub seal mitmeid vanu tarkusi ja mõisteid

(tõsidus, täpsus, auväärlikkus, takt, peensus, mõistus, selgus, lahkus, heatahtlikkus jne), mille üle mõtisklemine ka kaasajal huvi pakub. Hindrey tsiteerib Konfutsiust (küll viiteta leheküljele):

„[...] Sellepärast on valitsevast seisusest mehele tarvilik oma isiklikku eluviisi ja iseloomu paremaks arendada“ [...] või „kuigi üks mees võib riigi valitseja koha peal olla, ometi ei või ta ilma sellekohaste kõlbliste omadusteta enese hooleks võtta muudatusi teha maksvates kõlblistes ja usulistes väärtustes.“ Hm! Riigikogu majesteet!“ (Kong Fuzi, 1928 / Hindrey, 1928: 6).

Viimane märkus Hindreylt („Hm! Riigikogu majesteet!“ – Hindrey, 1928: 6) näitab arvatavasti seda, et ka kaasaja poliitikud võiksid Konfutsiuse õpetusest eeskuju võtta. Seegi on kaudne soovitus filosoofilise õpetuse (poliitilisse) elusse rakendamiseks. Teos ongi tema sõnul oluline kõlbluse arendamise seisukohalt ning muidugi ka usufilosoofiaga tegelejatele. K. A. Hindrey ütleb, et pole küll vaadelnud tõlke täpsust, aga märgib keelelise täpsuse suurt tähtsust filosoofilise terminoloogia nüansside mõistmise jaoks. (Hindrey, 1928: 6)

Samuti ilmus Eesti Vabariigi ajal teise Vana- Hiina filosoofi Lao-Tse (Laozi) (571eKr–471 eKr) „Dao-De-Džing: Tao-Te-King`i“ tõlge (1937). Tõlke tegi inglise- ja soomekeelsete väljaannete järgi Aug. Wesley, eessõna kirjutas B. Parm (ERRB, 1918–1940, 2012: 11647).

Nagu Vabariigi ajal ilmunud tõlketoste retseptsioonist ja bibliograafiast näha, ilmiski suurem osa filosoofilisest tõlkekirjandusest sel perioodil. Ka siin käsitletavatest tõlketestest (F. Nietzsche, R. Descartes`i, A. Schopenhaueri, O. Spengleri ja osaliselt ka K. Marxi teostest) ja retseptsioonist on suurem osa pärit sellest perioodist. Üldiselt võtan sellel perioodil ilmunud tõlkekirjanduse retseptsioonist leitu kokku retseptsiooni üldkokkuvõttes peale Nõukogude ja Saksa okupatsioonide ajaperioodide vaatlemist.

Järgnevalt vaatlengi lühidalt esimese Nõukogude okupatsiooni ja Saksa okupatsiooni ajal ilmunud filosoofilisi tõlkeid.

3.5. Filosoofiliste teoste tõlked esimese Nõukogude okupatsiooni ajal 1940–1941

Nõukogude okupatsioon algas 21. juulil 1940. aastal. Üldiselt ilmus perioodil 1940–1941 vähe kirjandust, ka filosoofilisi tõlketekste. Rein Ruutsoo sõnul hävitati sel perioodil ka varasemaid filosoofiaraamatuid põhjalikult, sest nad ei sobinud uue ideoloogiaga. Ruutsoo ütleb, et kuna „[...] meie rahvuskultuuri filosoofiline tuum oli suhteliselt hõre, siis oli okupatsioonivõimude ülesanne Lenini-Stalini töödest eesti kultuurile uue *telose* kujundamine

suhteliselt kergem kui enamikus Kesk-Euroopa riikides.“ (Ruutsoo 2001: 266). Eesti kultuuri ümberkujundamist on siiski rohkem näha teise Nõukogude okupatsiooni ajal, sest esimene okupatsioon kestis siiski lühiajaliselt.

Eero Loone sõnul tõlgiti Nõukogude ajal üldiselt palju, see käib ka filosoofia kohta. Eestis seevastu tõlgiti tema sõnul filosoofiat väga vähe (Loone 2002: 32). Eesti keelde tõlgiti Loone sõnul Marxi ja Leninit, kellest viimane polnud filosoof (Loone 2002: 33). Loone väitel on poliitika osatähtsus totalitaarses ühiskonnas filosoofia kujundamisel peamiseks teguriks (Loone, 2002: 20). Saab öelda, et ka tõlketeoste valiku määras suuresti valitsev poliitiline võim.

Esimese filosoofilise leksikoni tõlkimine (1941) ja selle järgnevad trükid (1945 ja 1946) tõendavad, et sel perioodil hakati agaralt tõlkima filosoofilist teatmekirjandust. Rosentali „Lühikese filosoofilise leksikoni“ tõlkisid eesti keelde Rudolf Kulpa ja Leo Anvelt. Ülo Matjus märgib, et leksikoni venekeelse väljaande toimetajad P. Judin ja M. Rosental olid Stalini „õukonnafilosoofid“ ning et R. Kulpa ja L. Anvelt olid mõnes mõttes sunnitud ka sellistest teostest tõlkeid tegema, sest uue võimu ajal ei saanud enam nii vabalt filosofoerida (Matjus, 2016b: 300).

T. P. initialsallide all ilmus ajalehes Sirp ja Vasar leksikonile ka tutvustus: „**Teade. „Ilmub „Lühike filosoofiline leksikon“, Tõlge M. Rosentali ja P. Judini toimetatud vastavast venekeelsest teosest“** (1941). Lühikeses filosoofilises leksikonis näidatakse artikli autori T. P. sõnul, kuidas mõelda dialektiliselt. Kritiseeritakse formaalset loogikat öeldes, et viimane kuuluvat minevikku, nüüd loevad niiöelda tegelikud põhjused ja vahekorrad. Rõhutatakse filosoofia elulisust. Leksikon annab T. P. sõnul marksistlikku maailmavaadet edasi, olles kasutatav ka marksismi käsiraamatuna. (T. P. 1941: 5).

Perioodil 1940–1941 ilmusid filosoofiliste teoste tõlgetest Mark Moissejevitš Rosentali ja Pavel Judini „Lühike filosoofiline leksikon“ (1941), Mark Moissejevitš Rosentali „Marksistlik dialektiline meetod“ (1941, 1. ja 2. tr.) ning Jossif Stalini „Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist“ (1940). Põhiliselt ilmuski marksistlik-leninistlik kirjandus.

3.6. Filosoofiliste teoste tõlked teise Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944

Kuigi ajaliselt kestis Saksa okupatsiooni aeg Nõukogude okupatsiooni ajast kauem, sel ajal filosoofiliste teoste tõlkeid iseseisva trükisena ei ilmunud. Üldiselt hävitati sel perioodil ka Nõukogude okupatsiooni ajal ilmunud kirjandust.

Perioodi üldist hoiakut on näha ajakirjanduses ilmunud artiklite pealkirjadest. Näiteks

ilmus Postimehes artikkel „Marksismi loojak“ (1941), mille autoriks on tõenäoliselt Karl August Hindrey [KAH]. Teisi iseloomulikke pealkirju sellest perioodist: „Marx ja Lenin „kontrevolutsioonilised kahjurid“ Järva Teatajas (1943), „Marx ja Lenin „kahjurid““ ajalehes Sakala (1943) ning „Euroopa hukutajad“ Postimehes (1944).

Siinkohal lõpebki ülevaade erinevatel perioodidel ilmunud filosoofiliste tõlketeoste retseptsiooni kohta. Järgnevalt toon kokkuvõtvalt kirjeldades välja mõned üldised jooned tõlketeoste retseptsioonist.

3.7. Kokkuvõte filosoofiliste tõlketeoste retseptsioonist

Käesolevas peatükis võtan üldistavalt kokku eelnevalt vaadeldud tõlketeoste retseptsiooni. Kuna eelnev retseptsiooni tutvustus oli juba küllaltki mahukas, keskendun siin vaid selle kõige üldisematele ning olulisematele joontele.

Nagu eespool öeldud, vaatlesin filosoofiliste teoste tõlgete tulekut eesti keelde ning nende retseptsiooni kuni 1944. aastani. Samuti ütlesin, et põhiliselt kuulusid uuritud tõlked ning nende arvustused Eesti Vabariigi aega. Kirjeldasin täpsemalt tuntumate, põhiliselt traditsioonilisse filosoofiasse kuuluvate tõlketeoste retseptsiooni nende teoste eessõnade ning ajakirjanduses ilmunud arvustuste kaudu, kuna enamasti arvustati tõlkeid just seal. Sageli on ajalehtedes ilmunud tõlketeoste arvustused anonüümsed.

19. sajandil ilmus põhiliselt teoloogiline tõlkekirjandus, mitte-teoloogilistest teostest tõlgiti karskuskirjandust. 20. sajandi alguses hakkas ilmuma ka sotsiaal-poliitilist kirjandust. Tuleb märkida, et sajandi alguses oli tõlketeoste ilmumine veel küllaltki juhuslik, samuti arvustuste ilmumine neile teostele. Ühe näitena saab siin tuua John Stuart Milli teose „Vabadusest“ tõlke (1909). Tõlke kohta ei ilmunud vaadeldaval perioodil ka arvustusi. Eesti Kirjanduses ning ajalehtedes Sakala ja Postimees leidis vaid üksikuid märkmeid teose ilmumise kohta. Samas Karl Marxi teose „Kapital“ kohta leidis rohkesti arvustusi ning vaidlusi ajakirjanduses juba esimese tõlke ilmumise ajal aastatel 1910–1914. Friedrich Nietzsche teoste „Vastkristlane“ ning „Nõnda kõneles Zarathustra“ tõlked leidsid samuti siin elavat vastukaja ning tekitasid diskussioone ka ajakirjanduses. Kolmanda mõjukama tõlketeosena nimetaksin O. Spengleri „Õhtumaa allakäiku“, mille kohta leidis siin samuti rohkesti arvustusi, ehkki enamasti algkeeles ilmunud teoste kohta. Spengleri teisigi teoseid arvustati siin peale nende originaalide ilmumist. Kuna „Õhtumaa allakäigu“ tõlge ilmus alles 1940. aastal, sai selle tõlke kohta vaadelda vaid eessõna.

Tõlketeoste ning ka nende autorite retseptsiooni ongi üldiselt näha teoste esitamisest,

neisse suhtumisest ning nende tõlgendamisest. Mõju on näha sellestki, missuguseid diskussioone nende teoste ilmumine tekitas ning kelle vahel need diskussioonid aset leidsid. Filosoofilistele tõlketestele kirjutasid arvustusi näiteks nii filosoofid, poliitikud, kirjanikud, ajakirjanikud, teoloogid kui ka mitmesugused eriteadlased (nt botaanik August Vaga, pedagoogikateadlane Aleksander Elango, keemik Jaan Kalviste).

Osa retseptsioonist püüab käsitleda filosoofiliste õpetuste võimalikku tähendust ja mõju Eesti poliitilisele ja kultuurilisele kontekstile. F. Nietzsche ideesid on näiteks püütud ka rakendada poliitiliste eesmärkide teenistusse. Nagu ütles filosoof Alfred Koort, püüdsid rahvussotsialistid kasutada Nietzsche õpetust „võimutahtest“ poliitilise relvana, nägid teda sotsialismi rajajana (Koort, 1996: 60). Eradotsent V. Kupffer püüdis O. Spengleri teost „Õhtumaa allakäik“ tõlgendada Eesti kultuurile soodsamas suunas. Ta vaatles Spengleri õpetuse võimalikke tagajärgi Eesti kultuurile ning püüdis leida positiivsemat lahendust koos läänemaadega „loojaminemisest“. Kupffer oletas, et Eesti pinnal võiks lausa uus kultuur välja areneda. (Kupffer, 1922: 3) Kirikuõpetaja Theodor Tallmeister on püüdnud Nietzsche „Vastkristlast“ rakendada usuliste eesmärkide teenistusse, tõlgendades seda kristlusega kokkusobivana. Nagu J. Sooväli on märkinud, on selline Kristuse üliinimesega samastamine vildakas (Vt Sooväli, 2016: 204). Alfred Koort arvustas Nietzsche üldist ühekülgset tõlgendamist, täpsemalt seda, et tunnustatakse ainult Nietzsche õpetust üliinimesest (Koort 1996: 61). Erinevate poliitiliste vaadete tõttu tekitas eriti tulist diskussiooni K. Marxi teoste tõlgendamine, selle näiteks on N. Karotamme kriitika N. Andreseni „Kapitali“ tõlgenduse vastu. N. Karotamme sõnul andis Andresen Marxi õpetusest väärade ettekujutuse, vähendas selle revolutsioonilisust (Karotamm, 1933: 16). „Kapitali“ tõlke kvaliteedi osas oli erimeelsusi näiteks A. Rei ja M. Martna vahel. Karl Marxi teoste arvustajad olidki valdavalt poliitikud.

Üldiselt on arvustustes ja teoste eessõnadest tihti esitatud autori elulugu ja tema filosoofiliste vaadete lühikokkuvõtte, samuti otsus teose sisu väärtuse ja tõlke enda kvaliteedi kohta. Arvustustes on käsitletud ka teose päritolu ja võimalikke laene – näiteks anonüümses artiklis „Nietzsche „Zarathustra“ – plagiaat“ (1934). Autorite sünni- ja surma-aastapäevade puhul ilmus samuti teateid, milles tutvustati lühidalt nende filosoofiliste vaadete põhijooni.

Suurimat mõju avaldas siin (nagu Euroopaski) Friedrich Nietzsche filosoofia. Ka O. Spengleri teosel „Õhtumaa allakäik“ (1918, 1922) oli Euroopas suur mõju ning temagi kohta on Eesti Vabariigi algusest alates ajakirjanduses palju artikleid ilmunud. O. Spengleri loomingus on ühtlasi tunda F. Nietzsche suurt mõju. Nekroloogist „Kuulus filosoof surnud“ (1936) on näha, et ta võitis ka Nietzsche auhinna (Kuulus filosoof surnud, 1936: 5). Nii Nietzsche kui Spengleri kohta võib öelda, et nende filosoofiliste süsteemide populaarsus oli

tingitud sellest, et need olid vastuseks oma aja probleemidele ning nõudmistele. Näiteks Spengleri „Õhtumaa allakäik“ (1918) paistis olevat vastuseks Esimesest maailmasõjast tingitud küsimustele. Ka K. Marxi teoste kohta võib öelda, et need olid vastuseks oma aja probleemidele. Vene usufilosoof Nikolai Berdjajev ütles 1927. aastal Eestit külastades oma kõnes, et nii Marxi kui Nietzsche õpetused on vastuseks kultuurikriisile, kuid nende kriisiületamise viisid pole rahuldavad (V. E. Marx-Nietzsche-kristlus, 1927: 5).

Kuna Eesti oli Vabariigi algusest alates seotum Euroopa kultuuriga, jõudsid selle kultuuri mõjud eespool nimetatud tähtsamate filosoofiliste teoste ja nende tõlgete kaudu osaliselt ka siia.

4. Filosoofiliste tõlketeoste osa eestikeelse professionaalse filosoofia kujunemises

Käesolevas peatükis vaatlen eespool vaadeldud tõlketeoste retseptsiooni põhjal, kuidas need teosed on mõjutanud eestikeelse filosoofia kujunemist.

Nagu magistritöö sissejuhatuses öeldud, saab tõlgete üldist olulisust eestikeelse filosoofia kujunemisele seletada sellega, et filosoofia (ajalugu) toetub kirjalikele allikatele ning oluline roll on filosoofiliste teoste levikus olnud tõlgetel. Ka eesti keelde jõudis Euroopa ja maailma filosoofia muidugi osaliselt tõlgete kaudu. Tuleb aga märkida, et 19. sajandil ja ka veel ka 20. sajandi alguses tuleb maailma filosoofia Eestisse esmalt siiski algkeelsena. Nagu Ü. Matjus ütles, mõjutasid haritlasi filosoofilised teosed esimese Maailmasõjani eelkõige algkeeles loetuna, alles seejärel tõlgituna (Matjus, 2012b: 1). Tõlked ilmusidki ju suuremas osas alles Eesti Vabariigi ajal (tõlgituna haritlaste poolt, kes enne olid nende teostega ilmselgelt algkeeles tutvunud) ning tõlkeid oli ikkagi suhteliselt vähe. Enne Vabariigi aega jõudis mõjukamatest filosoofilistest teostest tõlkena siia Marxi „Kapital“.

Ka okupatsioonide tulek 1940/1941 peatas juba trükki antud oluliste filosoofiateoste ilmumise ning juba tõlgitud teoste kasutamise. Nagu eespool öeldud, oli Platoni „Phaidoni“ tõlge Annisti sõnul (1939) P. Halistel juba valmis ent jäi ilmumata (Annist, 1939: 206). Mitme olulise teose tõlked jõudsid eesti keelde just vahetult enne Nõukogude ja Saksa okupatsioone, nt Spengleri „Õhtumaa allakäik“ (1940) ning Schopenhaueri „Elutarkus“ (1940) ilma, et oleks üldse aega olnud eestikeelse filosoofia kujunemisele suuremat mõju avaldada. Kui R. Raud mainis tõlgete tugevat mõju noorele kultuurile (Raud, 1988: 826), siis filosoofiliste teoste tõlkeid oli isegi Eesti Vabariigi perioodil veel nii vähe, et nende mõju jäi meie kultuuris sel ajal suhteliselt nõrgaks.

Tõlgete mõjuna sel ajal saab näha eelkõige nende ettevalmistavat ja toetavat rolli eestikeelse filosoofia kujunemisele. See toimus põhiliselt filosoofilise terminoloogia arendamise ja korrastamise kaudu. Terminoloogiliste küsimuste arutlusi on näha tõlketeoste omaaegsetes arvustustes. Rudolf Kulpa mainib näiteks 1936. aastal Descartes'i teose „Arutlus meetodist“ tõlke sissejuhatuses, et teost tõlkida oli raske, kuna filosoofiline keel on veel välja kujunemata (Kulpa, 1936: 14). Alfred Koortki ütleb 1938. aastal „Sissejuhatus filosoofiasse“ eessõnas, et ühtlustatud terminoloogia puudumise tõttu on filosoofilisi probleeme keeruline käsitleda (Koort, 1938a: VI). K. A. Hindrey mainib Kong Fuzi „Elu tee“ tõlke arvustuses keelise täpsuse olulisust filosoofilise terminoloogia nüansside mõistmise jaoks (Hindrey, 1928: 6). Terminoloogilised erimeelsused tekitasid diskussiooni näiteks Marxi „Kapitali“

esimese tõlke puhul, kus M. Martna ütleb, et Sternbeck pidi tõlkimise ajal looma majandussõnavara ning kritiseerib samas tema sõnavara liigset keerukust (Martna, 1911: 1). Terminoloogia täpsuse (ent mitte keerukuse) olulisus tuleb välja Martna ütlusest, et isepäine sõnavara loomine mõjub lugejale atendaadina, raskendab mõistmist (1911: 1) A. Hanko kiidab samas Bogdanovi „Lühikese majanduseteaduse õpetuse“ tõlkijat N. K.-d et see on majandusteaduse mõistetega head tööd teinud (Hanko, 1908a: 60). Eelnevast nähtub, et filosoofilisele terminoloogiale pöörati tõlketeoste retseptsioonis korduvalt tähelepanu. Nagu eespool öeldud, võisid majandusteaduse valdkonnas välja arendatud mõisted ning üldine materialistlik sõnavara jõuda ka Nõukogude aja (tõlke)kirjandusse.

Nagu eespool öeldud, ilmusid siia mõningase hilinemisega kõigepealt nende filosoofiliste tähtteoste tõlked, mis olid mujal Euroopas mõju avaldanud. Erandlikult vara jõudsid siia siiski F. Nietzsche teosed. Juba 20. sajandi alguses ilmus „Nõnda kõneles Zarathustra“ osaliselt Grenzsteini tõlkes. Nagu ka J. Sooväli on märkinud, oleks sellegi tõlke puhul huvitav vaadata Grenzsteini loodud sõnavara (Sooväli, 2016: 199).

Kokkuvõtteks võib öelda, et filosoofiliste teoste tõlgete mõju sel perioodil oli eestikeelse filosoofia kujunemisele väike, piirdudes põhiliselt filosoofilise terminoloogia väljaarendamise ja korrastamisega tõlkimise käigus. Tänapäeva perspektiivist tagasi vaadates võiks tõlgete mõju ehk täpsemini hinnata, kuna tõlketeoste mõju kestab tänapäevani, aga see ei kuulu enam käesoleva magistr töö piiresse. Filosoofia tõlkimine on igatahes olnud algupärase filosoofilise loomingu soodustajaks. Tõlkivad filosoofid arendasid filosoofilist terminoloogiat kõigepealt selleks, et nad ise saaksid eesti keeles paremini filosoofilisi tekste luua. Selles mõttes on tõlgete mõningane mõju professionaalse filosoofia kujunemisele omas ajas olemas. Vaadelda võiks muidugi veel tõlkijate poolt loodud filosoofilist sõnavara ja selle muutumist siin käsitletud tõlketeostes, samuti seda, kas ja kuidas nende väljaarendatud filosoofilised mõisted on tänapäeva filosoofilisse keelekasutusse jõudnud. Need küsimused jäävad aga käesoleva magistr töö raamidest väljapoole.

Kokkuvõte

Käsitlesin magistritöös filosoofiliste teoste tõlkeid ning arvustuste kaudu ka nende tõlgete retseptsiooni 1944. aastani. Vaatlesin täpsemalt, kas ja kuidas on need tõlked eestikeelse filosoofia kujunemist soodustanud. Samuti arutlesin, kuidas on teineteist vastastikku mõjutanud tõlked ning kultuurilis-poliitilist kontekst, milles nad ilmusid.

E s i m e s e s p e a t ü k i s vaatlesin filosoofia mõistet ning selle erinevaid definitsioone. Leidsin erinevate filosoofide poolt esitatud filosoofia definitsioone vaadeldes, et pole ühte ainuõiget filosoofia definitsiooni (kuigi igal ajaperioodil võivad olla eelistatumad definitsioonid) ning filosoofia on koolkonnast sõltuv. Kuna erinevate definitsioonide olemasolu jätab ka filosoofiliste teoste valikuks laiemad võimalused, ei ole ka magistritöös välja toodud üht kindlat filosoofia definitsiooni, millele toetuda. Filosoofiliste tõlketeoste valikul on olnud siiski suunda näitavaks Ülo Matjuse määratlus, kelle sõnul kuuluvad sel perioodil sageli filosoofiasse ka mitmete filosoofiliste piirialade teosed teoloogiast, psühholoogiast, sotsioloogiast, ühiskonnateadustest, majandusteadusest, eetikast jne (Matjus, 2012a). Jaotasin tõlketeosed kõigepealt traditsioonilise filosoofia teosteks (nt Descartes'i „Arutlus meetodist“) ning filosoofilisteks teosteks. Viimased hõlmavad traditsioonilise filosoofia teoste kõrval ka filosoofia piirialade kirjandust. Ütlesin, et keskendun magistritöös eelkõige traditsioonilisse filosoofiasse kuuluvate teoste tõlgetele, kuid bibliograafias on sees ka teosed erinevatelt filosoofia piirialadelt.

T e i s e s p e a t ü k i s eristasin ja vaatlesin tõlkimise ja tõlke mõisteid. Tõin välja, et Sütiste eristas tõlkimise kui tegevuse ja tõlke kui selle tegevuse tulemuse (Sütiste, 2009b: 13). Ütlesin, et tõlkimise mõistele on omane mitmetähenduslikkus, seetõttu vajabki see siinkohal selgitamist. Tõin näite, kus filosoofia tõlkimist võib mitut moodi vaadelda – näiteks on tõlkimist ennast nähtud filosofeerimisena (Vt Parhomenko 2016: 260) või pigem filosoofilise sõnavara arendajana, filosofeerimise soodustajana (Vt Mölder, 2014: 461). Tõlkimist on võimalik vaadelda ka tõlgendamisena, sealjuures mugandamisena. Selgitasin, et kasutan magistritöös tõlkimise mõistet traditsioonilises mõttes, ega vaatle siin lähemalt tõlkimise filosoofilisi käsitusi. Lühidalt käsitlesin ka tõlkimise mõju sihtkultuurile R. Raua artikli „Tõlge meie kultuuris“ (1988) põhjal. Leidsin, et mitte üksnes tõlked ei mõjuta sihtkultuuri, vaid ka sihtkultuur mõjutab tõlgete valikut ja tõlgendamist. Sellele pööran tähelepanu ka filosoofiliste teoste tõlgete üldise konteksti selgitamisel. Järgmisena vaatlesin ka tõlkeloo koostamise põhimõtteid. Rõhutasin, et uurin filosoofiliste tõlketeoste ajalugu, töö kuulub seega üldiselt Eesti mõttelukku.

K o l m a n d a s p e a t ü k i s käsitlesin lähemalt perioodide kaupa filosoofiliste teoste tõlkeid ja nende retseptsiooni. Retseptsiooni vaatlesin teoste endi ees-ja järelsõnade ning ajakirjanduses ilmunud arvustuste kaudu. Esmalt tutvustasin 19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole üldist poliitilist ja filosoofilist konteksti, seejärel liikusin kitsamate ajaperioodide ning neis ilmunud tõlketeoste arvustuste juurde. Märkisin, et 19. sajandil ilmus valdavalt teoloogilis-filosoofiline tõlkekirjandus. Mitte-teoloogilise tõlkekirjanduse näitena nimetasin karskuskirjandust. Leidsin, et enamik filosoofiliste teoste tõlgetest ilmus 20. sajandi esimeses pooles, eriti just Eesti Vabariigi ajal. Sajandi algusest alates hakkas rohkem ilmuma sotsiaal-poliitilist kirjandust. Märkisin ka seda, et filosoofiliste teoste tõlgete ning nende arvustuste ilmumine oli sajandi alguses veel küllaltki juhuslik. Vaatlesin seejärel perioodide kaupa ilmunud olulisemate ja suuremat mõju avaldanud filosoofiliste teoste tõlgete retseptsiooni – nt Thomas à Kempise „Kristuse jälgedes“ (1821) John Stuart Milli „Vabadusest“ (1909), Karl Marxi „Kapitali“ (1910–1914), Friedrich Nietzsche „Vastkristlast“ (1919) ning „Nõnda kõneles Zarathustrat“ (1932), René Descartesi „Arutlust meetodist“ (1936), Artur Schopenhaueri „Elutarkust“ (1940) ning Oswald Spengleri „Õhtumaa allakäiku“ (1940). Lisaks vaatlesin perioodide lõpus veel mõne teise filosoofilise tõlketeose arvustust. Arvustuste kaudu on üldiselt näha, kuidas teoseid ja autoreid siin tutvustati, vastu võeti ning tõlgendati. Seejärel võtsin üldise retseptsioonist leitu kokku. Leidsin, et mitmel korral püüti filosoofide õpetusi rakendada nii usuliste kui poliitiliste eesmärkide teenistusse, mille näiteks tõin F. Nietzsche. Mainisin, et näiteks kirikuõpetaja Theodor Tallmeister on püüdnud Nietzsche teost „Vastkristlane“ tõlgendada kristlusega kokkusobivana, samastades Kristuse üliinimesega. Nagu eespool öeldud on see J. Sooväli sõnul siiski vildakas tõlgendus Nietzsche õpetusest (Vt Sooväli, 2016: 204). Nietzsche õpetuse poliitikasse rakendamise kohta saab näite tuua Alfred Koortilt, kelle sõnul püüdsid rahvussotsialistid kasutada Nietzsche õpetust „võimutahtest“ poliitilise relvana, nägid teda sotsialismi rajajana (Koort, 1996: 60). Suurt vastukaja leidsid siin ka O. Spengleri ning K. Marxi teosed. Leidsin veel, et üldiselt oli valitseval poliitilisel olukorral teoste tõlkimisele ning avaldamisele suur mõju. Eriti oli seda näha okupatsioonide ajal.

N e l j a n d a s p e a t ü k i s võtsin kokku filosoofiliste tõlketeoste mõju eestikeelse filosoofia kujunemisele. Leidsin, et sel ajaperioodil ilmunud filosoofiliste teoste tõlked eestikeelse filosoofia kujunemisele suurt mõju avaldada ei jõudnud. Suurem mõju oli ikkagi algkeeles loetud filosoofiateostel. Küll aga aitas filosoofiliste teoste tõlkimine eriti just professionaalsete filosoofide poolt arendada ja korrastada sel ajal puudulikku filosoofilist terminoloogiat, millele on ka arvustustes viidatud.

Kasutatud kirjandus

Andresen, Nigol (1929). Kommunistlik manifest ja meie. Saatesõna uue väljaande juure. – *Rünnak: noorsotsialistlik ajakiri* nr 2, lk 70-72.

Anderkopp, Ado (1919). Friedrich Nietzsche „Antichrist“. – Friedrich Nietzsche „*Vastkristlane*“, Tallinn: Vaba Maa, lk 3–5.

Annist, August (1939). Meie iseseisvusaegne tõlkeklassika ja Eesti Kirjanduse Selts. – *Eesti Kirjandus* nr 5, lk 198–221.

Annus, Epp (2009). Modernsuse filosoofiad. – *20. sajandi mõttevoolud*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 9–29.

Anvelt, Leo (1940). Järelsõna. – A. Schopenhauer „*Elutarkus*“, Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 265–274.

Aunver, Jakob (1924). Eesti usuteaduslisest ja filosoofilisest kirjandusest aastal 1923. – *Eesti Kirjandus* nr 3, lk 110–119.

Bjerre, Andreas (1923). Õigusfilosoofia loengud: eestikeelne tõlge (saksa keelest), Tartu. Mimeograafpaljundus.

Eesti Entsüklopeedia, Sub Filosoofiline pedagoogika, kd III (1934.) –Toim. Richard Kleis. Tartu: Loodus.

Eesti keele seletav sõnaraamat. Sub tõlkima (2009). 5, S–T / Toimetanud: Margit Langemets. – [Väljaandja]: Eesti Keele Instituut. – Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=t%C3%B5lkima&F=M> Kasutatud 03.08.2018.

Eestikeelne raamat 1525–1850 = *Estnisches Buch* 1525–1850 = *Estonian Book* 1525–1850 / (2000). – Koostanud T. Aasmann, E. Annus, Ü. Kalpus, P. Miljan; toimetanud E. Annus. Tallinn : Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Eestikeelne raamat 1901–1917. 1, A–P = *Estnisches Buch* 1901–1917, 1 = *Estonian Book* 1901–1917, 1 = *Эстонская книга* 1901–1917, 1 / (1993). – Koostanud T. Aasmann, E. Annus, P. Miljan, K. Kaunissaar, L. Laidvee jt ; toimetanud E. Annus. Tallinn : Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Eestikeelne raamat 1918–1940. II, Kandle – Raimla, [kirjed] 8661-18683 = *Estnisches Buch* 1918–1940 = *Estonian Book* 1918–1940 = *Эстонская книга* 1918–1940 / (2012) Koostanud: Anne Ainz ...jt.] ; toimetanud Anne Ainz ja Leili Tenno. Tallinn : Tallinna Raamatutrükikoda.

Elango, Aleksander (1934). Eessõna. – Eino Kaila „*Mis on „hing“?: isiksuse bioloogilised alused*“, Elav Teadus **36**, Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 5.

Ernits, Villem (1930/2013). Mihkel Martna inimesena, mõtlejana ja avaliku tegelasena. – *Noorpõlve ideaalid*. Tartu: Ilmamaa, lk 112–115.

Freymann, Walter (1924). Moodne mõtteteadus. II Elu-filosoofia. – *Postimees*, nr **293**, 29.X, lk 2.

Freymann, Walter (1934). *Sub Filosoofia*. – *Eesti Entsüklopeedia*, kd III. Toim. Richard Kleis, Tartu: Loodus.

Friedell, Egon 2003. *Uusaja kultuurilugu Suurest katkust kuni Esimese maailmasõjani. 1.* – Tallinn: Kuper.

Hanko, August (1908a). Seadus, ühiselu, majanduse-teadus. Hans Pöögelmann. Majandusteaduse õpetus [...]; A. Bogdanov. Lühikene majandusteaduse õpetus [...]; J. Sitzka. Ühiselu vallast I.[...] – *Eesti Kirjandus* nr **1**, lk 57–62.

Hanko, August (1908b). Kirjandusline ülevaade. K. Kautsky. Erfordi programm – Majanduslik edenemine ja seltskonna-kord [...] /A. Maide. Sotsialismus teadusline, utopistiline ja praktiline [...]. – *Eesti Kirjandus* nr **5**, lk 205-207.

Heidegger, Martin (1984) Hölderlins Hymne „Der Ister“. – *Martin Heidegger, Gesamtausgabe – II. Abteilung: Vorlesungen 1923–1944. – Band 53.* – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, S. 74–76.

Hindrey, Karl August [KAH] (1928). Elu tee. (Kung=Fu=Tse` üldine kord). – *Päevaleht*, 15.III, nr **74**, lk 6.

Hubel, Eduard (Metsanurk, Mait) (1940). Kaks elutarkuse raamatut. – *Eesti Kirjandus* nr **6/7**, lk 296–299.

Issakov, Sergei (1974). Nõukogudemaa rahvaste kirjanduse eesti keelde tõlkimise ajaloost. – *Looming* nr **2**, lk 319–334.

Jõgever, Jaan (1913). W. Bölsche „Inimese põlvnemine“. – *Eesti Kirjandus* nr **7**, lk 283–284.

Jõulmaa, H. (1939). Will Durant „Lood filosoofia ajaloost I–V (1936–1938). – *Eesti Kirjandus*, nr **8**, lk 374–375.

Jürgenstein, Anton (1909). Kirjandusline ülevaade. Noor-Eesti III. – *Eesti Kirjandus*, nr **12**, lk 480–489.

Kalviste, Jaan (1936). Eessõna. – Poincare „*Teadus ja hüpotees*“, Tartu: Loodus, lk 5– 8.

Kampmaa, Mihkel (1903). Milleks mõttetarkust tarvis läheb? – *Postimees* nr **285**, 22 XII, lk 1–2.

Kangilaski, Jaan (2000). Tõlke ja tõlgenduse probleem analüütilises filosoofias. – *Vikerkaar* nr **2/3**, lk 136–140.

Karotamm, Nikolai (1933). Kuidas eesti sotsiaalfäšistid Engelsit tõlgivad. – *Klassivõitlus*, nr **157**, lk 15–17.

Kastra, A. (1910). Karl Marx`i „Kapital“. – *Tallinna Teataja*, 21.XII, nr **248**, lk 1.

Kupffer, Vassili (1922). Ettekuulutusest, Spenglerist ja meie tulevikust. – *Postimees*, nr **195**, 28.VIII, lk 3.

Koort, Alfred (1936). Nietzsche nihilismi ületamas. – *Looming*, nr **1**, lk 85–93.

Koort, Alfred (1938a). *Sissejuhatus filosoofiasse*. – Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus.

Koort, Alfred (1938). Kaasaegset filosoofiat. I: [artiklid „Loomingust“ ja „Akadeemiast“ 1933–1938]. – Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, Tartu: Postimees.

Koort, Alfred (1996). Nietzsche nihilismi ületamas. – *Inimese meetod*, Tartu: Ilmamaa, lk 59 – 73.

Kulpa, Rudolf (1936). Sissejuhatuseks. René Descartes. – René Descartes „*Arutlus meetodist*“ Tlk. Rudolf Kulpa, saatesõna Konstantin Ramulilt, Tartu: Noor- Eesti Kirjastus, lk 7–14

Kulpa, Rudolf (1938). Arvamus ja tõde. – *Eesti Noorus* nr **10**, 3.XI, lk 339–340.

Künnapas, Theodor (1940). Eestikeelsest filosoofilisest kirjandusest. – *Kasvatus* nr **4**, lk 185–186.

Lange, Anne; Monticelli, Daniele (2013) „Tõkelised ebakõlad totalitarismi monoloogis: järjepidevused, katkestused ja varjatud konfliktid Nõukogude Eesti tõlkeloos“. – *Keel ja Kirjandus* nr **12**, lk 881–899.

Lange, Anne 2015. *Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut Eesti tõlkeloost*. – Acta Universitatis Tallinnensis, Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Lefevere, André (1992). *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London, New York: Routledge.

Liivaku, Uno; Meriste, Henno 1975. – *Kuidas seda tõlkida*. Tallinn: Valgus.

Lipping, Jüri (2009). Marxism. – *20. sajandi mõttevoolud*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 535–568.

Loone, Eero (1993). Eesti filosoofia ida ja lääne piiril. – *Studia Philosophica* **I**, lk 129–155.

Loone, Eero (1997). Arvustus: Vabaduse väärtus. John Stuart Mill *Vabadusest* [S.l.]: Hortus Litterarum, 1996. – *Akadeemia* nr **1**, lk 181–185.

Loone, Eero (2002). Eesti filosoofia eesti kultuuris pärast II maailmasõda. – *Eesti filosoofia: mis see on?* Tallinn: JE & JS, lk 15–42.

Lott, Mare; Möldre, Aile (2007). Raamatukirjastamise toetamine Eesti Vabariigis 1918–1940. – *Keel ja Kirjandus* nr **12**, lk 976–989.

Luiga, Georg Eduard (1902). Nietzsche Eesti kirjanduses. – *Eesti Postimees* nr **8**, 21.II, lk 94–97; nr **9**, 28.II, lk 105–109.

Lukas, Liina (2012). Loengukonspekt õppeainest „Baltisaksa kirjandus eesti kirjandusloo taustal.“ 24. september, 2012.

Luks, Leo (2009). Friedrich Nietzsche. – *20. sajandi mõttevoolud*, Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 63–84.

Martna, Mihkel (1911). Kirjandus. Karl Marx „Kapital“ I. – *Päevaleht*, nr **144**, 30.VI (13.VII), lk 1.

Matjus, Ülo (2003). Tehnika järele küsimise järel. Martin Heidegger tõlkimisest. – *Kõrb kasvab*, Tartu: Ilmamaa, lk 305–311.

Matjus, Ülo. (2009). Eesti filosoofiline trükis 1801–1917. – *Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917; Ettekanded; Rahvusvaheline konverents „Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917“*, Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 35–39.

Matjus, Ülo. (2012a). *Autori kiri*. Tartu, 6. juuli.

Matjus, Ülo (2012b). *Hajamärkmeid Pille Tekku ettekande „Filosoofiliste teoste tõlkimisest eesti keelde 1944. aastani“ juurde*. Tartus, 13. november.

Matjus, Ülo (2016a). „Õhtumaa allakäigu“ tulemisest Eestisse: Tagasivaateid. – *Tagasi mõteldes*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 231–258.

Matjus, Ülo (2016b). Filosoofiast Tartu Ülikoolis 1940/1941 ja 1944–1991: Filosoofia ajalugu, esteetika, filosoofiliste teoste tõlkimine. – *Tagasi mõteldes*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 298–313.

Matjus, Ülo (2018a). *Vestlus autoriga*. Tartu, 13. aprill.

Matjus, Ülo (2018b). *Autori kiri*. Tartu, 16. juuni.

Meschonnic, Henri (2000). Tõlkimise poeetika ajalooline ülevaade. – *Vikerkaar* nr 2/3, lk 108–124.

Mölder, Bruno (2014). Viis tõdemust filosoofia tõlkimisest. – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 457 – 466.

Möldre, Aile (2012). Kirjastamine ja raamatutoodang Eesti Vabariigis 1918–1940. – *Eestikeelne raamat 1918–1940. I.*, Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, lk 27–41.

Oldekop, Gustav Adolf (1822). Eessõna. – C. C. Sturm „*Mõtlemisse Jummal teggude päle*“, lk (0).

Oras, Ants (1931a). Mõtteid tõlkekirjanduse puhul – *Eesti Kirjandus* nr 12, lk 609–617.

Oras, Ants (1931b/2003). Kirjandusarvustusest. – *Luulekool I*. Tartu: Ilmamaa, lk 180–182.

Pabson, Valter 1939. Saateks. – Thomas a Kempis „*Kristuse jälgedes*“, lk 5–9.

Palm, August (1932). Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima. – *Eesti Kirjandus* nr 1, lk 20–28.

Parhomenko, Eduard (2001/2002). Filosoofia Eestis. Üks metaentsüklopeediline esitus. – *Akadeemia* nr 8, lk 1579 –1587.

Parhomenko, Eduard (2016). Võõra sõna järeleküpsemine, pärisoma sünnivalu. Heideggeri tõlkimisest. – *Tagasi mõteldes*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 259–266.

Paukson, H. (1932). Friedrich Nietzsche : Nõnda kõneles Zarathustra. – *Eesti Kirjandus* nr 5, lk 244–247.

Piirimäe, Eva. (2013). Loengukonspekt õppeainest „Eesti rahvosluse filosoofilised lätited“. 18. september 2013.

Pärli, Ülle. (2000). Tõlkimine kui kultuurimehhanism: 19. sajandi lõpu eestindused vene kirjandusest. – *Kultuuritekst ja traditsioonitekst*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 92–105.

Pöögelmann, Hans (1933). Marx ja marksism Eestis. – *Klassivõitlus* nr 153 (III), lk 25–30.

Rajandi, Henno (2002). John Stuart Mill. – *Tõlkija teekond*. Peatoimetaja Hando Runnel. Toimetanud Urmas Tõnisson, Tartu: Ilmamaa, lk 51–62.

Ramul, Konstantin (1936). Saatesõna. – Rene Descartes „*Arutlus meetodist*“ Tlk. Rudolf Kulpa, saatesõna Konstantin Ramulil, Tartu: Noor- Eesti Kirjastus, lk 5–6.

Raud, Rein (1988). Tõlge meie kultuuris. – *Looming* nr 6, lk 826–829.

Raun, Alo 2000. *Eesti keele etümoloogiline teatmik*. – Brampton : Maarjamaa ; Tartu: Johannes Esto Ühing [levitaja].

Rebane, Hans (Rbn) (1924). O. Spengleri kõne. – *Päevaleht* nr 314, 19.XII, lk 4.

Rei, August“(1912). „Kapitali“ Eesti tõlke kohta. – *Aasta 1912*, Tallinn: Mõte, lk 112–117.

Ridala, Villem 1919. Eessõna. – *Esteetika*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, lk 5.

Roos, Jaan (1941). Fr. R. Kreutzwaldi *Vina-katku* tekkeloo ja algupära küsimus. – *Looming*, nr 2, lk 208–219.

Ruutsoo, Rein (1978). Filosoofia, kultuur ja ajalugu. – *Looming* nr 3, lk 459–474.

Ruutsoo, Rein (1984). Kultuurifilosoofiline August Annist. – *Looming* nr 1, lk 101–112.

Ruutsoo, Rein (2001). Filosoofiakirjandus Eesti keeles ja filosoofiline kultuur aastail 1918 – 1940. – *Raamatu osa Eesti arengus: [Eesti Raamatu Aasta avakonverentsi ettekanded Tartus 6.–7. aprillil 2000] / toimetanud Tõnu Tender, Tartu: Ilmamaa, lk 249–268.*

Sander, J. (1933). B. Spinoza, J. Dietzgen ja – Theodor Tallmeister. – *Ratsionalist* nr 5, lk 153–159.

Semper, (Natanael) Johannes (1922). Spengler'i „Õhtumaa languse“ II jagu. – *Päevaleht* nr 169, 20.VII, lk 5; nr 170, 21.VII, lk 5.

Semper, Johannes (1932). Järelsõna. – Friedrich Nietzsche. *Nõnda kõneles Zarathustra. Raamat kõigile ja ei kellelegi.* Tlk Johannes Palla; redigeerinud ja järelkirjutisega varustanud J. Semper. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 223–236.

Silberstein, Leopold (1939). Sigmund Freudi vaimulooline tähtsus. – *Looming* nr 8, lk 886–889.

Sooväli, Jaanus (2007). Järelsõna. Teose tekkeloost. – Friedrich Nietzsche „*Antikristus*“. Tõlkinud Tiiu Mikenberg, toimetanud Jaanus Sooväli. Tartu: Bookmill, lk 141–155.

Sooväli, Jaanus (2012). Tõlkimine kui transformatsioon. – *Akadeemia* nr 6, lk 1082–1086.

Sooväli, Jaanus (2016). Friedrich Nietzsche ja Eesti kultuur. – *Tagasi mõteldes.* Koostanud Ülo Matjus, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 197–209.

Sutrop, Margit (2016). Eesti filosoofia või filosoofia Eestis? – *Tagasi mõteldes.* Koostanud Ülo Matjus, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 21–83.

Sütiste, Elin (2009a). Märksõnu eesti tõlkeloost 1906–1940: tõlkediskursust organiseerivad kujundid. – *Keel ja Kirjandus* nr 12, lk 908–924.

Sütiste, Elin. (2009b). *Tõlke mõiste dünaamikast tõlketeaduses ja eesti tõlkeloos*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Sütiste, Elin (2014). Loengumaterjalid õppeainest FLSE.00.022 „Tõlkesemiootika ja tõlketeooria“. Mõisted. Dominant. Eesmärk. Tekstitüübid. Tõlketüpoloogiad. / Põhimõisted, 19. veebruar 2014.

Tallmeister, Theodor 1921. *Friedrich Nietzsche ja ristiusk*. Kõne pidanud mitmetuhandehingelisel rahvakoosolekul „Estonia“ kontserdisaalis Tallinnas, 17. veebruaril 1921. Tallinna Püha-Vaimu koguduse õpetaja Theodor Tallmeister. – Tallinn: Kristliku kultuuri ja ilmavaate edendamise Selts.

Tallmeister, Theodor (1933). Siis avanesid nende silmad... – *Vaba Maa* nr **89**, 15.IV, lk 4.

Tamm, Marek (2010). Eesti kultuur kui tõlkekultuur: mõned ajaloolised ja statistilised ekskursid. In memoriam Enn Soosaar ja Linnart Mäll. – *Diplomaatia* nr **3**.

Tool, Andrus (2013). Loengumaterjal õppeainest „19. sajandi teise poole ja 20. sajandi filosoofia. Teadusemõistmise muutumine ja 19. sajandi saksa filosoofia“. – 13. veebruar, lk 9.

Torop, Peeter (1999/1989). Tõlkeloo koostamise printsiibid. – *Kultuurimärgid*. Tartu: Ilmamaa, lk 42–65.

Torop, Peeter (1999/1998). Tõlge ja/kui retseptsioon. – *Kultuurimärgid*. Tartu: Ilmamaa, lk 16–26.

Torop, Peeter (2002) Tõlge kui kultuurimehhanism. – *Keel ja Kirjandus* nr **12**, lk 848–854.

Torop, Peeter (2011). *Tõlge ja kultuur*. – Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Vaga, August (1932). Maurice Maeterlinck: Termiitide elu. – *Eesti Kirjandus* nr **6**, lk 299-300.

Vahter, Leonhard (1940). Eessõna. – *O. Spengler „Õhtumaa allakäik“*, Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 5–12.

Vihalemm, Rein; Mürsepp, Peeter (2016). Eesti teadusfilosoofia arengust tänapäevani. – *Tagasi mõteldes*. – Koostanud Ülo Matjus, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 361–395.

Väljataga, Märt (2008). Tõlkimise teooriast ja praktikast. – *Sirp* nr 45, 28.XI, lk 4–5.

Digiteeritud Eesti ajalehed

<http://dea.nlib.ee/JQ/index.php> ja <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea> Kasutatud 01.08.2018

Digitaalarhiiv DIGAR <https://www.digar.ee/arhiiv/et/periodika?id=1109> kasutatud 16.07.18

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti biograafiline andmebaas ISIK:

<http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?m=browse> Kasutatud 05.07.18

Anonüümsed artiklid

(1884). Mõttetarkuse ajaloost. Sissejuhatus. – *Eesti Postimees* nr 2, 11.I, lk 2.

(1892). Teadusest. Mõttetark Cartesius. – *Postimees* nr 75, 4.IV, lk 3.

(1895). Mõtte-terad. Kogunud Manivald. – *Postimees* nr 67, 22.III, lk 2.

H. S. (1900). Elutarkus. Inglise kuulsa kirjamehe Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseene kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks. – *Eesti Postimees* nr 22, 1.VI, lk 2.

rt. (1904). F. Bettex. Loodus ja looduse-seadused. – *Eesti Postimees, Õhtused kõned* nr 20, 5.II, lk 116.

(1907). W. Bölsche. Inimese põlvnemine („Die Abstammung des Menschen“). – *Eesti Kirjandus* nr 1, lk 29–30.

(1908). Päälskaudsuse kasvamine. – *Isamaa*, 5.XII, lk 280; 9.XII, lk 283; 10.XII, lk 281.

(1910). Uued raamatud 1909. Septembri kuus ilmunud: – *Eesti Kirjandus* nr 2, lk 78–80.

(1912). Hää kirjandus. – *Sakala* nr **190**, 20.VIII, lk 2.

(1915). Nietzsche ja Wilhelm II. II. – *Tallinna Teataja* nr **76**, 6.IV, lk 2.

H. V. (1920). Kultuur ja ristiusk ning kommunismus. – *Vaba Maa* nr **277**, 2.XII, lk 2.

V. E. (1927). Marx–Nietzsche–kristlus. Mis on nendel ühist. Vene usufilosoofi Berdjajevi arvamised. – *Postimees*, nr **95**, 6.IV, lk 5.

(1930). Kas käivad filosoofid oma õpetuse järel? Schopenhauer`i, Bacon`i ja Rousseau` sõnad ja teod. Moraali jutlustada on kerge, moraali rajada aga raske. – *Päevaleht* nr **213**, 8.VIII, lk 2.

(1930). Uudisteoste ootel. Märkmeid meie kirjanikkonna tegevusest ja lähemal ajal ilmuvatest uudisteostest. – *Päevaleht*, nr **249**, 13.IX, lk 4.

(1933). Marxi surma 50. aastapäevaks. – *Klassivõitlus* nr **153**, III, lk 6.

Scriptor (1933). Ülemlaul barbaarsusele. Märkmeid Osvald Spengleri raamatu „*Jahre der Entscheidung*“ puhul. – *Päevaleht* nr **325**, 28.XI, lk 4.

(1934). Nietzsche „Zarathustra“ – plagiaat. Maailmakuulsa teose eeskujuks vabamüürlase raamatuke. – *Postimees* nr **127**, 11.V, lk 4.

(1935). Schopenhauer 75 aastat surnud. – *Postimees* nr **255**, 19.IX, lk 1.

(1936). Kuulus filosoof surnud. – *Päevaleht* nr **126**, 10.V, lk 5.

(1937). Kohalikke teateid. Siseriigist. Tartust. – *Päevaleht* nr **117**, 30.IV, lk 7.

(1937). Descartes uusaegse maailmavaate isa. – *Postimees*, nr **148**, 30.V, lk 4.

T. P. (1941). Ilmub „Lühike filosoofiline leksikon“ Tõlge M. Rosentali ja P. Judini toimetatud vastavast venekeelsest teosest. – *Sirp ja Vasar* nr **24**, 14.VI, lk 5.

Resümee

Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde ja nende retseptsioon 1944. aastani

Vaatlesin käesolevas magistritöös eraldi trükisena ilmunud filosoofiliste teoste tõlkeid ja nende retseptsiooni kuni 1944. aastani ning tõlgete retseptsiooni kaudu nende mõju eestikeelse filosoofia ning Eesti kultuurilis-poliitilise konteksti kujunemisele.

E s i m e s e s peatükis vaatlesin filosoofia mõiste erinevaid definitsioone ning määratlesin, mis on filosoofia ja filosoofilisus käesoleva magistritöö seisukohalt. Jaotasin tõlked traditsioonilise filosoofia teosteks ning filosoofilisteks teosteks.

T e i s e s peatükis tutvustasin tõlkimise mõistet, selle mõju sihtkultuurile ning Eesti kultuurile. Rõhutasin, et tõlge ja sihtkultuur mõjutavad teineteist vastastikku. Seejärel tutvustasin erinevaid võimalusi tõkeloo kirjutamiseks ning ka seda, kuidas ise filosoofiliste teoste tõlkeid käsitlen.

K o l m a n d a s peatükis vaatlesin lähemalt filosoofilisi tõlketeoseid ja nende retseptsiooni 1944. aastani. Käsitlesin perioodide kaupa eelkõige traditsioonilisse filosoofiasse kuuluvate autorite (J. St. Milli, K. Marxi, F. Nietzsche, R. Descartes'i, A. Schopenhaueri ja O. Spengleri) teoste tõlkeid ja nende kohta omal ajal ajakirjanduses ilmunud arvustusi. Vaatlesin arvustustest lähtuvalt, kuidas filosoofiliste teoste tõlkeid siin vastu võeti ning millist mõju nad avaldasid üldisele poliitilisele ja kultuurilisele kontekstile.

N e l j a n d a s peatükis vaatlesin kokkuvõtvalt kuni 1944. aastani ilmunud filosoofiliste teoste tõlgete mõju eestikeelse filosoofia kujunemisele sel ajaperioodil. Leidsin, et see mõju on olnud väike, eelkõige on haritlasi sel ajal mõjutanud siiski algkeeles loetud filosoofilised teosed. Filosoofiliste teoste tõlkimine aitas siiski arendada filosoofilist sõnavara.

Summary

Translations of Philosophical Texts into Estonian and their reception until 1944.

In the current master`s thesis I examined translations of philosophical texts into Estonian and their reception until 1944. I looked at the reception of philosophical translations and examined their impact for the development of Estonian philosophy and cultural-political context.

In the first chapter I gave an overview of different definitions of the concept of philosophy and specified differences between philosophical texts and texts of traditional philosophy for current master`s thesis.

In the second chapter I introduced the notion of translation and the impact of translations for the target culture and for the Estonian culture. I emphasized the mutual impact between translations and target culture. Next I introduced some possibilities how to investigate the history of translations and how I am going to investigate them in the current master`s thesis.

In the third chapter I looked closer at some translations of traditional philosophical texts and their reviews until 1944. I examined some translations of traditional philosophical texts from authors like J. St. Mill, K. Marx, F. Nietzsche, R. Descartes, A. Schopenhauer and O. Spengler and some reviews about them. I looked at the influences of translations of philosophical texts for Estonian political-cultural context until 1944.

In the fourth chapter I looked for the influence of translations of philosophical texts for the development of Estonian philosophy. I finally reached to the conclusion that translations of philosophical texts have had a little effect for the development of Estonian philosophy until 1944. Translations of philosophical texts had some influence for developing philosophical vocabulary.

Lisad

Bibliograafia koostamiseks kasutatud kirjandus (ERRB)

Bibliograafiaks vajalikest allikatest on uurimiseks kasutatud järgnevad: Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia (ERRB) – Eestikeelne raamat 1525–1850, Eestikeelne raamat 1851–1900 (I-II), Eestikeelne raamat 1901–1917 (I-II), 1918–1940 (I-III). Bibliograafilised kirjed on Eestikeelsetest raamatutest võetud enamasti muutmata kujul, kirjete ees on ka järjekorranumbrid väljaannetes kergema leitavuse huvides.

Album Academicum Universitatis Tartuensis, 1918–1944. 1. [Registrid] = The directory of the Student Body of the Tartu University in 1918–1944 / Tartu Ülikool, Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Teadusfond – [koostanud: Lauri Lindström jt.]. – Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 1994 (Tallinn : Tallinna Raamatutrükikoda). – 528 lk., portr. ; 30 cm.

Eestikeelne raamat 1525–1850 = Estnisches Buch 1525–1850 = Estonian Book 1525–1850 / Eesti Akadeemiline Raamatukogu. – [koostanud T. Aasmann...jt.] ; toimetanud [ja eessõna] E. Annus. – Tallinn : [Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus], 2000 ([Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda]). – 703 lk. : ill.; 22 cm.

Eestikeelne raamat 1851–1900. = Estnisches Buch, 1851–1900. 1, A–Q / Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu. – Toimetanud E. Annus ; [koostanud T. Aasmann jt.] Tallinn : Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu, 1995 (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda). – 537, [1] lk. : ill. ; 21 cm.

Eestikeelne raamat 1851–1900 = Estnisches Buch, 1851–1900. 2, R–Y / Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu. – Toimetanud E. Annus ; [koostanud T. Aasmann jt.]. – Tallinn : Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu, 1995 (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda). – lk. 543–1077, [4] lk. : ill. ; 22 cm.

Eestikeelne raamat 1901–1917. 1, A–P = Estnisches Buch 1901–1917, 1 = Estonian Book 1901–1917, 1 = Эстонская книга 1901–1917, 1 / Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu ; [koostanud T. Aasmann...jt.] ; toimetanud [ja eessõna] E. Annus. – Tallinn : Eesti Teaduste Akadeemia, 1993 (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda). – 655 lk. ; 22 cm.

Eestikeelne raamat 1901–1917. 2, R–Y = Estnisches Buch 1901–1917, 2 = Estonian Book 1901–1917, 2 = Эстонская книга 1901–1917, 2 / Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu – [koostanud T. Aasmann...jt.] ; toimetanud [ja eessõna] E. Annus. – Tallinn : Eesti Teaduste Akadeemia, 1993 (Tallinn : Tallinna Raamatutrükikoda). – 659–1287 lk. ; ill. ; 22 cm.

Eestikeelne raamat 1918–1940. I, 1-he – Kandla, [kirjed] 1-8660 = Estnisches Buch 1918–1940 = Estonian Book 1918–1940 = Эстонская книга 1918–1940 / Eesti Rahvusraamatukogu ; [koostanud: Anne Ainz (üldjuht)...jt.] ; toimetanud Anne Ainz ja Leili Tenno [(peatoimetaja) ; eessõna: Aile Möldre ; eessõna tõlkinud : Leili Naan (saksa keel), Mari Kannusaar (inglise keel), Siivi Frey (vene keel) ; kujundanud Margit Plink]. – Tallinn : Eesti Rahvusraamatukogu, 2012 (Tallinn : Tallinna Raamatutrükikoda). – 989, [3] lk. ; 24 cm.

Eestikeelne raamat 1918–1940. II, Kandle – Raimla, [kirjed] 8661-18683 = Estnisches Buch 1918–1940 = Estonian Book 1918–1940 = Эстонская книга 1918–1940 / Eesti Rahvusraamatukogu ; [koostanud: Anne Ainz ...jt.] ; toimetanud Anne Ainz ja Leili Tenno [(peatoimetaja) ; kujundanud Margit Plink]. – Tallinn : Eesti Rahvusraamatukogu, 2012 (Tallinn : Tallinna Raamatutrükikoda). – Lk. 997-1950, [6] lk. ; 24 cm.

Eestikeelne raamat 1918–1940. III, Raine – Y, [kirjed] 18684 –28120 = Estnisches Buch 1918–1940 = Estonian Book 1918–1940 = Эстонская книга 1918–1940 / Eesti Rahvusraamatukogu ; [koostanud: Anne Ainz ...jt.] ; toimetanud Anne Ainz ja Leili Tenno [(peatoimetaja) ; kujundanud Margit Plink]. – Tallinn : Eesti Rahvusraamatukogu, 2013 (Tallinn : Tallinna Raamatutrükikoda). – [4] lk., lk 1957–2882 ; 24 cm.

Bibliograafia 1525–1850

657 Käimissest Kristusse järrel. / Nelli ramatut. / mis Ma kele on üllespannud [Thomas a Kempise järgi] Karel Maddis Henning. – Tallinn, 1821 (: J. H. Gressel).

[16], 276, [2] lk.; 8° 182x110 (150x82) mm. – Aut. nimi eessõnas. – F. – Ilm. veel 1841 ja lühendatult tartueesti k. 1820.

Dedik.: Keiserlikko sure koli, mis Tartus,...Peawannema,...Krahw Karel Liweni Herra.

Leid. KM: B 238(1), poolnahkkd., pd viimane 1.; B 238(2), poolnahkkd., tempel EÜS, sissekirj. Rosenberg; B 238(3), poolnahkkd., pd. viimane 1., sissekirj. Johann Rüdel 1835 ja Abja Peraküla raamatukogu; ÕES 321, pappkd.; J. R. 1029, def. pappkd., pd. lk. 273–276, [1–2]. RR: R/V 6113, poolnahkkd., pd. lk. 273–276, [1–2]; R 3071, poolnahkkd., R 4108, poolnahkkd.; R 6472, poolnahkkd., pd. lk. 273–276, [1–2]; R 7982, poolnahkkd., def. tl., sissekirj. Marie Prokk; R 10763, poolnahkkd., pd. tl. ja lk. 273–274; ArM 2232 pappkd., pd. viimane 1. TA: Erar. 69 (RE 1625), poolnahkkd.; Erar. 69 (71–466), pappkd., sissekirj. Juhanes Kurnim 1860. TÜ: RA- 19(1), poolnahkkd. kullatud mustri ja tekstiga; RA- 19(2), nahkkd. mustriaga, sissekirj. Mari Melzow, tempel Majaraamatukogu J. Meltsov ja Navi Rahvarmk. Seltsi Rmk.; RA- 19 (3), poolnahkkd., pd. viimane 1., tempel Bibl. ROOS. Viljandi Muuseum: 17; L 267. V. Rauna kogu: 125.

674 Mõtlemisse Jummal teggude päle / Saksa kelest [Christoph Christian Sturm'i järgi] om omma mele perra ümbrekirjotanu G[ustav] A[dolph] Oldekop, kirriko oppetaja. – Tartu, 1822 (: J. C. Schünmann). [4], 130, [2] lk. ; 8° 178x107 (144x77) mm. – F.

Materiaalset maailma käsitlev raamat.

Orig.: Betrachtungen über die Werke Gottes auf alle Tage im Jahr, 1772.

Leid. KM: ÕES 335 (1), pappkd.; ÕES 335 (2), poolnahkkd. TA: Erar 70, poolnahkkd. kullatud tiitliga seljal. Vene Rahvusrmk.: Эср. 2-10499.

932 Sadab wiin meile kasso ehk kahjo? Üks jut Wina-wõtmisses armsa ma-rahwale luggeda / [Mugandanud saksa keelest Heinrich Eduard Gahlnbäck]. – Tartu, 1840 (: H. Laakmann).

31, [1] lk. ; 8° 175x100 (157x81) mm. – 8000 eks. – 5 kop. – F.

Soome keeles E. Lönnroti tõlkes 1854 „Kolme Päiwaa Sairion Kylässä“, 10 000 eks., veel 1886 ja 1891, lapi keeles 1858 ja rootsi keeles 1886.

Leid. KM: A 177(1), tempel EÜS; A 177(2), riiepappkd., A 177(3), poolnahkkd., tempel Eesti Kirjanduse Selts; A 177(4), def.; ÕES 530, pappkd., sissekirj. Gehewe; J. R. 2384, sissekirj. M.Hiir. TÜ: RA-81(1); RA-81(2), poolnahkkd., 1 lisal. trükivigade parandustega, tempel Tartu Eesti Arstide Seltsi Raamatukogu. Saaremaa Muuseum: 4110; 5418. Helsingi Ülik. Rmtk.: Est. Vene Rahvusrmk.: Эср. 2-7280.

Kirj. Jürgens, M. Ramatute nimme- kirri, 1864, lk. 26. Salu, H. Kauged rannad ja oma saar, 1970, lk. 237.

938 Wina-katk. Üks tähhele pannemise wäärt jut, mis wanna ning noore rahwale juhhatusseks ja kassuks wälja on antud / [Friedrich Reinhold Kreutzwald]. – Tartu: Lindforsi pär., 1840 (: Lindforsi pär.) 69, [1] lk., 1 l. front. F. L. v. Maydelli joon. Järgi A. O. Gerni puulõige ; 8° 192x115 (167x90) mm. – 1500 eks. – 10 hõbekop. – F., ehisraam esi- ja tagakaanel, vinj. tagakaanel. – Ilm. veel 1881.

Eeskujuks on olnud H. Zschokke „Brannteweinpest“ (1837). On kasutatud ka Chr. A. C. Döbneri lätikeelse „Sinnas pahr sahtibas beedribahm“ (1837) Karula pastori Fr. F. Meyeri käsikirjalist saksakeelset tõlget. Trükiti ÕES-i kulul. Autor sai honorariks 150 eks.

Leid. KM: A 4997(1), paberkd.; A 4997(2), poolnahkkd.; A 4997 (3), pd. trükikaas; ÕES 528, pappkd.; J. R. 1187, riiepappkd., pd. trükikaas, J. Roos eksl. RR: R 3857, paberkd. TA: F 66, paberkd., pd. tagakaas; Erar. 87, pd. kaaned ja lk. 69–70. TÜ: RA-20530(1), riiepappkd., pd. esitrükikaas ja front., tempel Viru maakonna Rakvere Poeglaste Gümnaasium, sissekirj. Ilmar Maasikas 1926; RA-20530(2), riiepappkd., pd. trükikaas, front., tl. ja lk. 65–70, tempel Viru maakonna Rakvere Poeglaste Gümnaasium, sissekirj. Kinkinud VII klassi õppija Karl Siider 18. aug. 1923. EAM: R-537, riiepappkd. Viljandi Muuseum: 6568. V. Rauna kogu: 207. Vene Rahvusrmrk.: Эст. 2-2028. Borga gymn.: 18142-12.

Kirj. Inland, 1840, nr. 21, lk. 324–326. Roos, J. Fr. R. Kreutzwaldi Vina- Katku tekkeloo ja algupära küsimus. – Lng., 1941, nr. 2, lk. 208–219. Loosme, I. Fr. R. Kreutzwaldi „Viina katku“ frontispissist. – KKirj., 1964, nr. 10, lk. 612–613. Kreutzwaldi kirjavahetus, I, 1976, lk. 305.

949 Käimissest Kristusse järrel. Nelli ramatut, / mis [Thomas a Kempis'e järgi] Ma keele on üllespannud Karel Maddis Henning. – 2. uuesti läbi vaadatud tr. – Tallinn: J. H. Gressel, 1841. (: J. H. Gressel).

XV, 236 lk. ; 8° 187x115 (161x83) mm. – Aut. nimi eessõnas. – F. – Esitr. 1821.

Leid. KM: A 4911 (1), poolnahkkd.; A 4911 (2), poolnahkkd., tempel ja sissekirj. Dr. E. Lustwerk; A 4911 (3), poolnahkkd., ÕES 540, poolnahkkd.; J. R. 694, poolnahkkd.; K. E. S. 1306, poolnahkkd. RR: R/V 987, poolnahkkd.; R 3122, poolnahkkd., sissekirj. Tartu palwemaja pärralt: R 3343, poolnahkkd., sissekirj. Hans Nögges 1872; R 5141, poolnahkkd., sissekirj. Мария Пулманъ Ревель 1841; R 5735, kaaneta, sissekirj. Taling; R 6712, poolnahkkd., sissekirj. Tiio Lipp; R 7799, poolnahkkd., R 10761, pappkd.; tempel Pärnu Muuseum. TA: Erar 69 (78–91), poolnahkkd.; Erar 69 (RE4202), poolnahkkd. TÜ: RA- 90, poolnahkkd. kullatud mustriga. EAM: R-301, poolnahkkd., sissekirj. Jaan Leeben, pd. lk. 3–14, 33–34, 39–42, 47–49. V. Rauna kogu: 212. Vene Rahvusrmrk.: Эст. 2-10509. Helsingi Ülik. Rmtk.

Bibliograafia 1851–1900

986 Mis tarvis on inimene maailmas : Äratamise hää igale inimesele / Saksakeelest O. Funcke järele V. L[inkgreim]. – Tallinn, 1891 (: H. Mathiesen). – 32 lk. ; 17 cm. – 10 kop. – 4000 eks. – Tk. – F. – KM, RR, TA, TÜ, VRR.

1764 Mehised mehed: Õpetuse ja äratuse sõnad mehise oleku kasvatamiseks / [Samuel Smiles'i järgi] Kirj. J. Järv. – Tallinn: A. ja J.Järv, 1889 (: H. Mathiesen). – 82 lk.; 17 cm. – 25 kop. – 5000 eks. – Tk. – F. – KM, RR, TA, TÜ, VRR, VR.

Kirj.: T- lk [Tilk, J.] - Sak., 1890, 17. II, nr. 6, lk. 3.

2210 Viina- katk : Üks õpetlik jutustus noore ja vanema inimestele / [H. Zschokke järgi F. R. Kreutzwald]. – 2. Parand. tr. – Tartu : H. Laakmann, 1881 (H. Laakmann). – 79, [1] lk., neist 1 l. F. L. Maydelli kivitrr. front. A. O. Gerni puulõike järgi ; 22 cm. – Aut. nimed rmt-s märkimata. – 1500 eks. – Ilma tl., kirje kaane järgi. – Tk. – F. – 1. tr. 1840. – Orig.: Die Brannntweinpest, 1837. – KM, RR, TA, TÜ, VRR:

Kirj.: [Grentzstein, A.?] – Epost., 1881, 22. VII, nr. 29, lk. 116. M. Kp. – Epost., 1882, 24. II, nr. 9, lk. 1. Roos, J. Fr. R. Kreutzwaldi Vina- katku tekkeloo ja algupära küsimus. – Lng., 1941, nr. 2, lk. 208–219. Loosme, I. Fr. R. Kreutzwaldi „Viina katku“ frontispissist. – Kkirj., 1964, nr. 10, lk. 612–613.

2793 Ristiinimese vabadusest ; Kohtlane viis Jumalat paluda. / Kirj. Martin Lutterus ; Eesti keelde ümberkirjutatud Lutteruse neljasaja-aastaseks sünnimise pühaks [A. Kurrikoff]. – Tallinn, 1883 (: Eestimaa sinodi trk.) – 62 lk. ; 16 cm. – Tlk. nimi rmt-s märkimata. – 10 000 eks. – Tk. – F. – KM, RR, TA, TÜ.

3105 Mis saab inimeste hingedega pärast ihust ära lahkumist?/J. Mironov. – Venekeelest A[ado] K[auber]. – Viljandi, [tsens. 1900] (: A. Rennit). – 44 lk.; 17 cm. – Trükikaaneta. – F. – Orig.: Тайны загробной жизни. – KM, TA, TÜ.

3182 Vaimulikud raasukesed usklikudele usukasvamises, õpetuseks ja usukinnitamiseks / Dr. H. Müller'i kirjadest Saksakeelest Maakeele kirj. V. N[ormann]. – Tartu, H. Laakmann, 1882 (: H. Laakmann). – VIII, 184 lk. ; 21 cm. – Tlk. Inits. eessõna lõpus. – 3000 eks. – Trükikaaneta. – F. – KM, RR, TA, TÜ, VRR.

4301 Elutarkus: [1. anne] / Inglise kuulsa kirjamehe Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseene kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks ; Eestist. P. Grünfeldt. – Tallinn: G. Pihlakas, 1900 (: H. Mathiesen). – 240 lk.: puulõikes kaaneill. ; 19 cm. – 60 kop. – 3000 eks. – F. – Orig.: Duty, 1880. – KM, RR, TA, VRR, VR.

Kirj.: Uus Aeg, 1899, 14. II, nr. 12, lk. 2–3.

4302 Elutarkus: 2. [anne] : Iseloom / Inglise kuulsa kirjamehe Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseenese kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks ; Eestist. P. Grünfeldt. – Tallinn : G. Pihlakas, 1900 (: A. Busch). – 231, [1] lk. : portr., puulõikes kaaneill. ; 18 cm. – 60 kop. – 2000 eks. – F. – KM, RR, TA, TÜ, VRR.

Kristuse järelkäimisest [Thomas a Kempis'e järgi tõlkinud ja eessõna J. Kasemets]. Tallinn: J. Kasemets, 1891 (H. Mathiesen). – 260 lk. – 17 cm. – Aut. ja tlk. nimed eessõnas. – 2000 eks. – F. – Orig.: Libri quatuor de imitatione Christi. – KM, TA, TÜ, VRR

Bibliograafia 1901–1917

328 Naisterahva olukord praeguses ühiskonnas ja sotsialistlikes ilmakorras / August Bebel; Tallinn: Mõte, 1917 (: Päevaleht). – 15, [1] lk. ; 21 cm. – 10 000 eks. – F. – Orig.: Über die Gegenwärtige und künftige Stellung der Frau. – KM, RR, TA, TÜ.

329 Naisterahva seisukord praegu ja tulevikus / August Bebel ; Vene keelest J. L. – Tartu : G. Zirk, 1905 (: G. Zirk). – 15 lk. ; 21 cm. – 8 kop. – Tk. – F. – Orig.: Über die Gegenwärtige und künftige Stellung der Frau. – KM, RR, TA, TÜ.

331 Ristiusk ja sotsialism. Kirjavahetus preester Hohofi ja sotsiaaldemokraadi August Bebeli vahel / August Bebel. – Helsinki: Eesti Sotsiaaldemokratia Tööliste Partei Tallinna Komitee, 1906 (: Työväen kirjapaino). – 16 lk; 20 cm. – 10 kop. – Ülapealk.: Eesti Sotsiaaldemokratia Tööliste Partei. – F. – Tsens. arest 1912. – Orig.: Christentum und Sozialismus, 1892. – KM, SŠR.

332 Seltskonna sotsialiseerimine / August Bebel. – Peterburi: Edu, 1907 (Tartu: G. Zirk). – 123 lk., rmt. kuul. kaanel: 16 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 25 kop. – 5000 eks. – F. – KM, TÜ, RR, TA, SŠR, LR

372 Loodus ja looduse- seadused / Saksa keelest F. Bettexi järele Eesti keelde H. Oras. – Tallinn : G. Pihlakas, 1904 ([Jurjev : Hermann]) – 328 lk. ; 19 cm – 1 rbl – 2250 eks – F – Orig.: Natur und Gesetz, 1897 – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.
Kirj.: -rt – Epost. Õhtused k., 1904, nr. 20, lk. 116.

405 Lühikene majanduseteaduse õpetus / A. Bogdanov; 8-nda tr. järele vene keelest N. K. – Tartu: Noor- Eesti, 1907 (: K. Sööt). – 392 lk. ; 22 cm. – 125 kop. – Aut. nimi pealk. ees. – 2000 eks. – A. – Orig.: Краткий курс экономической науки, 1896. KM; RR; TA; TÜ; SŠR. Kirj.: – Pvl., 1907, 26.X, nr. 244, lk.2. Hanko, A. – Ekirj., 1908, lk. 60–61.

?404 Inimese ja masina vahe peal : Tayloriga süsteem / A. Bogdanov ; Tlk J. Depman – Tallinn : Tulu, [1914] (: G. Kalla). – 14 lk.; 20 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 10 kop. – 1000 eks. – F. – Äratr.: Edasi 7, 1914. – orig.: Между человеком и машиною, 1914. – KM, RR, TA; TÜ; SŠR.

505 Elu võit / W. Bölsche ; Tlk. Linda Jürmann ; [Kaaneill. C. Miitra]. – Tartu : J. Reevits, [1908] (: G. Zirk). – 84 lk. : ill. kaas ; 24 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 35 kop. – 2000 eks. – F. – Orig.: Der Sieg des Lebens, 1904. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR. Kirj.: Luts, K. – Peterb. Teat., 1909, 21. I, nr.6, lk. 1.

506 Inimese põlvnemine / W. Bölsche. – [Tartu]: Noor- Eesti, 1906 (: K. Sööt). – 93, [2] lk., neist 1 rmt. kuul. : ill. ; 19 cm. – Aut. nimi pealk. Ees. – Kõites 35 kop. – 3000 eks. – F. – Orig.: Die Abstammung des Menschen, 1903. – KM, RR, SŠR, LR.

Kirj.: y. – Hääl, 1907, 31. I, nr. 9, lk. 4. – Ekirj., 1907, lk. 28–29. – Oma Maa, 1907, nr. 5, lk. 76. T. K – Rahval., 1907, 8. I, nr. 2, lk. 3; 11. I, nr. 3, lk. 2–3.

Sama. – / Parand. Joh. V. Veski. – 2. tr. – Tartu : Noor- Eesti, 1907 (: K. Sööt). – 93 lk., [1] lk. rmt. kuul. : joon., ill. kaas ; 22 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – Kaanel: Postimehe trk. – 1500 eks. – F. – KM.

Sama. / [Eessõna M. Pill]. – 3. täiend. Tr. – Tartu : Noor- Eesti, 1913 (: J. Mällo) – 96 lk. : ill., ill. kaas. ; 21 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 35 kop. – 2500 eks. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

Kirj.: Jõgever, J. – Ekirj., 1913, lk. 283–284.

514 Võitlus elu eest ja meie aja seltskond ehk Darwini õpetus ja sotsialism / Prof. Dr. Ludwig Büchner; eesti keelde stud. phil. T. K. – Tallinn: Teadus, 1908 (: J. ja A. Paalmann). – 55 lk.: ill. kaas; 23 cm. – 30 kop. – 2500 eks. – F. – Orig. (?): Die Darwinsche Theorie von der Entstehung und Um Wanderlung der Lebewelt, 1868. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

Tartu LR, TÜR, TÜ Raamatukogu.

513 Jõud ja ollus / Prof. Dr. Ludwig Büchner'i loodus- teadusline ilma- korra kirjeldus; Eesti keelde toimetanud Fiat lux. – Viljandi, [1909–1910] (: A. Rennit). – 97 [!96] lk.; 20 cm. – F. – „Meie Kodumaa“ kaasanne. – Orig.: Kraft und Stoff, 1855. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR. Kirj.: Olak, P. Olluse surematus. – Uue Vir. lisa, 1907, 31. III, nr. 20, lk. 123– 126.

528 Meie aja inimene / Kirj. B. Carneri ; Eesti keelde P. Grünfeldt. – Tallinn : Teadus, 1908 (: M. Antje). – 136 lk. ; 21 cm. – 40 kop. – 2500 eks. – Tk. –F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR. Kirj.: Rahamägi, J. A. – Vir. Kirjandus ja teadus, 1908, nr. 1, lk. 6–8. –õ- – Post., 1909, 3. I, nr. 2, lk. 6. T. K. – Rahva Pvl., 1909, 21. V, nr. 108, lk. 1–2.

532 Inimene ja Vaimumaailm: Tähtjas küsimus: Mis saab meitest pärast surma? / Arthur Chambers ; Eesti keelde Anna Prants. – Tallinn : J. Ploompuu, 1908 (Viljandi : A. Peet). – 252 lk. ; 17 cm. – Alapealk. kaanel: Tähtjas küsimus : Mis saab meitest pärast surma? – Aut. nimi pealk. ees. – 1 rbl. – 3000 eks. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

535 Õpetus õige elu poole / J. Chrysostomus ; Venekeelest ümber pannud L. Mölder. – Kuresaare, 1912 (: H. Papp). – 32 lk. ; 19 cm. – Aut. nimi eessõnas. – 1500 eks. – Tk. – F. – KM, SŠR.

558 Elu algus ja lõpp / Uuema looduseuurimise tagajärgedel kujutanud Dr. Albert Daiber ; Eesti keelde J. A. Rahamägi. – Tallinn : E. Berggrüni rmtkpl., 1907 (: M. Antje). – 92 lk. ; 19 cm. – Aut. nimi kaanel märkimata. – Kaanel: 1908. – 30 kop. – 2000 eks. – Tk. – F. – Orig.(?): Aus der Werkstätte des Lebens. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR. Kirj.: -ch. – Kaja, 1908, 15. II, nr. 14, lk.3.

?559 Kas teadus või usk? / Dr. Albert Daiber ; Eesti keelde J. A. Rahamägi. – Viljandi, [1907] (: A. Peet). – 68 lk. : ill kaas ; 18 cm. – Kaanel: Tallinn : Meie Matsi kirj., J. Ja A. Paalmani trk. – 20 kop. – 4000 eks. – F. – Orig.: Wissenschaft oder Glaube?, 1906. – KM; RR,TA; TÜ, SŠR, LR.

580 Darwinismus ja meie aja rahvaliikumine / Dr. phil. E. Dennerdt; tõlkinud J. Virk. – Tallinn: G. Rosenberg, 1908 (: J. Felsberg ja A. Tetermann). – 77, [1] lk.; 23 cm. – 2000 eks. – Tk. – A. – Orig.: Der Darwinismus und sein Einfluß auf die heutige Volksbewegung. – KM, RR, TA, SŠR, LR, TÜR. Kirj.: Vir, 1909, 9. I, nr. 6. lk. 3. Luts, K. – Peterb. Teat., 1909, 17. I, nr. 5, lk. 1.

1284 Elu ja surm / Prof. A. Forel ; Eesti keelde J. Depmani ülevaatel ; [Eessõna A. Rei ; Kaaneill. A. Uurits]. – Peterburi, 1910 (Tallinn : M.Schiffer). – 37, [3] lk. : ill. kaas ; 21 cm. – (Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaraamatud ; nr. 9). – Aut. nimi pealk. ees. – 2500 eks. – A. – Orig.: Leben und Tod, 1908. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR,

1329 Milleks on Inimene maailmas / Dr. Otto Funcke järele Eesti keelde L. Karask. – Tartu: [L. Karask], 1907 (: Schnakenburg). – 32 lk. ; 17 cm. – 12 kop. – 1000 eks. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

1492 Kollektivismus / Jules Guesde (pseud). – Tallinn: VSDTP Tallinna komitee, 1905 (Tallinn: A. Kullap). – 23 lk.: ill. kaas; 17 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – Ülapealk.: Venemaa Sotsialdemokratiline Töölise Partei. – 5 kop. – Tk. – F. – Orig.: Collectivisme et Révolution, 1879. – KM, RR, TA, TÜ.

1492 Kollektivismus / Jules Guesde (pseud). – Tallinn: VSDTP Tallinna komitee, 1917 (Tallinn: G. Kalla). – 24 lk.; 19 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – Ülapealk.: Venemaa Sotsialdemokratiline Töölise Partei. – Ilma kaaneta. – F. – KM, RR, TA, SŠR.

1522 Jumal looduses / Ernst Hæckel. – Saksa mõtteteadlane professor Ernst Hæckeli järele Eesti keelde J. A. R(ahamägi) – Tallinn: A. Peterson, 1907. (Tallinn: M. Antje). – 71 lk. – ill. kaas; 20 cm. – TÜR, KMAR B1615.

Kirj.: T. K. – Rahval, 1908, 3. III, nr. 18, lk. 2.

1680 Sotsialdemokratia ja Sotsialvabameelsus / Th. Hertzka ; Eestist. K. Päts. – Tartu, Postimees, 1909 (: Postimees). – 61, [1] lk., [2] lk. rmt. kuul. ; 22 cm. – Aut nimi pealk ees. – 25 kop. – 1500 eks. – Tk. – A. – Orig.: Sozialdemokratie und Sozialliberalismus, 1891. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

Kirj.: X. – Post., 1909, 4. XI, nr. 253, lk. 5.

2309 Loomusund ja ühiselu loomade ja inimeste juures / Karl Kautsky. Eestist. Jaan Kärner. – Tartu: [M.] Hermann, [1908] (: Hermann). – 63, [1] lk., [1] l.; 19 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 20 kop. – 1200 eks. – Tk. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

2310 Majanduslik edenemine ja seltskonna- kord / Karl Kautsky. – Tallinn: Töö, 1906 (: M. Schiffer). – 190 lk.; 20 cm. – Kaanepealk.: Erfordi programm. – Aut. nimi pealk. ees. – Kaanel: Kosiniri kirj. – 25 kop. – 7000 eks. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

Kirj.: Hanko, A. – Ekirj., 1908, lk 205–208.

2312 Sotsiaalne revolutsion: 1.–2. jagu / Karl Kautsky. – [1. jao tõlkinud] eesti keelde P. K. – Peterburi: Edu, 1907 (Jurjev: Schnakenburg). – 96.; 68 lk; 17 cm. – rmt. kuul. kaanel. – Aut. nimi pealk. ees. – 5000 eks. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

2547 Raamat vanemate auustamisest : Con- fu- tse õpetus (Kong Fuzi).– [Eestikeelde] A. Riis. – Põltsamaa : C. Jürison ja T. Tiedt, 1901 (: C. Jürison ja T. Tiedt). – 24 lk. ; 17 cm. – Tlk. nimi pealk. ees. – Kaanel: 1902. – 10 kop. – 500 eks. – Tk. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

?2600 Piibel ja kõlblus ; Piibel ja teadus / Prof. P. I. Kovalevski – Venekeelse 11 trüki järelle Eesti keelde Konst. Lepp – Tallinn : Teadus, 1908 (: M. Antje) – 76 lk., [1] lk rmt kuul ; 21 cm – Aut nimi pealk ees – 30 kop – 400 eks – A – Orig.: Библия и нравственность, 2 tr 1907 – KM; RR; TA TÜ; SŠR; LR.

Kirj.: C. – Vir. Kirjandus ja teadus, 1909, nr. 16, lk. 126.

?2849 Loodusteadus ja ilmavaade: Saksa arstide ja loodusteadlaste kongressi avamise-kõne / Prof. A. Ladenburg ; J. Depmani tõlge. – Tallinn: Haridus, [1913] (Tartu: J. Mällo). – 36, [4] lk., neist 2 rmt. kuul. ; 17 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 30 kop. – 2000 eks. – Tk. – F. – Orig.: Über den Einfluß der Naturwissenschaft auf die Weltanschauung, 1903. – KM, RR; TA; TÜ; SŠR, LR.

2859 Ajalooline idealismus ja materialismus / Paul Lafargue järelle M. A. – Tallinn: Mõte, 1909 (: M. Schiffer). – 22 lk., [2] lk. rmt. kuul.; 22 cm. – 10 kop. – 2000 eks. – F. – Osal eks. rmt. kuul. kaanel ja märkus: Pitseri alt päästetud 3. apr. 1910. – Orig.: Idéalisme et matérialisme dans la conception de l'histoire, 1895. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

Kirj.: R. – Post., 1910, 14. V, nr. 106. lk 2. Kirj.: – Edasi 4, 1911, lk. 36–39.

3060 Rahvavabadus ja omavalitsus / Prof. Dr. Franz Lieber, Prantsuse teaduste- akadeemia väljaspoolne liige ; Eestist. cand. jur. K. Päts. – Peterburi : Ühiselu, 1908 (Tartu : Postimees). – [8], 314 lk. : ill. kaas ; 24 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 1 rbl. 35 kop. – 2000 eks. – A. – Orig.: On Civil Liberty and Selfgovernment, 1853. – KM, RR, TA, TÜ, LR.

Kirj.: A. U-n-k. – Meie Elu kirj. lisa, 1908, nr. 4, lk. 15-16. X. – Post., 1909, 2. XII, nr. 277, lk. 2.

?3204 Kuda peab elama? [Sir John Lubbock / lord Averbury] ; Eesti keelde J. Kinnika, J. Veski ja V. Vaher – Jurjev : Hermann rmtkpl., [1903] (: Hermann). – VII, [1], 247 lk., [4] lk. rmt. kuul. : portr. ; 18 cm. – Aut. nimi kaanel. – Osa eks. Iluköites. – 1000 eks. – A. – Orig.: The Use of Life, 1894. – KM, RR; TA; TÜ; SŠR, LR.

Kirj.: -o [Enno, E.] – Post., 1904, 9. XI, nr. 251, lk.2.

3239 Martin Lutheruse Raamat Ristiinimese vabadusest / Eestist. A. Hoffmann. – Tallinn. : Eestimaa Õpetajate Ühisus, 1917 (: A. Mickwitz). – 16 lk. ; 20 cm. – 20 kop. – 20 000 eks. – Ttl. – F. – KM, RR. TA.

3373 Sotsialismus teadusline, utopistline ja praktiline : 1 anne / A. Maide. – Tallinn : A. Maide kirj. „Tööline“, [1907] (: A. Laurmann). – 32 lk., rmt. kuul. kaanel ; 21 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 8 kop. – 2000 eks. – F. – KM, RR, SŠR, LR.

3396 Teadus ja usk / A. Malver ; [Tlk.] E. L. ja J. B. – Tartu : J. Reevits, [1908] (: G. Zirk). – 120 lk., rmt. Kuul. kaanel : ill. ; 23 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 50 kop. – 2000 eks. – Tk. – F. – KM, RR, TÜ.

Sama. – Valga : Kultura rmtkpl., [1914] (: Kultura). – 90 lk., rmt. kuul. kaanel : ill. kaas ; 24 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 60 kop. – F. – KM, RR, TA, TÜ.

Kirj.: Sopakirjanduse vastu. – Ristir. Pühapvl., 1908, 21. VIII, nr. 34, lk. 268–269; 28. VIII, nr. 35, lk. 275–276; 4. IX, nr. 36, lk. 283–284; 11. IX, nr. 37, lk. 291–292.

3405 Püüa edasi ehk Kuidas raskuseid võidetakse / Orison Swett Marden – Soomekeelsest „Pyri eteenpäin“ nimelist alg-tõlkest Eesti keelde ümber pannud A. Johannson. – Jurjev: K. Sööt, 1902 (: K. Sööt). – 239, [1] lk. ; 18 cm. – Aut nimi pealk ees – 2250 eks – F – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

Kirj.: M-n [Neumann, M] – Uus Aeg, 1902, 2. XI, nr. 128, lk.3.

3404 Mis sa teed, tee õieti! / Kirj. Orison Swett Marden ; Eesti keelde P. Grünfeldt. – Tallinn : G. Pihlakas, [1911] (M. Antje). – 48 lk. ; 20 cm. – 750 eks. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

3441 Kapital. Esimene köide [1.–2. anne] / Karl Marx. – Esimese prantsuskeelse väljaande järele tõlkinud Otto Sternbeck. – Tallinn: J. Lilienbach, 1910–1914 (Tallinn: V. Ehrenpreis); 160 lk., [3] lk. teksti ja rmt. kuul. kaanel: 23 cm. – Aut nimi pealk. ees. – 1. anne ilm. 1910, 2. anne 1914. – 2. ande kaanel: J. ja A. Paalmanni trk. – 60 kop. – 1. anne 3000, 2. 2500 eks. – 5. – Orig: *Das Kapital*, Bd. 1, 1867. Prantsuskeelne väljaanne ilm. 1872–1875. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

Kirj.: Kastr, A. – Edasi 3, 1910, lk. 47–58. M[artna], M. – Pvl, 1910, 30. IX, nr. 223, lk.1. Kastr, A. – Tall. Teat., 1910, 8. XII, nr. 248, lk. 1. V[irgo], E. – Post., 1910, 28. XII, nr. 295, lk.1. M[artna], M – Pvl., 1911, 30. VI, nr. 144, lk. 1–2. Rei, A. – Tall. Teat., 1911, 12. IX, nr. 208, lk. 3; 15. IX, nr. 211, lk. 3; 16. IX, nr. 212, lk. 3; 19. IX, nr. 214, lk. 3. Martna, M. – Vaba Sõna, 1914, nr. 4, lk. 122–127. Umbleja, K. K. Marxi „Kapitali“ esimesest eestikeelsest väljaandest. – Ekomm., 1966, nr. 2, lk. 13–17. Teder, F. Kuidas levitati ja tõlgiti „Kapitali“ Eestis. – RH, 1967, 14. IX, nr. 216, lk. 2. Teder, F. Karl Marxi esimene teos eesti keeles. – Ekomm., 1966, nr. 12, lk. 8–12. Кринал, В. О первом издании "Капитала" К. Маркса на эстонском языке - Уч. зап. Тартуского гос. ун-та, вып. 252, 1970, с. 154–161. Issakov, S. Esimesed vastukajad K. Marxi „Kapitalile“ Eestis. – Ekomm., 1973, nr. 7, lk. 66–77.

3443 Kommunistlise partei manifest / Karl Marx ja Friedrich Engels; K. Kautsky ja autorite eessõnadega; Eesti keelde H. Pöögelmann. – Tallinn: „Edasi“ raamatukogu, 1917 (: B. Mäns). – 38 lk., [2] lk. rmt. kuul.; 20 cm. – Kaanepealk.: Kommunistline manifest. – Aut. nimed pealk. ees. – 60 kop. – 12 000 eks. – F. – Orig.: Kommunistische Manifest, 1848. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

Kirj.: Ernits, V. Revolutsiooni- aegse poliitilise kirjanduse ülevaade. – Ekirj., 1918/19, nr. 5/6, lk. 113–115

3442 Palgatöö ja kapital / Karl Marx – [eesti keelde L.]– Peterburi : Edasi, 1906 (Peterburi: B. Tsoberbir). – 32 lk., rmt. kuul. kaanel ; 18 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 7 kop. – 6000 eks. – F. – Tsens arest 1914 ja kättesaadud eks. hävitati. – Orig.: Lohnarbeit und Kapital, 1849. – KM, RR, TA., TÜ.

Kirj.: Teder, F. Karl Marxi esimene teos eesti keeles. – Ekomm., 1966, nr. 12, lk. 8–12.

3539 Anarhismus / A. Menger ; Eesti keelde T. Öö. – Peterburi : K. Osvald, 1908 (Valga : F. Karlson). – 22 lk., [1] lk. rmt. kuul. : 20 cm. – Aut. nimi pealk ees. – 10 kop. – 2000 eks. – Tk. – F. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

3603 Vabadusest / John Stuart Mill; Eesti keelde ümber pannud J. Kotsar. – Jurjev: J. Reevits, 1909 (Viljandi: A. Peet). – 70 lk., rmt. kuul. kaanel; 19 cm. – Aut. nimi pealk. ees – 30 kop. – 1500 eks. – Tk. – F. – Orig.: On Liberty, 1859. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

3622 Mis saab inimeste hingedega pärast ihust ära lahkumist? / J. Mironov ; Venekeelest A. Kauber. – Kuresaare : T. Liiv, 1905 (: T. Liiv). – 43lk., [1] lk. rmt. kuul ; 17 cm. – 10 kop. – 4000 eks. – Tk. – F. – 1. tr. 1900. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR. LR.

3624 Mis tarvis peab inimene siin maa peal elama ja mille eest tema peab kõige rohkem muretsema? / J. Mironov. – Venekeelest A. Kauber. – [Kärdla : A. Kauber, tsens. 1903] (Tallinn : H. Mathiesen ja A. Laurmann). – 79 [1] lk. ; 17 cm. – 15 kop. – Tk. – F. – KM, RR, TA, SŠR.

4100 Marxismus ja Darwinismus / Dr. Anton Pannekoc(e)k'i järel M. Martna. – Viljandi: Viljandi Teataja, 1910 (Viljandi: A. Tõllasepp). – 44 lk.; 21 cm. – F. – Orig.: Marxismus ja Darwinismus, 1909. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

Kirj.: Vn. – Pvl., 1910, 27. IX, nr. 220, lk. 2. V[irgo], E. – Post., 1910, 31. XII, nr. 298, lk. 5.

4135 Looduseteadus ja peaaaju : Looduseteadusline tee hingeliste nähtuste tundmaõppimiseks / Akademikus prof. I. Pavlov : Ümber pannud ja selgitavate märkustega täiend. J. Depman. – Peterburi : Ühiselu, 1912 (Tallinn : M. Schiffer). – 32 lk. ; 22 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 20 kop. – 2000 eks. – Tk. – F. – Orig.: Естествознание и мозг, 1910. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

Kirj.: Q. – Pvl., 1912, 19. III, nr. 65, lk. 1.

5181 Teadus ja usk / [P. Schneideri järele Eesti keelde H. Oras]. – Tallinn, 1909 (A. Mickwitz). – 16 lk. ; 20 cm. – (Ristiusu kaitsmise kirjad / Väljaandnud St. Johannese- selts <Baltimaa sisemisemissioni töö> ; nr. 2). – Aut. nimi päistitlis. – 5 kop. – 5000 eks. – Ilma tl., kirje kaane järgi. – F. – KM, RR, TA, SŠR.

5212 Mis on materialismus / [Dr. Phil. v. Schwarz'i järele H. O.] – Tallinn, 1909 (A. Mickwitz). – 16 lk.; 19 cm. – Ristiusu kaitsmise kirjad / Väljaandnud St. Johannese- selts : nr. 3.). – Aut. nimi päistitlis. – 5 kop. – 5000 eks. – Ilma tl., kirje kaane järgi. – F. – Orig. allikas (?): Der Moderne Materialismus als Weltanschauung und Geschichtsprinzip, 1904. – KM, RR, TA.

5357 Elutarkus. 3–4 / Inglise kuulsa kirjamehe Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseenese kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks – Eestist. P. Grünfeldt – Tallinn : G. Pihlakas, 1901–1902 (: A. Busch) – : portr., ill kaas ; 18–20 cm – 2000 eks – F – 1.–2. anne ilm. 1900 – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

3. anne : Kohus. – 208 lk. – 60 kop. – Orig.: Duty, 1880.

4. anne : Kokkuhoidmine. – 190, [1] lk. – 60 kop. – Orig.: Thrift, 1875

Šeršenevitš, Gabriel Feliksovitš 1863–1912

Vene õigusteadlane.

?5601 Riik ja õigus / Prof. G. F. Scherschenevitsh'i järele eestist. Lui Olesk. – Tallinn : Tallinna Eesti Kirj-üh., 1910 (: M. Schiffer). – 113, [3] lk. ; 20 cm. – Kaanel „Teaduse“ kirj. pealadu. – 40 kop. – Tk. – F. – Osa eks. ilm. „Päevalehe“, „Aja“ ja „Koidu“ kaasandena, 1.–5. vihik, seeria: Haridus ja Teadus : Rahvalik-teaduslik raamatukogu. – Orig.: Общее учение о праве у государстве, 1908. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

?3603 Inimesesoo tulevik loodusteaduse valguses / V. Schimkevitsch ; J. Kiiveti tõlge J. Piperi ja J. Depmani ülevaatel ; [Kaaneill. A. Uurits]. – Peterburi, 1910 (Tallinn : J. ja A. Paalmann). – 40 lk. : ill., ill. kaas. ; 23 cm. – (Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi toimetused ; nr. 5). – Aut. nimi pealk. ees. – 25 kop. – 2500 eks. – F. – Orig.: Будущее человечества с точки зрения натуралиста, 1906. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR

5934 Abielu ja kõlbluseküsimus / Kirj. A. F. Tanner ; Soome keelest J. K – Tallinn : Mõte, 1911 (: A. Laurmann) – 40 lk., rmt kuul kaanel ; 19 cm – 15 kop – 3000 eks – F – Orig.: Avioliitto ja siveellisyyskysymys, 1909 – KM, SŠR, LR.

6150 Charles Darwin ja tema õpetus / K. Timiräsev (Timirjazev, K. A.) ; Vene keelest E. Enno; K. A. Hindrey kaanepilt. – Tartu : Noor- Eesti, 1907 (: Postimees). – [8], 174 lk., [1] lk. rmt. kuul. : ill., ill kaas. – 22 cm. – Aut. nimi pealk. ees, kaanel märkimata. – 1500 eks. – A. – Orig.: Чарлз Дарвин и его учение, 1883 – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

Kirj.: L[uiiga, J.] – Elu, 1907, 19. XII, nr. 107, lk. 5. Vikat, J. – Vaade, 1908, 2. I, nr. 1, lk.2.

6165 1. Iseenese täiendamisest. 2. Vaimlise aluse äratundmisest / Krahv Leo Tolstoi. – [Tallinn] : A. Peterson, 1907 (: V. Ehrenpreis). – 20 lk. : portr. kaanel : 19 cm. – Aut. nimi pealk ees. – 5 kop. – 4000 eks. – F. – Orig. allikas: Мысли, собранные В. Г. Чертковым из различных сочинений, писем и дневников Л. Н. Толстого.– KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

6171 Kas Jumalale või mammonale / Krahv Leo Tolstoi järele M. Kitznik. – Tallinn: A. Peterson, 1908 (: J. A. Paalmann). – 19 lk., [1] lk. : rmt. kuul. : portr. kaanel ; 16 cm. – 5 kop. – 4000 eks. – F. – Orig.: Богу или маммоне?, 1896. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR

6185 Milles seisab õnn? / Krahv Leo Tolstoi; Ü[mber] p[annud] T. Kuusik. – Tallinn: K. Luksep, 1907 (: M. Antje). – 23 lk. : portr. kaanel ; 20 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 10 kop. – 3000 eks. – F. – Orig.: В чем счастье?, 1900. – KM; RR; TA; TÜ, SŠR.

6190 Krahv Leo Tolstoi kolm kirja: „Mõistusest, Usust ja Palvest / Alguskirja järele T. Kuusik. – Tallinn: A. Peterson, 1907 (: M. Antje). – 23 lk., rmt. kuul. kaanel : portr. kaanel ; 20 cm. – 8 kop. – 4000 eks. – F. – Orig.: О разме , вере у молитве, 1901 välismaal, 1906 Venemaal. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

6191 Krahv Leo Tolstoi mõtted Elust / - Ümber pannud T. Kuusik. – Tallinn : A. Peterson, 1907 (: A. Laurmann). – 56 lk., rmt. kuul. kaanel : portr. kaanel ; 20 cm. – 3000 eks. – F. – Orig.: О жизни, 1887. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR, LR.

6192 Krahv Leo Tolstoi mõtted Jumalast / Ü[mber] p[annud] T. Kuusik. – Tallinn : A. Peterson, 1907 (: A. Laurmann). – 31 lk. : portr. kaanel ; 19 cm. – 12 kop. – 2500 eks. – F. – Orig.: Мысли о бoге, 1906. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

Kirj.: – Ristir. Pühapvl., 1908, 2. X, nr. 40, lk. 314–315; 9. X, nr. 41, lk. 322–323; 16. X, nr. 42, lk. 331; 23. X, nr. 43, lk. 339.

6205 Usk ja kõlblus / Leo Tolstoi ; Tlk. M. Oorgu – Tallinn : J. Ploompuu, 1911 (: M. Schiffer). – 32 lk. ; 18 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – Kaanel: M. Antje trk. – 20 kop. – 2000 eks. – A. – Orig.: Религия и нравственность, 1895 – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

6206 Ususallivusest / Krahv Leo Tolstoi ; Ü[mber] p[annud] T. Kuusik. – Tallinn : K. Luksep, [1907] (: M. Antje). – 16 lk. : portr. kaanel ; 20 cm. – Aut. nimi pealk. ees. – 8 kop. – 3000 eks. – F. – Orig.: О веротерпимости, 1902 välismaal, 1906 Venemaal. – KM, RR, TA, TÜ, SŠR.

Bibliograafia 1918–1940

340 Inimesetundmine : inimeste iseloomude peategurid ja nende areng /Alfred Adler ; [tõlkinud D. Hint ; algupärandiga võrrelnud L. Anvelt ; kaanejoonis Marie Laurencin'i järgi ; saatesõna A. Annist]. – Tartu, Eesti Kirjanduse Selts, 1939 (Tartu : Eesti Kirjanduse Selts). – 212 lk. : ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teadus ; nr. 85/86. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria ; 1939, nr. 1/2). – Originaali pealkiri: Menschenkenntnis. – Hint = Vaarandi. – Papp- ja paberköites. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. – Sisaldab bibliograafiat.

343 Marksism – proletaarlik eluõpetus / Max Adler ; [tõlkinud N. Andresen]. – Tallinnas : Töölise Kirjastuse Ühisus, 1929 (Tallinn : Täht). – 28, [1] lk. ; 21 cm. – (Sotsialistlik kirjastik).

1602 Õigusfilosoofia loengud : eestikeelne tõlge [saksa keelest] / A. Bjerre. – Tartus : [s.n.], 1923. – 252, [6] lk. ; 21 cm. – Mimeograafpaljundus. – Päistiitel.

1641 Hingelisuse sisu ja struktuur psühhoanalüütilise vaatlusviisi alusel / E. Blum. – Tartu : Akadeemia, 1938 (Tartu : Postimees). – 14 lk. ; 24 cm. – Äratrükk : Akadeemia nr 4, 1938.

1687 Ruum ja aeg = L'Espace et le temps / Émile Borel ; tõlkinud [ja sissejuhatus:] Harald Perlitz. – Tartu : Loodus, 1935 (Tartu : Ilutrükk). – 246 lk., 1 l. portr. : joon. ; 18 cm. – (Tartu Prantsuse Instituudi toimetised = Publications de l'Institut Français a Tartu ; [2]). – Sisaldab autori tööde loetelu. – KM A 14.496

1721 Teadus ja kultuur = Science et culture / Émile Boutroux ; tõlkinud Paul Kogerman = Tartu: Loodus, 1936 (Tartu : K. Mattiesen). – 40 lk., 1 l. portr. ; 19 cm. – (Tartu Prantsuse teadusliku Instituudi toimetised = Publications de l'Institut Scientifique Français a Tartu; [4]. KM.

1854 Puhtast südamest : Valik filosoofilisi miniatüüre / Louis Burlandt ; saksa keelest tõlkinud [ja eessõna:] Oskar Urgart. – Tartu : Noor-Eesti, 1937 (Tartu : Noor-Eesti). – 75, [1] lk., 1 l. portr. ; 20 cm. – Originaali pealkiri: Aufrichtigkeiten.

1932 Kapital ja töö : meie aja probleemid / Andrew Carnegie ; eesti keelde: Marta Bekker. – Pärnus : Kiri, [1922] (Pärnu : Kiri). – 143, [12] lk. ; 18 cm. – Originaali pealkiri: Problems of to-day : wealth--labour--socialism. – Ilmumisaasta allikas: Eesti raamatute üldnimestik 1918–1923.

1935 Tundmatu inimene / Alexis Carrell ; inglise keelest tõlkinud L. Anvelt. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1938 (Tartu : G. Roht). – 350 lk. ; 21 cm. – Originaali pealkiri : Man the unknown.

2029 Totaalne riik – totaalne inimene / R. N. Coudenhove- Kalergi ; [saksa keelest tõlkinud Heino Anto ; eessõna: J. Puhk]. – Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1938 (Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus). – 157, [1] lk., 1 l. portr. : ill. kaas. ; 22 cm. – Originaali pealkiri: Totaler Mensch, totaler Staat.

2030 Totaalne riik – totaalne inimene / R. N. Coudenhove-Kalergi ; [saksa keelest tõlkinud H. Anto ; eessõna: J. Puhk]. – 2. tr. – Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1940 (Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus). – 157, [1] lk., 1 l. portr. : ill. kaas. ; 22 cm. – Esitrükk: Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1938. KM, TÜ, Tartu LR, TÜ Eetikakeskus.

2079 Töölisliikumine ja sotsialism / R. Danneberg ; tõlkinud R. Saving. – Tallinnas : Tööliste Kirjastuse Ühisus, 1928 (Tallinn : Täht). – 64 lk. ; 21 cm. – (Sotsialistlik kirjastik ; nr. 1). – Originaali pealkiri: Das Sozialdemokratische Programm. – Kaanepealkiri: Saksa-Austria sotsiaaldemokraatliku töölispartei programm.

2140 Arutlus meetodist / René Descartes ; prantsuse keelest tõlkinud ja sissejuhatusega varustanud R. Kulpa ; saatesõna K. Ramul'ilt. – Tartus : Noor- Eesti, 1936 (Tartu, Noor-Eesti). – 89, [1] lk. ; 19 cm. – (Filosoofiline seeria ; nr. 4). – Originaali pealkiri: Discours de la méthode. – Kaanepealkiri: Arutlusi meetodist. KM, Tartu LR, TÜ

2306 Lood filosoofia ajaloost. I, Vana-Kreeka : Sokrates, Platon, Aristoteles / Will Durant ; tõlkinud Leo Anvelt ; redigeerinud A. Koort. – Tartu : Eesti kirjanduse Selts, 1936 (Tartu : G. Roht). – 112 lk. : ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teadus ; nr. 56. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria ; 1936, nr. 8). – Originaali pealkiri: Story of philosophy. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. KM, EMÜR, Tartu LR, TÜ.

2307 Lood filosoofia ajaloost II, Filosoofia uuestisünd : Bacon ja Spinoza / Will Durant ; tõlkinud L. Anvelt. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1937 (Tartu: G. Roht). – 111, [1] lk. : portr., ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teadus ; nr. 61. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria; 1937, nr. 1). – Originaali pealkiri: Story of philosophy. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. – Sisaldab bibliograafiat. KM, EMÜR, Tartu LR, TÜ.

2308 Lood filosoofia ajaloost. III, Suured arvustajad : Voltaire ja Kant : valgustus ja idealism / Will Durant ; tõlkinud L. Anvelt. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1937 (Tartu: G. Roht). – 111, [1] lk. : portr., ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teadus ; nr. 65. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria ; 1937, nr. 5). – Originaali pealkiri: Story of philosophy. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. – Sisaldab bibliograafiat. KM, EMÜR, Tartu LR, TÜ.

2309 Lood filosoofia ajaloost. IV–V. / Will Durant ; tõlkinud A. Kaal ja L. Anvelt. – Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1938 (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts). – 207, [1] lk. : portr., ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teadus ; nr 82/83. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria ; 1938, nr. 10/11). – Originaali pealkiri: Story of philosophy. – IV osa: Pessimism ja positivism: Schopenhauer ja Spencer. V osa: Irratsionalismi uuestisünd : Nietzsche, Bergson ja kaasaegsed filosoofid. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. – Sisaldab bibliograafiat. KM, EMÜR, Tartu LR, TÜ.

5098 Kommunismuse põhimõtted : (kommunistlise manifesti esialgne kawa) / Friedrich Engels ; Eduard Bernsteini eessõna ja märkustega ; F. R. tõlge. – Peterburis : [s. n.], 1922 (Peterburi : 17. riigitrükikoda). – 29 lk. ; 24 cm. – (Töörahvakirjandus ; nr. 27). – Originaali pealkiri: Grundsätze des Kommunismus. – F. R. = Rei, Ferdinand? – 20000 eks. KM, TÜ.

5099 Ludwig Feuerbach ja klassikaliku saksa filosoofia lõpp / F. Engels ; [tõlkinud H. Pöögelmann]. – Moskva ; Leningrad : Välismaatöölise Kirjastus-Ühisus NSV Liidus, 1936 (Leningrad : Külvaja). – 102, [1] lk. ; 20 cm. – (Marksismi-leninismi raamatukogu). – Originaali pealkiri: Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. – 1200 eks. – Sisaldab registrit. KM, Tartu LR.

Ludwig Feuerbach ja klassikaliku saksa filosoofia lõpp. Lisa: Marx ja Engels materialismist ja dialektikast / Friedrich Engels. – Tõlkinud H. Pöögelmann – Moskva; Leningrad: Välismaatöölise Kirjastusühisus NSV Liidus, 1936 (Leningrad: trükikoda „Külvaja“) - 102 [1] lk.; 20 cm – KM, Tartu LR.

5100 Mõttekujutusest teaduseni / Friedrich Engels; tõlkinud Jüri Anwelt. – Peterburis : [s. n.], 1922 (Peterburi : 17. riigitrükikoda). – 40 lk. koos kaanega ; 20 cm. – Originaali pealkiri: Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. – 3000 eks. KM, TÜ.

5101 Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine / Friedrich Engels ; [tõlkinud H. Pöögelmann]. – Moskva ; Leningrad : Välismaatöölise Kirjastusühisus NSV Liidus, 1935 (Leningrad : Külvaja). – XIX, 187, [1] lk. ; 20 cm. – (Marksismi-leninismi raamatukogu). – Originaali pealkiri: Der Ursprung der Familie des Privateigenthums und des Staats. – 1750 eks. – Sisaldab registrit. KM.

5103 Sotsialismi arenemine utoopiast teaduseks / F. Engels ; [tõlkinud A. Saan]. – Moskva; Leningrad : Välismaatöölise Kirjastusühisus NSV Liidus, 1934 (Leningrad : Külvaja). – 75, [5] lk. ; 20 cm – (Marksismi-leninismi raamatukogu). – Originaali pealkiri: Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. – Sisaldab registrit. KM, TÜ.

5877 Õiguse filosoofia ajalugu : [5. Loeng : tõlge saksa keelest] / loeb G. [p.o. I.] Grimm. – [Tartu : A. Ingelmann], 1935 (Tartu : A. Aasa Koduülikool). – 41 l. ; 35 cm. – Päistiitel. – Mimeograafpaljundus. – Tekst lehe ühel küljel.

6340 Darwin : tema elu ja õpetus / Adolf Heilborn; tõlkinud Ann Tamm. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1931 (Tartu : G. Roht). – 131 lk., 1 l. portr. : ill., ill. kaas ; 20 cm. – (Elulooline seeria). – Kaas : Ado Vabbe. Allikas : Villu Tootsi koostatud raamatugraafika mapid Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus. – 1000 eks. Allikas : Eesti Kirjandusmuuseum, EKLA, f. 16, lk. 200.

6649 Alateadvus ja psühhoanalüüs : peajooni Freudi meetodist ja teooriast ning selle rakendusest hingeravis ja vaimuteaduses / K. Holtzmeyer ; [kaas: Mihkelson ; järelsõna: A. Koort]. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1934 (Tartu : G. Roht). – 111, [1] lk. : ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teaus ; nr. 31. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria ; 1934, nr. 7). – Mihkelson = Mihkelsoo. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. – Sisaldab bibliograafiat.

6782 Psükoloogia pääjooned : kogemuse põhjal. I osa / Harald Höffding ; viienda saksakeelse väljaande järele tõlkinud Karl Freiberg. – Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1923 (Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus). – VII, 158, [1] lk. ; 21 cm. – Originaali pealkiri: Psykologi i omrids på grundlag af enfaring. – Osa tiraažist kõites.

6783 Psükoloogia pääjooned : kogemuse põhjal. II osa / Harald Höffding ; viienda saksakeelse väljaande järele tõlkinud Karl Freiberg. – Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1924 (Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus). – IV, 180 lk. ; 22 cm. – Originaali pealkiri: Psykologi i omrids på grundlag af enfaring.

6784 Psükoloogia pääjooned : kogemuse põhjal. III osa, Tunde psükoloogia. Tahte psükoloogia / Harald Höffding ; viienda saksakeelse väljaande järele tõlkinud Karl Freiberg. – Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1924 (Tallinn : Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus). – V, 205 lk. ; 21 cm. – Originaali pealkiri: Psykologi i omrids på grundlag af erfaring. – Sisaldab registrit.

7251 Kõned õpetajaile psühholoogiast / Villiam James ; A. Koorti tõlge ; redigeerinud A. Kuks. – Tallinnas : Eestimaa Kooliõpetajate Vastastikuse Abiandmise Selts (K./ü.“Kool“), 1920 (Tallinn : A. Kümmel, end. G. Kalla). – 152, [2] lk. ; 22 cm. – (Psühholoogiline ja kasvatusteadline kirjandus ; nr. 4). – Originaali pealkiri: Talks to teachers on psychology. – Kaanel ilmumisaasta 1921. KM, TÜ, Tartu LR.

7328 Sissejuhatust filosoofiasse / Wilhelm Jerusalem ; kuuenda ja seitsmenda saksakeelse väljaande järele Eesti keelde [ja eessõna] Hugo Reiman. – Tallinnas : Varrak, 1922. – (Tartu : Varrak). – 187, [1] lk. ; 27 cm. – Originaali pealkiri: Einleitung in die Philosophie. – Bibliograafia peatükkide lõpus. – Sisaldab registrit.

7820 Mehised mehed : äratuse sõnad mehise oleku kasvatamiseks / Jaak Järv ; redigeerinud [ja eessõna:] H. Rink. – [2. tr.]. – Tartus : Sõnavara, 1925 (Tartu : Ed.Bergmann). – 80 lk. ; 19 cm. – (Eesti Noorsoo Karskusliikumise seeria ; nr. 6). – Samuel Smiles'i järgi. – Esitrükk: Tallinn : A. ja J. Järv, 1889.

8087 Mis on „hing“? : isiksuse bioloogilised alused / Eino Kaila ; eestistanud A. Elango ; [kaas: Mihkelson]. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1934 (Tartu : G. Roht). – 110, [2] lk. : ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teadus ; nr. 36. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria ; 1934, nr. 12). – Originaali pealkiri: Persoonallisuus. – Mihkelson = Mihkelsoo. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. – Sisaldab bibliograafiat. KM, EMÜR, Tartu LR, TÜ.

8088 Mis on „vaim“? : vaimse isiksuse kujunemine ja ühiskond / Eino Kaila ; eestistanud A. Elango ; [kaas: H. Mugasto]. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1935 (Tartu : G. Roht). – 110, [1] lk. : ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teadus ; nr. 46. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria ; 1935, nr. 10). – Originaali pealkiri: Persoonallisuus. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. – Sisaldab bibliograafiat. KM, EMÜR, Tartu LR, TÜ

8793 Sokrates ja Dioogenes / Yrjö Karilas'e j. t. järele M. Nurmik. – Tallinnas : Töökool, 1929 (Haapsalu: P. Tamverk). – 32 lk. : ill., ill. kaas. ; 20 cm. – (Vaimusuurused ; nr. 1). – Nurmik, Madis pesud. = Küla, Madis. – Kaanel ilmumisaasta 1930, osal tiraažist tiitelleht ilma aastata.

9100 Karl Marxi majanduslised õpetused / rahwale arusaadawalt kokku seadnud ja ära seletanud Karl Kautsky ; alguskeelest 15. wäljaande järele tõlkinud H. Pöögelmann. – Peterburis : Kommunistlise partei Eestimaa keskkomitee Venemaa büroo, 1920 (Peterburi : 17. riigitrükikoda). – 266 lk. ; 18 cm. – (Töörahvakirjandus ; nr. 19). – Originaali pealkiri: Karl Marx's ökonomische Lehren. – 5000 eks.

10112 Kommunistlisest manifestist. I. K. Kautsky eessõna Marx-Engels'i „Kommunistlise partei manifesti“ seitsmendale saksakeelsele väljaandele / tõlkinud H. Pöögelmann. – Peterburis : [s.n.], 1919 (Peterburi 13. riigitrükikoda). – 14 lk. ; 20 cm. – (Kommunistline raamatukogu ; nr. 2a).

10113 Kommunistlisest manifestist. II, Marxi ja Engelsi eessõnad / tõlkinud H. Pöögelmann. – Peterburis : [s.n.], 1919 (Peterburi 13. riigitrükikoda). – 8 lk. ; 20 cm. – – (Kommunistline raamatukogu ; nr. 2b).

10125 Elu tee : (Kung Fu-Tse` üldine kord) / Kong Fuzi ; Ku Hung-Ming`i ingliskeelsest tõlkest eesti keelde toimetanud ja sissejuhatusega varustanud Al. Martinson. – Pärnus : A: Martinson, 1928 (Pärnu : Oma). – 59, [3] lk. ; 18 cm. – Martinson = Marand. – Sisaldab bibliograafiat.

11312 Intuitsiooni mõiste / Josef König`i samanimelise teose aineil R. Leithammel. – [Eesti] : R. Leithammel, 1935 (Rakvere : Ühistrükikoda Rakveres). – 31, [1] lk. koos kaanega ; 22 cm. – Originaali pealkiri: Der Begriff der Intuition.

11647 Dao-De-Džing : (Tao-Te-King) / Lao-Tse ; inglise- ja soomekeelsete väljaannete järgi tõlkinud [ja eessõna:] Aug. Wesley ; [saatesõna: B. Parm]. – Tallinn : B. Parm, 1937 (Tallinn : Estotrükk). – 103, [1] lk. ; ill., ill. kaas ; 20 cm. – (Maailma pühad kirjad ; 1. vihk). – Kaanepealkiri: Tee Jumala juurde. – Bibliograafia joonealustes märkustes.

11863 Eksperimentaalne pedagoogika : eriti silmas pidades kasvatust teo kaudu / W. A. Lay : kolmanda väljaande järele tõlkind [ja saatesõna:] Alfred Koort. – [Tartu] : Odamees-Carl Sarap, 1924 (Tartu : G. Roht). – 137 lk. : ill. : 18 cm. – Originaali pealkiri: Experimentelle Pädagogik.

11864 Hulkade psühholoogia / Gustave le Bon ; prantsuse keelest K. Martinson. – Tartus : Noor-Eesti, 1936 (Tartu : Noor-Eesti). – 185, [2] lk. ; 19 cm. – (Filosoofiline seeria ; nr. 3). – Originaali pealkiri: Psychologie des foules.

12137 Karl Marx : lühike elulookirjeldus ja marksismuse kokkuwõte / N. Lenin ; tõlkinud H. Pöögelmann. – Peterburis : Kom. p. Eestimaa keskk. Venemaa büroo, 1920 (Peterburi : 17. riigitrükikoda). – 20 lk. ; 23 cm. – (Töörahvakirjandus ; nr. 23). – Lenin, Nikolai, pseud. = Lenin, Vladimir Iljitš, pseud. = Uljanov, Vladimir Iljitš.

12934 Karl Marx / A. W. Lunatsharski. – [Peterburi] : Kom. partei Eestimaa keskkomitee, [1920?] (Peterburi : 17. riigitrükikoda). – 14 lk. koos kaanega : ill. kaas ; 18 cm. – (Töörahvakirjandus ; nr. 51). – 5000 eks.

12935 Karl Marx ja sotsialistline rewolutsioon : kaks kõnet Peterburi nõukogu pidulikul koosolekul 11. mail 1918 Karl Marxi 100-aastase sünnipäeva puhul /A. Lunatsharski ja G. Sinovjev. – Peterburi Kommunistlise partei Eesti keskkomitee Venemaa büroo, 1919 (Peterburi : 17. riigitrükikoda). – 29, [2] lk. ; 22 cm. – (Töörahvakirjandus ; nr. 21).

13473 Termiitide elu / Maurice Maeterlinck ; prantsuse keelest tõlkinud [ja eessõna:] M. Sillaots ; [Kaas: R. Kivit]. – Tartu, Eesti Kirjanduse Selts, 1931 (Tartu : G. Roht). – 180 lk. : ill. kaas ; 19 cm. – Originaali pealkiri: La vie des termites. – 1000 eks. Allikas: Eesti Kirjandusmuuseum, EKLA, f. 16, lk. 219.

13840 Kapital : poliitilise ökonoomika kriitika. Esimene köide, Kapitali produktsiooniprotsess / Karl Marx ; [tõlkinud N. Andresen ; toimetanud A. Jõeäär, P. Vihalem ; lisad korraldanud E. Tuiman ; eessõna F. Engels]. – Tallinnas : Sõprus, 1935-1936 (Tallinn : R. Tohver). – 24 vihku (43, [3], 640 lk., 1 l. portr.) ; 22 cm. – Originaali pealkiri: Das Kapital. – Sisaldab registreid.

13841 Kapital : poliitilise ökonoomika kriitika. Esimene köide, Kapitali produktsiooniprotsess / Karl Marx ; [tõlkinud N. Andresen ; toimetanud A. Jõeäär, P. Vihalem ; lisad korraldanud E. Tuiman ; eessõna F. Engels]. – Tallinnas : Sõprus, 1936 (Tallinn : R. Tohver). – 43, 640 lk., 1 l. portr. ; 22 cm. – Originaali pealkiri: Das Kapital. – Sisaldab registreid.

13843 Kommunistlik manifest / [K. Marx, F. Engels ; eessõna: K. Kautsky] ; tõlkind Nigol Andresen. – [3. tr.]. – Tallinnas: Tööliste Kirjastuse Ühisus, 1929. (Tallinn : Täht). – 46 [1] lk. ; 21 cm. – (Sotsialistlik kirjastik). – Originaali pealkiri: Das kommunistische Manifest. – Autorid näidatud lk. 14. – Esitrükk: Tallinn : „Edasi“ raamatukogu, 1917. KM, TÜ.

13844 Kommunistliku partei manifest / Karl Marx ja Friedrich Engels ; tõlkinud H. Pöögelmann. – Leningrad : Külvaja, 1933 (Leningrad : Külvaja). – 41, [3] lk. ; 20 cm.

13845 Kommunistline manifest / Karl Marx ja Friedrich Engels ; eesti keel[d]e H. Pöögelmann. – Peterburis : [s.n.], 1919 (Peterburi 13. riigitrükikoda). – 32 lk. ; 20 cm. – (Kommunistline raamatukogu ; nr. 2d). – 2. tr. pealkiri: Kommunistlise partei manifest.

13846 Kommunistlise partei manifest / Karl Marx ja Friedrich Engels ; K. Kautsky eessõnaga; eesti keelde H. Pöögelmann. – 2. tr. – Peterburis : [s.n.], 1919 (Peterburi : 13. riigitrükikoda). – 51 lk. ; 23 cm. – (Kommunistline raamatukogu ; nr. 2). – Kaanepealkiri: Kommunistline manifest. – Esitrükk: Peterburis : s.n., 1919. Ilmus pealkirja all: Kommunistline manifest.

13847 Palgatöö ja kapital / Karl Marx ; Friedrich Engels'i eessõnaga ; tõlkinud Nigol Andresen. – Tallinnas : Eesti Noorsotsialistlik Liit, 1933 (Tartu : Kultuur). – 48 lk. ; 18 cm.

13849 Valitud teosed /Karl Marx ja Friedrich Engels. – Tallinnas : Sõprus, 1937-1938 (Tallinn : R. Tohver). – 3. kd. (365, 375, 421 lk., 6 l. portr.) ; 23 cm. – Sisaldab registreid.

14091 Ajalooline materialismus / Fr. Mehring ; tõlkinud K. Luts ; Ar. Wallneri eessõnaga ja Fr. Mehringi elulookirjeldusega. – Peterburis : Kommunistlise partei Eesti Keskkom. Wenemaa büroo, 1920 (Peterburi : ETK Ülikool). – 74 lk. ; portr. ; 20 cm. – (Tööraha kirjandus ; nr. 18).

14379 Esteetika süsteem / Ernst Meumann ; tõlkinud Ants Oras. – [Tartu] : Odamees-Carl Sarap, 1923 (Tartu. G. Roht). – 139, [1] lk.: 18 cm. – Originaali pealkiri: System der Ästhetik. – 3000 eks. – Sisaldab registrit. KM, TÜ, TÜ Eetikakeskus, TÜ Viljandi KA, Tartu LR.

15506 Nõnda kõneles Zarathustra: raamat kõigile ja ei kellelegi / Friedrich Nietzsche ; tõlkinud J. Palla ; redigeerinud ja järelkirjutisega varustanud J. Semper. – Tartus: Eesti Kirjanduse Selts, 1932. (Tartu : G. Roht). – 375 lk., 1 l. portr. : ill. kaas ; 19 cm. – Originaali pealkiri: Also sprach Zarathustra. – 1000 eks. Allikas: Eesti Kirjandusmuuseum, EKLA, f. 16 lk. 265. KM, Tartu LR, TÜ.

15507 Vastkristlane (Antichrist) / Friedrich Nietzsche ; saksa keelest tõlkinud U. L. ; [eessõna: Ado Anderkopp]. – Tallinnas ; G. Vildt, [1919?] (Tallinn : Vaba Maa). – 68 lk. ; 26 cm. – Originaali pealkiri: Antichrist. – U. L. = Juhkam, Mihkel. – Ilumisaasta allikas: Eesti raamatute üldnimestik 1918–1923. KM, TÜ, TÜ ajaloo muuseum, TÜ eetikakeskus, LR.

16537 Loogika algõpetus : juhtlauseis õpetamiseks keskkoolides / Heinrich Pantenius ; tõlkinud M. Grosberg-Naaris. – Tallinna : Rahvaülikool, [1921] (Tallinn : A. Kümmel). – 51 lk. ; 17 cm.

16677 Tahte kasvatamine / Jules Payot ; prantsuse keelest tõlkinud Alfred Koort. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1926 (Tartu : Ed. Bergmann). – 219, [1] lk. ; 22 cm. – (Noorsoo kirjavara : populaar-teaduslik seeria ; nr. 117). – Originaali pealkiri: L`education de la volante. – 2000 eks. Allikas: EKSi aastaraamat 11, lk. 9. – Bibliograafia joonealustes märkmetes.

17283 Sotsialdemokraatia taktika / G. Plehanov ; A. Rei eeskõnega. – Tallinnas : Eesti Tööliste kirjastus-ühisus, 1919 (Tallinn : Ühiselu). – 61 lk. ; 20 cm. – (Sotsialdemokraatiline kirjastik ; nr. 1).

16777 Sir Isaac Newton`i ja käesoleva aja kujutelmad ainek / H. G. Perlitz ; [Tartu : s.n., 1927?] (Tartu : Varrak). – 7, [1] lk. ; 23 cm. – Päistiitel. – Äratrük: Rahvaülikool nr. 2, 1927.

17331 Teadus ja hüpotees = La science et l`hypothese / Henri Poincaré ; tõlkinud Jaan Kalviste. – Tartu : Loodus, 1936 (Tartu: K. Mattiesen). – 231, [1] lk., 1 l. portr. ; 18 cm. – (Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi toimetised = Publications de l`Institut Scientifique Français a Tartu ; [3]). Avaldatud Teadusliku Raamatu Levitamise Komitee patronaažil. KM, Tartu LR, TÜ raamatukogu.

Esteetika / V. Ridala – Tartu : Noor.Eesti, 1919 (Tartu : H. Laakmann). – 78 lk. ; 19 cm. – Ridala, Villem, psud. = Grünthal, Villem.

20648 Elutarkus / Artur Schopenhauer ; [saksa keelest tõlkinud ja järelsõna: L. Anvelt]. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1940 (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts). – 278 lk. : ill. kaaneümbris ; 19 cm. – Originaali pealkiri: Parerga und Paralipomena. : Aphorismen zur Lebensweisheit. KM, TÜ.

21358 Õhtumaa allakäik / O. Spengler ; referaadi koostanud L. Vahter ; redigeerinud L. Anvelt. – Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, 1940 (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts). – 102, [2] lk. : ill. kaas ; 19 cm. – (Elav teadus ; nr. 103. Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslik seeria ; 1940, nr. 7). – Kaanepealkiri: Õhtumaa allakäik. – 1500 eks. Mari Kalviku andmetel. – Sisaldab bibliograafiat. KM, TÜ, TÜ Viljandi KA, Tartu LR.

21408 Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist / J. Stalin. – Tallinn : Teaduslik Kirjandus, 1940 (Tartu : Nats. K. Mattiesen). – 43 lk. ; 21 cm. – Stalin, Jossif, psud. = Džugašvili, Jossif. – 4000 eks.

21467 Kuidas saavutatakse teadmisi kõrgemaist maailmust : autoriseeritud tõlge / Rudolf Steiner. – Tallinn: Eesti Antroposoofilise Seltsi Kirjastusring, 1930 (Tallinn : Estotrükk). – 102, [1] lk. ; 22 cm. – Originaali pealkiri: Wie erlangt man Erkenntnis höherer Welten. KM, TÜ.

21469 Mõtlemise praktiline koolitamine : loeng Karlsruhe 1909. aastal / Rudolf Steiner ; tõlkinud Otto Sepp. – [Tallinn] : Eesti Antroposoofiline Selts, 1924 (Tallinn: Vaba Maa). – 15 lk. ; 21 cm. – KM B 5186, TÜ, Tartu LR.

21470 Vabaduse filosoofia : moderni maailmavaate põhijooned : hingelisi vaatlustulemusi loodusteaduslikul meetodil / Rudolf Steiner ; 1918. a. trüki järgi tõlkinud August Nei. – [Tallinn] : Eesti Antroposoofiline Selts, 1936 (Tartu : K. Mattiesen). – 175, [1] lk. ; 23 cm. – Originaali pealkiri: Die Philosophie der Freiheit. – Sisaldab registrit. KM, TÜ Eetikakeskus, TÜ.

21471 Vaimuteadus : sissejuhatus ülimeelelisesse maailmatunnetusesse ja inimese määramus: autoriseeritud tõlge / Rudolf Steiner. – Tallinn : Eesti Antroposoofilise Seltsi Kirjastusring, 1930 (Tallinn : Estotrükk). – 96 lk. ; 22 cm. – KM.

21485 Ajalooline materialismus / J. Stern ; tõlkinud E. Kingissepp ; Kommunistlike partei Eesti keskkomitee Venemaa büroo. – Peterburis : Kommunistl. partei E kk Wenemaa büroo, 1919 (Peterburi : Meks). – 14 lk. ; 20 cm. – (Tööraha kirjandus ; nr. 17).

22072 Teaduslik vaidlus : autori 55 aasta sünnipäeva puhul / K. Shakow (Žakov). – [Eesti] : Tartu, Tallinna ja Valga filosoofiliste Ühingute liikmete Kirjastus, 1921 (Võru) : S. Songi). – 13, [1] lk. ; 22 cm.

24052 Kristuse jälgedes : kolm raamatut / Thomas a Kempis ; eestindanud V. Pabson. – Tartu ; Tallinn : Loodus, 1939 (Tartu : K. Mattiesen). – 327 lk., 3 l. ill. ; 15 cm. – (Köites). KM. A 18.066, TÜ

24443 Loogika õperaamat : (keskkoolidele ja iseõppimiseks) / prof. Tšelpaņov ; 8. väljaandest eesti keelde toimetanud A. Kuks. – Tallinnas : Varrak, 1921 (Tallinn : A. Kummel, end. G. Kalla). – 184 lk : joon. ; 23 cm. – Originaali pealkiri: Учебнук логики. – Osal tiraažist tiitellehel ilmumisaasta 1920.

26904 Candide, ehk, Optimism / Voltaire ; tõlkinud [ja eessõna:] Albert Saareste. – Tartus : Eesti Kirjanduse Selts, 1928 (Tartu : G. Roht). – 110 lk., 1 l. portr. : ill. kaas ; 21 cm. – (Noorsoo kirjavara : maailma kirjastik ; nr. 144). – Originaali pealkiri: Candide, ou, L'optimisme. – Voltaire, pseud. = Arouet, François- Marie.

26927 Psühholoogilisi eluküsimusi / R. S. Woodworth ; inglise keelest tõlkinud I. Luiga-Bakis ; saatesõna: K. Ramul. – Tartus : Noor-Eesti, 1937 (Tartu : Noor-Eesti). – 119, [2] lk. ; 19 cm. – (Filosoofiline seeria ; nr. 6).

Bibliograafia 1940–1941

Lühike filosoofiline leksikon ; tõlkinud Leo Anvelt ja Rudolf Kulpa ; toimetanud M. Rosental ja P. Judin. – Tartu : Teaduslik Kirjandus, 1941. – (Tartu: Tartu Kommunist). – 300 lk. – KM (eesti raamat) B13. 795, TÜ.

Marksistlik dialektiline meetod / Mark Moissejevitš Rosental ; tõlkinud R. Kulpa – Tartu : Teaduslik Kirjandus, 1941 (Tartu : Nats. K. Mattiesen). – 1 tr. – 196 lk. ; 20 cm. – KM, Tartu LR, TÜ Eetikakeskus, TÜ.

Marksistlik dialektiline meetod / Mark Moissejevitš Rosental ; tõlkinud R. Kulpa. – Tartu : Teaduslik Kirjandus, 1941 (Tartu : Nats. K. Mattiesen). – 2.tr. ; 196 lk. ; 20 cm. – KM, TÜ.

21408 Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist / J. Stalin. – Tallinn : Teaduslik Kirjandus, 1940 (Tartu : Nats. K. Mattiesen). – 43 lk. ; 21 cm. – Stalin, Jossif, pseud. = Džugašvili, Jossif. – 4000 eks.

Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist. Väljavõte Nõukogude Liidu Kommunistliku (enamlaste) Partei ajaloost. (Lühikursus, 4. ptk., 2. lõige.) Tln.-Trt., „Loodus“, K. Mattieseni nats. trk., Trt., 1940. 40 lk. – 20 cm. I. h.

Bibliograafia 1941–1944

Filosoofiliste teoste tõlkeid eri trükisena ei ilmunud.

Tõlgitud filosoofiliste teoste autorid tähestikulises järjekorras

Adler, Alfred (1870–1937)

Adler, Max (1873–1937)

Bebel, August Ferdinand (1840–1913)

Bettex, Jean Frédéric (1837–1915)

Bjerre, Soren Andreas (1879–1925)

Blum, Ernst (1892–1981)

Bogdanov (Malinovski), Aleksandr Aleksandrovitš (1873–1928)

Borel, Félix Édouard Justin Émile (1871–1956)

Boutroux, Étienne Émile Marie (1845–1921)

Burlandt, Louis (1881– ?)

Bölsche, Wilhelm (1861–1939)

Büchner, Friedrich Ludwig (Friedrich Karl Christian Ludwig Büchner) (1824–1899)

Carneri, Bartholomäus Ritter von (1821–1909)

Carneggie, Andrew (1835–1919)

Chambers, Arthur (1853?–1918)

Chrysostomus, Johannes (354–407)

Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus Eijiro von (1894–1972)

Daiber, Albert (1857–1928)

Danneberg, Robert (1885–1942)

Dennerdt, Eberhard Gustav Heinrich Nathanael (1861–1942)

Descartes, René (1596–1650)

Durant, (Will) William James (1885–1981)

Engels, Friedrich (1820–1895)

Forel, Auguste-Henri (1848–1931)

Funcke, Otto Julius (1836–1910)

Grimm, Ivan (1891–1970)?

Guesde, Jules (psud.); Jules Bazile (1845–1922)

Haeckel (Häckel), Ernst Heinrich Philipp August (1834–1919)

Heilborn, Adolf (1873–1941)

Hertzka, Theodor (Tivadar) (1845–1924)

Holtzmeyer, Karl (1803 –?)

Høffding (Höffding), Harald (1843–1931)

Jakovenko, Boris Valentinovitš (1884–1949)
James, William (Villiam) (1842–1910)
Jerusalem, Wilhelm (1854–1923)
Kaila, Eino Sakari (1890–1958)
Karilas, Yrjö (1891–1982)
Kautsky, Karl Johann (1854–1938)
Kempis, Thomas à (Thomas Hammerken Malleolus) (1380–1471)
Kong Fuzi (Kung Fu-Tse, Konfutsius) (551 eKr –471 eKr).
Kovalevski, Pavel I.
König, Josef (1893–1974)
Ladenburg, Albert (1842–1911)
Lafargue, Paul (1842–1911)
Lao-Tse (Laozi) (571 eKr–471 eKr)
Lay, Wilhelm August (1862–1926)
Le Bon, Gustave (1841–1931)
Lenin, Nikolai (Vladimir Iljitš Lenin) (1870–1924)
Lieber, Franz (Francis) (1800–1872)
Lubbock, John (alates 1900. lord Averbury) (1834–1913)
Lunatšarski, Anatoli Vassiljevitiš (1875–1933)
Maeterlinck, Maurice Polydore Marie Bernard (1862–1949)
Malver, A.
Marden, Orison Swett (1850–1924)
Marx, Karl Heinrich (1818–1883)
Mehring, Franz Erdmann (1846–1919)
Menger, Anton von Wolfensgrün (1841–1906)
Meumann, Ernst Friedrich Wilhelm (1862–1915)
Mill, John Stuart (1806–1873)
Mironov, J.
Müller, dr H.
Nietzsche, Friedrich Wilhelm (1844–1900)
Pannekoek (Pannekoeck), Anton (Antonie) (1873–1960)
Pantenius, Heinrich Theodor (1865–1935)
Pavlov, Ivan Petrovitš (1849–1936)
Payot, Jules (1859–1940)

Perlitz, Harald Gottfried (1889–1973)
Platon (u 427 eKr–347 eKr)
Plehhanov, Georgi Valentinovitš (1856–1918)
Poincaré, Jules Henri (1854–1912)
Rosental, Mark Moissejevitš (1906–1975)
Rousseau, Jean- Jacques (1712–1778)
Schimkevitsch, V.
Schneider, P.
Schopenhauer, Artur (1788–1860)
Schwartz, H. von
Smiles, Samuel (1812–1904)
Spengler, Oswald (1880–1936)
Stalin, Jossif Vissarionovitš (1878–1953)
Steiner, Rudolf (1861–1925)
Stern, J.
Sturm, Christoph Christian (1740–1786)
Šeršenevitš, Gabriel Feliksovitš (1863–1912)
Zschokke, Heinrich Daniel (1771–1843)
Tanner, Antero Ferdinand (1868–1920)
Timirjazev, Kliment Arkadjevitš (K. Timiräsev) (1843–1920)
Tolstoi, Leo (Lev Nikolajevitš) (1828–1910)
Tšelpanov, Georgi Ivanovitš (1862–1936)
Voltaire, pseud. (Arouet, François- Marie) (1694–1778)
Woodworth, Robert Sessions (1869–1962)

Kaitstud väitekirjad filosoofias *Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1940.*

1928

Freymann, Walter E

„Platons Suchen nach einer Grundlegung aller Philosophie“

dr. Phil

1932

Viilup (Viilop), Viktor 2768

„Noore Spinoza õpetus“

mag. Phil

Maiste (Kasak, Aller, Maiste), Hilda 7817

„Kõlbla vabadusest I. Kanti juures“

mag. Phil

1933

Holtzmeyer, Kurt Karl 9197

„Die Seinsart des Allgemeinnotwendigen nach Kants „Kritik der Reinen Vernunft“ mag. Phil

1934

Koort, Alfred 100

„Beiträge zum Logic des Typesbegriffs“ (kinnit. 46)

dr. Phil

Kulpa, Rudolf 8707

„Oleva probleem Gustav Teichmülleril“

mag. Phil

1936

Anveldt (Anvelt), Leopold (Leo) 7645

„Jumala mõiste Spinoza õpetuses“

mag. Phil

1939

Ramul, Konstantin E

„*Mathematic und Psychologie Beiträge zur Geschichte und Theorie der mathematischen und der phänomenologischen Psychologie*“

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Pille Tekku (sünnikuupäev 06.10.1981)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde ja nende retseptsioon 1944. aastani“, mille juhendaja on Ülo Matjus,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.08.2018

